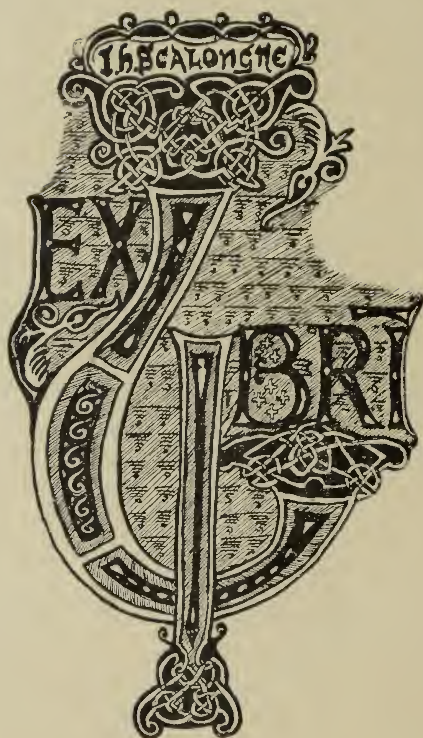
ITALIAANSCHE REISINDRUKKEN

DOOR MR. S. MULLER Fz.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK & ZOON

EX LIBRI

ITALIAANSCHE REISINDRUKKEN

De processie te Assisi.

ITALIAANSCHE REISINDRUKKEN

DOOR

MR. S. MULLER FZ.

MET VELE AFBEELDINGEN IN EN BUITEN DEN TEKST

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK & ZOON
1907

VOORWOORD.

Heb ik wel gedaan, toen ik toegaf aan het herhaalde verzoek van den heer Tjeenk Willink, die mij voorstelde mijne Italiaansche reisschetsen, vroeger verspreid verschenen in tijdschriften, thans geïllustreerd te herdrukken in een bundeltje? Heb ik goed gedaan, toen ik daaraan ook het stuk over Florence toevoegde, dat ik vroeger bescheidenlijk had achtergehouden?

Herhaaldelijk heb ik mij deze vragen gesteld, en toen ik bij het corrigeeren der drukproeven alle schetsen meer dan eens had moeten overlezen, was ik geneigd ze met stelligheid ontkennend te beantwoorden. Geschreven, vijf jaren geleden, onder den verschen indruk van het genotene bij een verblijf van meer dan eene maand in Noord-Italië, — geschreven alleen met het doel om dien indruk vast te leggen voor mij zelven, heb ik de schetsen daarna aarzelend overgegeven aan de ephemere publiciteit van eenige tijdschrift-artikels. Voor meer waren ze nooit bestemd; herhaalde lezing en studie verdragen ze niet.

Ik weet, dat er personen zijn, die in Italië veel meer zullen zien dan ik er gezien heb; maar deze „deskundigen"

—

reizen ook anders dan ik deed: aan eene enkele stad besteden zij eenige maanden, en over de kunst of over de geschiedenis dezer stad schrijven zij dan een boek. Met deze gelukkigen kan ik dus niet concurreeren; maar ik heb dit ook nooit bedoeld: iets nieuws over de Italiaansche geschiedenis of de Italiaansche kunst zal men hier niet vinden.

Toch heb ik eenige hoop, dat niet al mijne lezers onvoldaan zullen zijn. Want ik meen in Italië toch wel iets anders, iets meer gezien te hebben dan het gros der toeristen; ik waag het zelfs, deze pretensie niet zeer aanmatigend te vinden. Door jarenlange oefening gewend de zaken te zien in historisch verband, was het slechts natuurlijk, dat mijne belangstelling bij het bezoeken van het oude kultuurland sterker, levendiger geprikkeld werd dan die van de meeste andere reizigers. Die stemmingen en die indrukken heb ik willen schetsen; indien men meent, dat ik ze heb begrijpelijk gemaakt en vertolkt in behagelijken vorm, dan ben ik volkomen tevreden.

S. M.

INHOUD.

AAN MIJNE VROUW.

CANNES.

De Gare de Lyon te Parijs bracht ons de eerste aanduidingen van het zuiden, waarheen wij reizen zouden. Een Arabier, gehuld in zijn witte burnous, had plaats genomen in den trein en zat daar, onbewegelijk, met onverschillige hoogheid op zijne gebruinde trekken, geduldig wachtend te midden van de drukte van het vertrek. En op het laatste oogenblik sprong een tweede heraut van het zuiden in den wagen: een officier der Turco's, die zijn hemelsblauwe, karmozijnroode en gele uniform half verborg onder een witten mantel, afgezet met donkerroode versierselen. Daar zaten zij, de twee zonen van het zuiden, die ons reeds verrasten met het heldere wit en de felle kleuren hunner hemelstreek: de Arabier steeds roerloos, de Turco altijd bewegelijk, totdat de duisternis van den nacht en de slaap ons beletten hen verder waar te nemen.

Toen wij 's morgens vroeg ontwaakten, was alles om ons heen reeds veranderd, en het zuiden kondigde zich aan ook buiten de vensters van onzen coupé. Roodbruin was de bodem, als doorgloeid van zonnehitte; fel-wit slingerden zich daartusschen de stoffige wegen; alles scheen dor en dood: geen gras, geene groene boomen, alleen wat

verlepte en stoffige planten. Op een heuvel stond een boomloos stadje, kleurloos en grijs, met vormlooze huizen van volkomen dezelfde tint als de bodem, die afbrokkelden, in puin vielen en weder één werden met den grond, zooals een sneeuwpop des winters op het witte veld ineenzakt en zich oplost in sneeuw. Dwergdennen met kronkelende armen, grijze olijven met ijle takjes, zwarte cypressen en veel gele brem: alles woest en droevig en armelijk. In de verte de zee, — inktblauw, met parelmoerachtig-groene vlekken, scherp afstekend tegen de dorre omlijsting van het landschap. En hier en daar verstrooid wat kleine huisjes, geelgrijs met bleekroode of oranje daken, plat en nauwelijks hellend, omdat zij geen regen te keeren hadden. Een woestijnachtig land, gebleekt en ontluisterd door de hitte, kleurloos in het somber-vale licht van den morgen.

Marseille: een half uur rust voor het ontbijt. Dan in den trein naar de Riviera. En eindelijk: Cannes. Welk eene tegenstelling! Rustig lag het vriendelijke stadje aan de onmetelijke helderblauwe zee, genietend van de warmte en van het licht. De hotels waren ledig en de villa's gesloten: de vreemdelingen waren reeds gevlucht voor de komende zomerhitte. En de burgerij had bezit genomen van de banken onder de palmen, van den boulevard langs de zee en van de stoelen voor de cafés op het pleintje, van waar zij den heelen winter verdrongen waren geweest. *Zij* waren niet bang voor de warmte, zij voelden zich nu eerst thuis; opzichtig uitgedost koesterden zij zich welbehagelijk in de zon, uitrustend van den drukken winter. Het deed goed, na de vermoeiende reis, hen te zien zitten en gezellig babbelen met vroolijk gelach en levendige gebaren. Genoegelijk en opgeruimd en tevreden was het

heele stadje: men genoot er het leven, vroolijk zonder drukte. Maar de natuur vierde feest: rozenbosschen met duizenden bloemen pronkten boven de tuinmuren, gevels waren donkerpaars gekleurd door oprankende clematis, boomhooge geraniums prijkten met bloedigroode bloemen, de eucalyptus toonde blozend zijne jonge takken, cypressen rezen op als zwarte vlammen, palmen en vijgeboomen

Cannes.

bloeiden, boschjes bamboes sierden de tuinen met hun fijnvertakt loof, citroenen en myrthen doorgeurden de lucht. En de zee rolde hare blauwe golfjes, die met zware zuchten braken op het strand in den heerlijken stillen avond, terwijl lichtjes schitterden uit de huizen van het aardige stadje.

Maar eerst den volgenden morgen zagen wij den vollen luister van het zuiden. Toen wij de store openden, was het ééne openbaring van verblindende helderheid en schitterend

licht: vóór ons was de lichtblauwe zee, liefelijk en zonnig, stil en onbewogen in doorschijnend teeren lichtglans. Wij spoedden ons naar buiten, de lange pier op, die vooruitsteekt vèr in zee. Daar lag het stadje voor ons: de vroolijke witte huisjes klommen op tegen den glooienden bergrug, bekroond door eene oude kerk en een grijs verweerd fort tusschen stille groene boomen. Een zware fel-witte vuurtoren rees op uit de zee; kleine witte bootjes, scheepjes met witte zeiltjes bewogen zich in de frissche koelte van den morgen snel over het water, dat helder was en klaar, doorschijnend en lichtgekleurd als de zachtblauwe hemel. Alles was vredig en vriendelijk en vroolijk. Vèraf op het strand werd eene schuit hersteld, en het vroolijk geklop klonk in de dunne lucht helder over het water; dan was het stil, heel stil. Maar een liefelijke klank hield mij geboeid, eene symphonie gezongen door twee kleuren, helderwit en teerblauw, — een lachend lied van licht en leven, eene juichende hymne van glorie en glans, rein en klaar, helder en blij, — een zilveren zang, zuiver en blank opstijgend in de stilte over het wijde zachtblauwe water, waarover de lichte glans der zon triomfeerde in de klare zuiderlucht, terwijl een zuchtje blies uit zee, zacht en zoel.

MONTECARLO.

Ik begrijp niet, waarom men te Montecarlo vertoeft. Reizen schenkt eene opeenvolging van verrassende indrukken en ontroerende wisselingen voor geest en gemoed, en als ik — ouder wordende — er iets op tegen heb, dan is het alleen dit, dat men *te veel* afwisseling heeft, dat de lichtbeelden elkaar *te snel* verdringen, dat men *te veel* indrukken ontvangt en daardoor onrustig wordt, te onrustig blijft. Waarlijk, men heeft geen behoefte aan meer! Toch kan ik mij de aantrekkingskracht van het hazardspel niet anders verklaren dan door de behoefte aan sterke indrukken en emoties in een kleurloos en verveeld bestaan. Montecarlo is de tempel der rusteloosheid.

Overladen en ongedistingeerd, hard en schel verrijst boven op de rots het monument, dat het middelpunt is van deze onrustige kleine wereld. Het is helder-wit, zwaar en leelijk door drukke ornamenten, prijkend met tallooze beelden zonder voornaamheid, beschilderd met bonte kleuren, zonder eene poging zelfs tot rustige stemming. Zonderling, want de directie der speelbank, die dit burgerlijke paleis heeft doen verrijzen, toont zelve de behoefte te gevoelen aan de voornaamheid, die zij vreest te missen. Het is

verboden dezen tempel te betreden zonder passend toilet: in het halfduister der vergulde zalen ziet men slechts zwierig gekleede menschen. Het is er stil, men spreekt fluisterend, men is fatsoenlijk en weet zich te bedwingen; alleen de oogen flikkeren unheimisch, nu en dan trekt de mond even zenuwachtig. En als zich af en toe iemand geruïneerd weet, staat hij stil op, gaat heen, sluit zich op in zijne kamer en schiet zich dood. Dat is gedistingeerd, althans in zooverre, dat men in het paleis geen overlast veroorzaakt.

Maar buiten de speelzalen is alles druk. Hotels, restaurants, cafés en winkels verdringen zich; particuliere huizen zijn er niet. Overal hoort men luide stemmen, overal muziek, drukke muziek. Wandelaars prijken met opzichtige toiletten; vrouwen zien u aan met lange stille blikken; electrische trams glijden voorbij; automobielen zonder tal hullen u in wolken poederachtig stof. Men begrijpt, dat zulke menschen met voorliefde juist hier zijn neêrgestreken: de natuur levert een passenden achtergrond voor deze drukke stoffage. Overal ziet men de zee: glimmend, hardblauw met helgroene vlekken onder de roodbruine rotsen. Overal groote bosschen met schreeuwend roode geraniums, cactussen en bloeiende aloës, palmen bepoederd met wit stof. Een hemel even hard als de zee, wolkenloos en zonnig. Alles fel en heet: eene gekleurde photographie. Tegen den avond, als de zon ondergaat, wordt het dragelijker. Maar slechts kort; want spoedig beginnen de cafés onze vermoeide oogen te hinderen door het gaslicht, dat zij uitstroomen op de breede wegen. En als het avondklokje zachtjes begint te luiden, wordt het dadelijk overstemd door het gekras der violen.

Er zijn geene particuliere woningen te Montecarlo, zeide ik. Maar dat is niet juist: er is er éene, het paleis van den vorst van Monaco. Daaromheen staan ook eenige huisjes en bouwvallige hutten, maar die verdienen den naam van woning niet. Monaco is een eiland midden in de

Monte Carlo.

vreemdelingenwereld; daar is het rustig. Het vorstelijk paleis verheft zich met de armzalige huisjes der bevolking op eene hooge rots, die van ouds slechts langs eene smalle, door vestingwerken verdedigde landtong te bereiken was van de kust. En ook nu nog, nu een tweede breede toegangsweg door de forten gebroken is, blijft de afzondering volkomen. Het paleis is een middeneeuwsche burg,

door de renaissance wat liefelijker en aanvalliger gemaakt, en in latere eeuwen gladgestreken en bepleisterd, zoodat het een leelijk modern paleis schijnt. Men beseft thans die leelijkheid, zoekt de oude vormen weder op en herstelt ze, zoodat de oude burg allengs zal herleven. Correct en blinkend wit, naakt zonder den eerwaardigen mantel der oudheid: zoo verrijst het gebouw voor het warnet van steegjes en gangen, dat het achterste gedeelte van de rots beslaat.

Maar het paleis is niet meer alleen: op een pleintje dicht bij de burgpoort is eene kerk verrezen, eene groote kerk. Gebouwd in den romaanschen stijl, strenger en imposanter dan de luchtig-gracieuse gothiek. Maar helaas! de goede voornemens der bouwheeren hebben ook dit bouwwerk niet kunnen beveiligen tegen de infectie der lucht van Montecarlo. Niet leelijk is het, er is niet gezondigd tegen de regelen van den stijl. Maar hoe komt het dan, dat dit grootsche bouwwerk u mishaagt? Wit en hard ligt het onder den blauwen hemel; eenvoud en strengheid ontbreken; onder de overlading der rijke versieringen blijft de kerk zielloos en nuchter. Men gevoelt, dat geen pieuze handen zich beijverd hebben, haar eigen hoekje van dit groote gebouw te versieren met de innigheid van hare devotie: geheimzinnig noch verheffend is de groote kil-lichte hal, en somber steekt daartegen af het duistere koor.

Het pleintje voor de kerk biedt een verrukkelijk uitzicht op de onbebouwde rotsen en de eenzame kust, die zich ten westen van de stad uitstrekt. Op het lage muurtje geleund, dat het pleintje omgeeft, zagen wij lang neder op de zee, die diep onder ons schuimend brak tegen den loodrechten kalen rotswand; in de bocht van de kust over

ons lag het kleine witte dorpje La Turbie aan den voet der bruine rotsen stil te droomen voor het schitterende blauw der zee, waarin kleine witte zeilen dreven. Alles was stil. Maar plotseling beginnen klokken te luiden; een troepje menschen spoedt zich naar de kerk, wij volgen hen. Terwijl wij genoten van de stille majesteit der natuur, is onopgemerkt een kleine stoet de kerk binnengetrokken; eene doodkist van ruw-geschaafde planken is neergezet voor het koor, de lijkdienst is begonnen. Eene vrouw, die naast ons staat, licht ons in, dat het de vrouw van een arbeider is, moeder van vijf kinderen, die zich gisteren op dezelfde plek, waar wij zooeven het liefelijk vergezicht bewonderd hebben, in zee geworpen heeft; men heeft haar lijk gevonden in de branding aan den voet der hooge rotsen. „C'est la misère et les soucis, qui l'ont tuée," zegt zij en snikt achter haar voorschoot. Zes klaagvrouwen, ruwe verschijningen in vuilwitte gewaden, met zwarte sluiers en lange kaarsen in de hand, staan bij de kist; bij haar de verslagen weduwnaar met zijne twee oudsten; aan de andere zijde de buren, stil-nieuwsgierig, zonder deelneming. De dienst gaat voort: de pastoor zegt snel de gebeden: een slordig gekleede zanger naast hem wisselt hem af. De heeren confereeren fluisterend: blijkbaar wordt de dienst bekort. Geen schijn van impressie, zelfs geen decorum: spoedig is men aan het einde. Als men gereed is, wordt de kist opgenomen, op de kar geladen en haastig bedekt met het gehuurde lijkkleed; een paar kransen van kunstbloemen liggen er op, ook gehuurd, huldebetoon van conventie en sleur. De pastoor met den koster gaan voor, onstichtelijk zingende; achter de kist volgt de familie en de klaagvrouwen, dan de buren, reeds weer opgeruimd

en luid pratend; een paar jongens met trompetjes en fluitjes draven spelend achter den stoet. En voort gaat het in snellen stap, onder de hooge mooie boomen door, langs de verraderlijke zee, die nog altijd vriendelijk schittert. Spoedig is de grens van Monaco bereikt; hier blijven de vertegenwoordigers der kerk achter. De pastoor beknort eene der klaagvrouwen, die niet spoedig genoeg hare kaars gebluscht heeft; dan steekt hij een sigaar op en keert terug in lachend gekout met den koster. En de kleine stoet vervolgt zijnen weg naar Montecarlo, waar hij zich spoedig verliest in het gewoel. Wij zien hem na en slaan nog een blik op de blauwe zee en op den bloemenschat langs den weg in den helderen zonneschijn.

Zoo leeft men te Montecarlo, -- en zoo sterft men er.

Vicolo di Santa Brigida te Genua.

GENUA.

Wij logeerden te Genua in een oud paleis aan de haven. Al vroeg in den morgen deed de bezige drukte van het verkeer ons ontwaken. Zware karren rolden dreunend over het plaveisel; kettingen werden rammelend voortgesleept, het geklikklak van tallooze hamers wilde maar niet ophouden. Rust was niet meer te vinden: wij moesten opstaan. Een onafzienbaar mastbosch op een heldergroen watervlak, en diep onder ons op de kaai lange rijen karren met zware lasten. Als wij uitgaan, overal drukte en haast; wij meenen ons te bevinden op de Rotterdamsche Boompjes naast een ongewoon getinte Maas: huiselijke herinnering veel meer dan pakkende verrassing.

Maar als wij scherper toezien, is de indruk toch verschillend. Rotterdam is eene moderne handelsstad, Genua is dat ook. Maar hier heeft de moderne stad een historischen achtergrond, die te Rotterdam geheel ontbreekt en die, dadelijk zichtbaar, aan het beeld van Genua een fraai relief geeft. Zie die statige gang, die zich onder de huizen langs de geheele kade uitstrekt: zware grijze steenen pijlers, steunend een plafond van zwaar eikenhout, dat hier en daar verlevendigd wordt door vroolijke kleuren op de

gesneden balkjes. Eerst sinds enkele jaren komt de gang langzamerhand weer tot haar recht, nu men ze allengs blootlegt. Want in den loop der eeuwen hebben zich aan de oude zuilen overal parasieten gehecht: kleine vuile huisjes met gewelfde kelders half onder den grond, waar men matrozen en sjouwers zich in de diepte ziet te goed-doen aan schotels macaroni en bekers wijn, en van waar uit vettige geuren u te gemoet stroomen. Daarboven zijn lage kamertjes opgetrokken, uitkomend in kleine donkere winkeltjes, die van achteren hun front keeren naar de zuilengang. Zoo is de fraaie opene galerij een donkere spleet geworden tusschen twee rijen holen, waar den ganschen dag een gasvlam de bleeke bewoners verlicht, als zij bezig zijn tusschen hun onoogelijken winkelvoorraad. Niet zeer aesthetisch zijn die uitbouwsels, maar amusant in hooge mate; want de donkere winkeltjes en de onderaardsche restaurants laten u menig tooneeltje zien, dat ge ongaarne missen zoudt. En al prijst gij de zorg van het Genueesche gemeentebestuur, dat zijne monumentale gangen met groote kosten allengs weder te voorschijn brengt, ge aarzelt soms, of ge het niet betreuren moet, dat de schilderachtige rij gedrochtelijke uitwassen veroordeeld is om te verdwijnen. Maar die aarzeling eindigt toch, als ge de torens ziet, die thans vrij hier en daar uit de huizenrij oprijzen, vuil gekalkt en verknoeid zoo hoog als menschenhanden hebben kunnen reiken, maar daarboven nog ongeschonden en schilderachtig bekroond door rijen in zwaluwstaarten uitloopende kanteelen, zich scherp afteekenend tegen de blauwe lucht. En verderop dat aardige vrijstaande gebouwtje op de kaai, zoo goed passend bij de oude zuilengang, — de banca di San Giorgio: twee rijen breede,

door zuiltjes verdeelde gothieke vensters, bekroond met kanteelen en rustende op zware oude zuilen, die eene donkere loggia steunen. In die donkere ruimte noodigt een oude steenen trap u naar boven te klimmen, naar de lokalen der middeleeuwsche handelsbank, wier wanden op monumentale ver-

Banca di San Giorgio te Genua.

gulde steenen platen nog de oude statuten bewaren en tarieven van gerechtskosten, die de eeuwen verduurd en de oude bank overleefd hebben. Waar vindt men zoo iets te Rotterdam?

Ook de Molo vecchio, de oude havenpier, komt u met zijne drukte, zijne smerige loodsen en booten, zijne kettingen en zijne hoopen touw bekend genoeg voor; maar wend u

even om: als ge de schoone stad en de witte huizen ziet, opklimmend tegen de bergen, die in eene halve maan oprijzen uit de heldergroene zonnige zee met hare vroolijk getinte schepen, — dan meent ge toch, dat ge nog nooit zoo iets lichts en opwekkends hebt aanschouwd. De menschenmassa, die zich druk en levendig beweegt langs de kaaien, brengt u niet minder in de war. Doodgewone moderne menschen zijn het, wonderlijk afstekende bij de statige zuilengang onder de oude gebouwen. Maar als ge telkens vrouwen ontmoet met vuurroode gewaden, naast werklieden, pronkend met helder-blauwgroene boezelaars en zonder eenigen omslag nu en dan een paar vuile bruine monniken op zij dringend, dan gevoelt ge toch weder, dat ge u niet bevindt in eene bekende omgeving.

Genua is de stad der contrasten. Het is beroemd om zijne paleizen met hunne weidsche opene binnenpleinen. Terecht? Nu ja, ze zijn fraai, monumentaal, grootsch en goed van verhouding. Maar ze zijn ijzig kil en koud en doodsch en vervelend, — alle gelijk, alle onberispelijk vierkant, aangelegd volgens de voorschriften van Vitruvius, zonder eenig ornament, — men kent dat! Weinig behagen ze: alleen daar, waar groen en bloemen wat kleur brengen en wat afwisseling, worden ze waarlijk aantrekkelijk. In het Palazzo comunale vindt men op een binnenpleintje een fontein van grotwerk in rococostijl met wit marmeren beelden en vazen, wild en aanstellerig en ordinair; maar de natuur heeft de oude waternymphen gehuld in een kleed van frisch, vochtig groen, varens en mos met een paar rozen, — de groep heeft weinig kunstwaarde, maar ze is behagelijker dan al de strenge, goedberekende zuilenhallen.

Maar ik zou u contrasten toonen. Welnu, ga dan met

mij mede naar het Palazzo reale, het grootste van alle, waar Italië's koning thans troont en welks zuilenhal reeds den voorbijganger een verleidelijk doorzicht gunt op de uitgestrekte koninklijke tuinen. Sla eenige schreden verder linksom, waar in een steegje een donkere trap naar beneden schiet. Daar vindt ge tusschen hemelhooge huizen, die aan alle zijden hunne morsigroode en vuilgele gevels met lichtgroene jaloezieën verheffen, een klein pleintje, waar de zon met moeite haar weg zoekt door al de tusschen de huizen gespannen touwen, waaraan tallooze kleurige kleeren en lappen te drogen hangen. Het is onbeschrijfelijk vuil op dat pleintje; voor de opene deuren, die donkere gangen laten zien, zitten havelooze vrouwen te werken; oude mannen rooken voor de deuren op hun gemak hunne pijpjes, en ontelbare vuile en gehavende katten (ik heb nooit zulke broodmagere dieren gezien!) zoeken eetbare overblijfselen op het plaveisel. Maar meen niet, dat dit verblijf van armoede en ellende doodsch is of naargeestig. Midden op het pleintje verrijst een groote pomp, omgeven door tal van waterbakken; daar zijn de dames van het kwartier onafgebroken bezig met haar waschgoed. Natuurlijk eene nieuwe aanleiding tot het tentoonspreiden van de meest onverwachte, felle kleurschakeeringen! En het is alsof de vrouwen zelven er pleizier in hebben; want de conversatie is druk en opgewekt, en nu en dan weergalmt het pleintje van haar geroep en gelach. Maar als zich onverwachts een orgel vertoont, dan begint de pret eerst goed. Alles stroomt er heen; dadelijk wordt een kring gevormd; uit alle huizen schieten blootvoetige kinderen toe, die in het voorbijgaan even de katten verjagen en zich aanstonds scharen ten dans om den orgeldraaier. Het pleintje is vol van de

schelle muziek, de kinderen springen, de vrouwen juichen en de oudjes op hunne stoelen zien genoegelijk lachend toe.

De vicolo di Santa Brigida is amusant. Maar het schouwspel treft geen Genuees. Want zulke tooneelen komen dagelijks voor. Vooral in het havenkwartier verbergt de rij statige gevels der paleizen langs de kaai een geheel warnet van gangen, spleten eigenlijk in de hemelhooge muren der straten. Donker is het daar en benauwd, en onder de tallooze kleurige lappen, die ook hier het zonlicht onderscheppen, ruikt het naar vettig gekruid eten; het volk verdringt er zich en aan beide zijden ziet men in donkere holen schimmen zich bewegen tusschen geheimzinnige voorwerpen; borden met in olie gebakken eetwaren lokken bezoekers naar de tallooze benauwde trattorie, waar werklieden en monniken onder de halfdonkere gewelven hun honger stillen, smullend van de onoogelijke gerechten.

Zoo is Genua: drukte en herrie overal, waar men gaat. Zoo is het nu, en zoo zal het ook geweest zijn in de vroege middeleeuwen, toen de stad, evenals thans weder, het brandpunt was van een uitgebreiden handel. Deze drukke bevolking, altijd gespitst op geldverdienen en slimzijn, heeft voor meer verheffende onderwerpen geen aandacht gehad en geene belangstelling: Genueesche kunst is er nooit geweest en zij is er nog niet.

Eén enkel sympathiek kunstwerk bezit de stad: San Lorenzo. Geen grootsch monumentaal gebouw, in het oog vallend geplaatst op een deftig plein; eene drukke nauwe straat verbreedt zich slechts even tot een klein pleintje, en in een hoek daarvan staat, donker en ernstig, de kerk, een oud gebouw van strenge waardigheid in laat-romaanschen stijl, hier en daar nog herinnerend aan den plechtigen

eenvoud der klassieke monumenten: van voren met drie zeer rijke portalen, op zijde met statige heiligen, die in hunne nissen in waardige rust de wacht houden, neerziend op het gewoel aan hunne voeten; van binnen twee zware zuilenrijen, bekroond door eene massieve opene omgang. Het gebouw imponeert, er ligt zekere wijding over. Maar hoe jammerlijk is dat schoone geheel ontluisterd: het bovengedeelte der kerk is wit, het plafond schril en nuchter, het kleurige en vergulde renaissance-koor steekt schreeuwerig af tegen het oude schip.

Zoo iets vindt men mooi te Genua. Breng een bezoek aan de kerk der Annunziata, door de Genueezen als iets zeer merkwaardigs bewonderd en aangeprezen. Een zuilenfront in klassieken stijl, weinig passend voor eene kerk en in het hinderlijkste contrast met het inwendige, dat, in den dolsten rococostijl, zwaar vergulde kapiteelen vertoont met schelgekleurde gewelfschilderingen in verguld lofwerk. Meent ge, dat deze belachelijke indruk de schuld is van den stijl? Toch niet! In den Eifel ken ik eene eenzame, half vervallen kerk, opgetrokken in dezen zelfden eleganten hofstijl, maar toch door grootschheid van lijnen en door soberheid van decoratie een voegzamen indruk makend. Maar de Annunziata te Genua is alleen lachwekkend: zelfs voor eene operazaal zou zij nog wat bont zijn en wat druk.

Neen, de Genueezen zijn niet artistiek en zij zijn het nooit geweest! Maar de leden der voorname families, die de gelegenheid hadden om ook in andere Italiaansche steden rond te zien, hebben dit opgemerkt; zij hebben dit gebrek aan smaak van hunne stad onfatsoenlijk gevonden en hinderlijk. Zoo hebben zij den ridder Antonie van Dijck ontboden om hunne portretten te schilderen, levensgroot, ten

voeten uit en in rijke gewaden. De ridder, die wel hield van voornaamheid en rijkdom, is gekomen en heeft hen allen geconterfeit en volgens zijne gewoonte geflatteerd; die portretten zijn nog de roem der oude Genueesche geslachten, die zich piqueeren kunstkenners te zijn en geheele schilderijen-kabinetten hebben bijeengebracht in hunne uitgestrekte paleizen. Want in de smalle drukke straten, die de 17e eeuw als Via nuova en Via nuovissima bewonderde, (thans heeten zij Via Garibaldi en Via Cavour) leven nog, teruggetrokken van het woelige stadsleven, de nakomelingen van den ouden Genueeschen adel. Men had het mij afgeraden; maar toch heb ik een dier paleizen bezocht, het beste, naar men mij zeide: beleefdheidshalve verzwijg ik den naam. Het paleis was typisch. Eerst de bekende doodsche zuilenhal, eene breede trap, en dan eene lange rij statievertrekken, onbewoond en vervelend. Bonte plafonds al fresco; grauwe muren, ook al fresco of behangen met hardrood-zijden behangsels boven hemelsblauwe boiserieën; meubelen, niet oud maar ouderwetsch, smakeloos en duf, zonder wijding van kunst of oudheid: zware mahoniehouten stukken met bekleedsels van ijselijk kleurige stofjes of (erger!) van tapisseriewerk; theeserviezen, geschonken door de Napoleons: de oud-adellijke Genueezen schamen zich niet, hunne blijdschap te toonen over de beleefdheden dezer parvenus! En in deze hinderlijke omgeving moet men de schilderijen bewonderen: vier aan vier symmetrisch in het vierkant gehangen op de muren, wier behangsels soms op het hinderlijkst vloeken tegen de kleuren van de schilderstukken, die er toevallig op hangen en van wier beteekenis de eigenaar niets begrijpt. Ik heb een familietafereel gezien van Van Dijck, door de vieze gedrukte plakkaten, die op

de meubels zwerven, naïevelijk voorgesteld als het gezin van Jacobus I, — eene zeer interessante voorstelling van een feest in den tuin van een Vlaamsch kasteel omstreeks 1610, u verklaard als een Spaansch buitenverblijf, geschilderd door Ruysdael en een anderen Hollander, — een . . . maar wat praat ik? het is eenvoudig bedroevend, een monument van bêtise! Toch is dit nog het ergste niet. In de hoeken der zalen verheffen zich op statige zuilen de wit marmeren busten der eigenaars: heeren met onnoozele tronies tusschen staande boorden en bakkebaarden, dames met onbeduidende glimlachjes en zware kapsels van 1840. Dat zijn de Doria's, de Spinola's, de Grimaldi's van heden! O gruwel! In het paleis, waar wij logeerden, waren in den salon de beeltenissen der oude Fieschi blijven hangen: dof en zwart geworden ovale portretten van dames met gepoederde haren en geaffecteerde glimlachjes van 1780. O, waarom hebben deze mannen en vrouwen met beroemde namen niet het voorbeeld gevolgd, hun door de waardiger Medici gegeven? Hoe hebben zij niet begrepen, dat het hun gepast had te verdwijnen met de glorie hunner namen, — dat de dood hun genadiger zou geweest zijn dan het leven, waarin zij thans zoo onwelvoegelijk ronddwalen als levende anachronismen, als parodieën van de roemvolle geslachtsnamen, die hunne onbeduidendheid doen glanzen in een onwelkom licht van belachelijkheid!

CARRARA.

In den trein langs de Italiaansche riviera, de Riviera di levante. Stootende wagens, morsige coupés, veel reizigers. Er staat aangeplakt, dat geene bagage mag geplaatst worden in de doorloopende gang langs de coupés, en dat rooken alleen in de daarvoor bestemde compartimenten geoorloofd is: de trek naar het verbodene, den reiziger meer nog dan anderen menschenkinderen eigen, veroorzaakt derhalve eene ophooping van bagage in de gang, waar tien heeren rustig staan te rooken. De walm der cigaretten vult alle coupés; de zon brandt, het is smoorheet. Toch is men telkens verplicht in de gang verblijf te houden, want aan die zijde, de zeezijde, is het beroemde uitzicht: alle vensters zijn vol kijklustigen. Maar dit gedeelte der Riviera is onder alle spoorlijnen befaamd om zijne vele tunnels: nauwelijks heeft men een blik geslagen op een nieuw verrukkelijk tafereeltje, nauwelijks heeft men het even kunnen overzien, of — alles verdwijnt in diepe duisternis, pikzwarte nacht omhult u een paar minuten, en als het licht weder blinkt, is het liefelijke tooneel van daareven verdwenen voor goed.

Ten slotte schijnt alles den reiziger dragelijker dan zijne ervaringen op deze spoorwegreis, die hem de kwellingen van

Tantalus doet doorstaan in de verblijven van Vulcanus. Onbedwingbaar haast wordt zijn verlangen naar buiten, naar het zeestrand, waarlangs hij onophoudelijk en onmeedoogend wordt voortgesleurd. Hoe zalig, hoe nameloos zalig moet het zijn, daar te vertoeven, daar een poos te mogen blijven en uitrusten! Betooverend liefelijk strekt zich de oneindige zee uit naar den verren horizon, effen en wijd, zonnig en vriendelijk. Hooge bergen begrenzen het strand; telkens springen rijen heuvels naar voren, eindigend in hoogere bergen, die zich verheffen uit het water, rustig en hoog, badend in den fijnen helderen aether, zich spiegelend in de wijde baai, waarachter slechts even zichtbaar is de verre oceaan. Dan weder schiet de zee naar voren, tot vlak onder de spoorbaan. Wij voelen de zachte koelte van den zeewind; als de vaart van den trein zich matigt en het geratel der wagens zachter wordt, hoort men het geklots der golfjes, die aansnellen in breede rimpels, doorschijnend klaar en bekroond door fijne vlokjes schuim, trillend in zachte deining. Donkerblauw is de wijde effen baai, zachter de tint van den wolkenloozen hemel; fijne lichtende nevel tempert den gloed. Olijvenboschjes, ongedeerd door de frissche koelte van den zeewind, groeien vertrouwelijk op het strand en vreezen het zilte nat niet, dat hunne wortels bespoelt; soms weven hunne ijle grijze takjes voor het oog van den reiziger sluiers, waarachter de blauwe baai nog betooverender schijnt. En hier en daar liggen gestrooid kleine stadjes met hel-verlichte witte huisjes, sluimerend in den zonnegloed; of aardige grijze dorpjes met grauwe steenen hutten, die schijnen te rijzen uit den heeten rooden rotsbodem. Santa Margherita, Rapallo, Chiavari, Sestri, dat zijn de gebenedijde stadjes, die de schoonste

der baaien omgeven, de koningin der zeeboezems, het paradijs, lichtend en schitterend in glanzige rust! Argeloos en stil liggen zij op het strand, eenvoudig en zonder vertoon. Niets is er te zien, niets is er te doen, dat kijkgrage troepen van drukke reizigers zou kunnen verlokken: hier is het rustig, hier is het mooi. O, hier te liggen, uitgestrekt tegen de helling van een heuvel aan het strand, uitgestrekt op den rug, kijkend in het wondervolle azuur, altijd verder, altijd dieper! Niets te doen, zonder haast en zonder doel te luisteren naar het zachte geklots der golfjes, te droomen en te genieten in de stilte, ongestoord, rustig en lang!

Maar het lot had het anders beschikt. Veertig à vijftig uren hadden wij gespoord om hier te komen. Niet te veel, niet te lang, waar ons wachtte zulk eene belooning! Maar wij, verdwaasden, hadden wijzer willen zijn. Men had ons verhaald van de wonderen van Carrara, het marmerstadje, dat hier in de buurt zich verbergt in een klein dal: een tooverland met bergen van wit marmer, schitterend in de zon, waar reusachtige witte ossen, geleid door fantastisch gekleede drijvers, de marmerblokken voorttrekken door enge groene dalen, en waar het schilderachtigste aller stadjes lachend troont aan der heuvelen voet. Dit eldorado was het doel van onzen tocht.

Wij stegen uit aan eene kleine halte met een morsig station, waar een treintje met primitieve wagens stond te wachten, dat daar reeds sedert het jaar 1840 vergeten scheen te zijn. De trein zou vertrekken in aansluiting aan den onze. Maar, men weet het, Italiaansche lokaaltreinen hebben geen haast: een half uur stonden wij daar, wachtend in de felle zon, aarzelend om beschutting te zoeken in de ongeriefelijke wagens, en verlangend naar

de groene bergen, die in de verte ons lokten, terwijl de zon schitterde op hunne kruinen, waar het witte marmer glinsterde als verschgevallen sneeuw. Eindelijk zette de trein zich in beweging, hortend en stootend, langzaam en krakend, een diligence met stoomvermogen. Niet vèr was de weg, vèr genoeg toch om gelegenheid te geven, nog

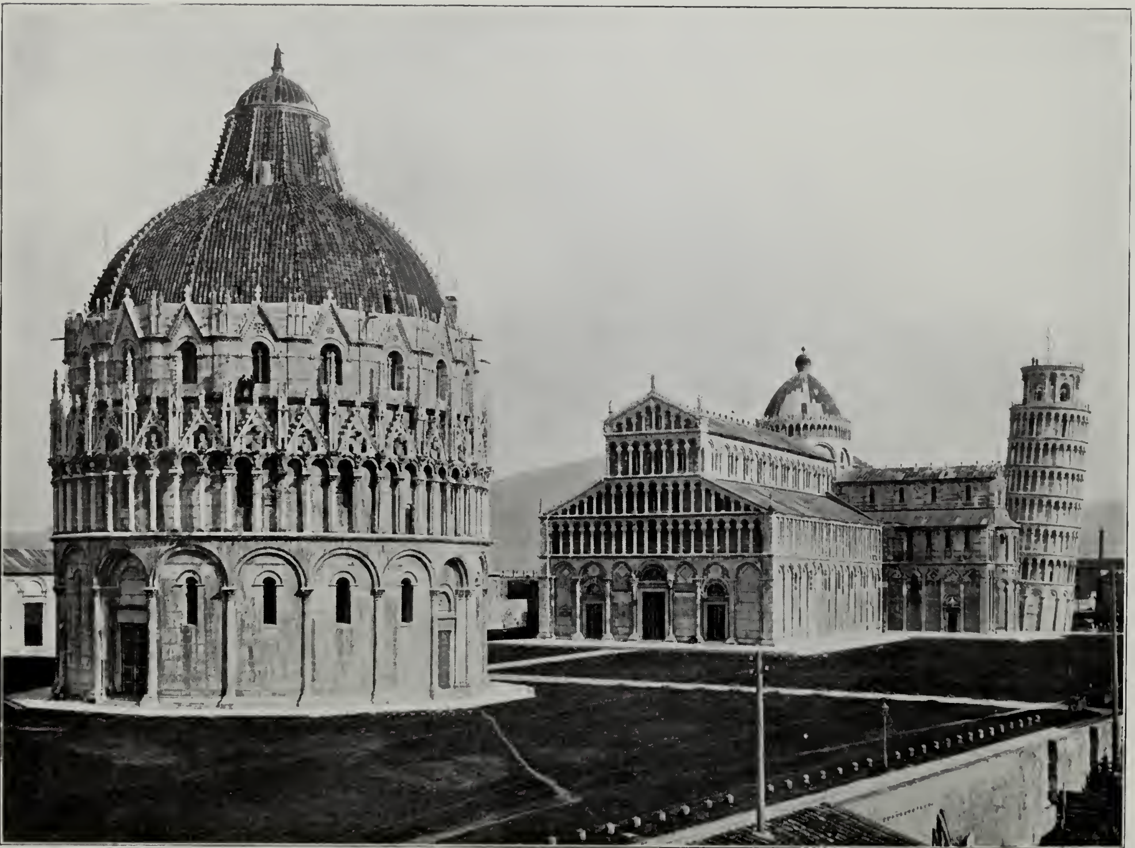

Carrara.

een kwartier te laat aan te komen. Daar was Carrara. Een stil stadje, pretentieus vertoonend zijn marmerrijkdom: marmeren tempels, marmeren standbeelden, winkels met marmeren beeldjes en ornamenten, ordinair en wat mal in deze huiselijke omgeving. Een primitief hotel en eene groezelige table d'hôte. Maar de marmermijnen? „Jammer! heel jammer!

U komt juist te laat! Het werk eindigt vroeg, de groeven worden over een kwartier gesloten!" En de pittoreske optochten van ossenwagens? „Ossenwagens? die zijn afgeschaft: we hebben nu een spoorlijn naar de mijnen!"

Wij hebben het niet opgegeven. Wij hebben een gids gezocht, en nog juist tijd gevonden, om ons in de verte de plaats te laten aanwijzen, waar de mijnen liggen. Wij hebben ook de spoorlijn gezien, die de ossenwagens vervangt, en wij zijn in een tunnel bijna overreden door den laatsten werktrein, die ons overviel. De marmerbergen hebben wij betreden; maar zij waren niet duidelijker en niet mooier dan in de verte aan het station. En toen het hotsende treintje ons 's avonds weer daar had neergezet en wij de grande vitesse afwachtten, had ik den bepaalden indruk, dat ik mij dien dag had gedragen als een groote dwaas.

Piazza del Duomo te Pisa.

PISA.

Geene vriendelijke herinneringen heeft Pisa in de geschiedboeken achtergelaten. Dat is het lot der handelsnatiën. Pisa's mededingster Genua is niet gunstiger bekend; de Hollanders der 17e eeuw waren weinig gezien buitengaats, en Engeland ervaart thans ten volle, dat winstbejag niet in de eerste plaats bemind maakt. Maar behalve deze algemeene grieven heeft men tegen Pisa nog ééne bijzondere: sedert Dante zijn Inferno schreef, houdt de schim van graaf Ugolino niet op, zijne medeburgers aan te klagen bij het nageslacht.

Zwaar heeft de stad geboet. In de 11e eeuw, toen geheel westelijk Europa nog in barbaarsche onwetendheid verzonken was, kon het grafschrift der markgravin Beatrix (wier sarcophaag men nog kan bewonderen in het Campo santo) de edele vrouw beklagen, omdat zij moest rusten in eene stad, altijd vol heidenen uit alle oorden der wereld. Reeds twee eeuwen later was die glorie voorbij, en sedert vierhonderd jaren is de naam van het eenmaal beroemde Pisa een symbool geworden van verlatenheid en droevig verval.

Geheel anders was onze eerste indruk. Ter weerszijden

van de Ponte di mezzo stroomden gezellige café's licht uit op de breede Arnokaden, waar tal van tafeltjes noodigden tot zitten in de koele avondlucht. En in den Borgo stretto, die tusschen de café's uitmondt op de kade, was het druk en woelig onder de gewelfde galerijen, die de straat begrenzen en den pittoresken gevel der oude kerk van San Michele passend omlijsten. Eene vroolijke drukte: kleine optochten van opgeschoten jongens, voorafgegaan door jonge mannen met mandoline en harmonica, baanden zich telkens een weg door de menigte; een hooge tenor hief een vroolijk lied aan, en het koor, nu en dan invallend, deed den aangeboren zin der Italianen voor de muziek eer aan. In het halfdonker der nauwe winkelstraat en op de breede, helder-verlichte kade weerklonk voortdurend muziek en gezang; wij meenden niet te dwalen door eene doode stad.

Maar dit plekje van licht en leven was klein: aan weerszijden, langs de beide oevers van de Arno, waar de lange rijen gaslichtjes uitnoodigden tot eene wandeling langs de breede kaden, was het stil en doodsch. Om tien uur reeds werd het leeg ook bij de Ponte di mezzo; de tafeltjes werden opgeruimd. Pisa gaat vroeg te bed, want Pisa heeft niet veel meer te doen. Maar toen wij het voorbeeld der bewoners gevolgd hadden en niets zich meer bewoog in de stad, verhief zich onverwachts onder onze vensters een veelstemmig gezang van ernstige jonge mannenstemmen in plechtig koraal. Langs de Arno en om de bruggen trok de stoet, en de droeve accoorden zwollen aan en stierven weg, om weer te herleven in nieuwe kracht. En het was, of de stem van Pisa zelf zich verhief over de Arno, klagend over de verlatenheid van hare havens en de ledigheid van hare kaden.

Zonderling diep is de indruk, dien de stad maakt. Veel plaats is er binnen de wijde muren; grasvelden zijn er en ruime onbebouwde pleinen; breed en wijd zijn de kaden en de rivier. *Te* wijd, zooals de kaden en de havens van Middelburg, wier leege ruimten, aangelegd voor een groot verkeer, den bezoeker grooter indruk van verlatenheid geven dan de kleine grachtjes van het nog stillere Brugge. Alles is vreemd te Pisa. De huurkoetsiers beijveren zich de koppen hunner paarden te versieren met spichtige fazantenveeren en met afhangende vossenstaarten, die hun een air geven van ongemeene belachelijkheid. Maar in deze omgeving schijnen de ongelukkige dieren onder hunne vermomming u aan te zien met een navranten blik: men *wil* niet om ze lachen. Paleizen zijn er te Pisa, groote deftige paleizen, wier gevels rijk versierd zijn met kolommen en loggia's en ornamenten in terra cotta. Maar de loggia's zijn dichtgemetseld, en de muren zijn beplakt en onkenbaar gemaakt door pleister en witkalk; slechts met moeite herkent men de fraaie oude lijnen der gevels. Alles is verwaarloosd en verburgerlijkt: de meeste paleizen zijn winkels geworden en burgerhuizen. Maar toch wonen er te Pisa nog deftige Italianen, teruggetrokken in stille, ouderwetsche rust, genietend van het kalme leven in de ruime stad. Reeds Lorenzo il Magnifico voelde zich hier gelukkig; Byron en Shelley hebben hier geleefd in oude paleizen. En ook de universiteit schijnt er te bloeien, zooals zoovele harer zusteren, die zich thuis gevoelen in de stille plaatsen, door den handel en de nijverheid verlaten. Zoo worden Pisa's straten, eenmaal geschuwd om hare woelige drukte, thans gezocht door hen, die, voortgejaagd door den wervelwind van het bestaan, eene wijle tot zich zelf willen komen.

Maar niet de straten zijn het treffendst van de stad: het karakteristiekste blijft altijd de Arno met hare kaden, die oneindig melancholiek zijn. Droef en langzaam stuwt de breede rivier hare troebele gele golven voort; aan weerszijden staan lange rijen witte en gele huizen, klein en laag schijnend naast den breeden stroom en op de breede kaden.

De Arno te Pisa.

Aan het einde rijst de hooge citadel, waar eenmaal de zware ketenen, die thans in het Campo santo hangen, de haven afsloten; en daarbij staat het wit-marmeren kerkje van Santa Maria della spina, — de opene hal, waar de Pisaansche zeevaarder zijn laatste gebed opzond tot de Heilige Maagd, voordat hij zich waagde op de onstuimige zee daar buiten. Alles is wijd en ledig. Niet somber: licht

is de kleur der huizen, zachtblauw de hemel, die zich daarboven welft. Maar die helderheid en dat licht doen de eenzaamheid der plaats nòg duidelijker uitkomen: droevig is het er en stil, koel en verlaten, angstig bijna. Overal is te veel plaats; gras groeit in de straten; men hoort de stilte. Geen zeeman zendt meer zijne gebeden op tot de Heilige Maagd: de zeelieden zijn dood, en de schepen, die hen eenmaal herbergden, zijn vergaan.

Toch zijn het niet de breede Arnokaden, die jaarlijks honderden vreemdelingen even doen ophouden bij de stille stad. Allen spoeden zich naar een afgelegen terrein, waar Pisa's roem zich concentreert op de piazza del Duomo. Als men van de Arnobrug noordwaarts de geheele stad ten einde toe is doorgegaan, en dan, linksom geslagen, nog een eind is voortgewandeld, dan staat men plotseling op het plein, verbaasd, overweldigd. Een onafzienbaar grasveld — geen gazon maar een gewoon grasveld — in een hoek van den verweerden stadsmuur; en daarop, naast elkaar, de vier monumenten, die Pisa beroemd maken door de eeuwen. De eenvoud van het geval treft. Niet de geringste zorg is er gewijd aan de mise-en-scène dezer wereldberoemde kunstwerken. Met volkomen onbevangenheid heeft de echt middeleeuwsche naïeveteit der oude Pisanen deze vier gebouwen daar neergezet, en het nageslacht heeft ze laten staan: het is alsof de een of andere reusachtige bouwmeester dit kolossale speelgoed in den uithoek der stad even heeft van de hand gezet, om het te herstellen of schoon te maken, voordat het naar zijne plaats wordt teruggebracht. Zonder eenige pretensie staan de wonderwerken daar, argeloos, op het nauwelijks onderhouden grasveld, waar een paar geiten grazen en een

troepje aardige kinderen speelt. Geen levend wezen is hier, die zich om de monumenten bekommert; niemand schijnt er naar om te zien. Het is doodstil; plotseling beginnen alle klokken van de campanile te gelijk even te luiden, zenuwachtig en allen dooreen, alsof ze haast hebben om weer te zwijgen; dan is het op nieuw stil, stiller dan te voren.

De campanile, de bekende „scheeve toren van Pisa", is behalve door die scheefheid ook opmerkelijk door het allereenvoudigste plan van aanleg, eenig in zijne soort. Een open ronde koker, omgeven door zeven rijen kolommetjes boven elkander, waartusschen een wenteltrap zich kronkelt naar omhoog; boven hangen eenige klokken, te klein om als voorwendsel te dienen voor het stichten van zulk een reusachtig monument. Dit is alles. Inderdaad, als eenvoud het kenmerk is van het ware schoone, dan heeft Pisa's campanile kans den palm weg te dragen. Maar ik moet erkennen, dat ik het bij de beschouwing toch niet verder heb kunnen brengen dan tot kalme bevrediging. De campanile is de gevel van den Dom, opgerold en weer overeind gezet; en het geval scheen mij niet belangrijk genoeg, om deze eentonige herhaling te wettigen, die zoo uiterst kostbaar moet zijn geweest.

Geheel anders is het met den Dom, een van Italië's rijkste en meest imposante gebouwen. Een deftige gevel: zeven bogen, bekroond door vier zich steeds versmallende opene galerijen, door kolommetjes gesteund. Daarbinnen eene heerlijke hal van wit en zwart gestreept marmer met vier zijschepen, verdeeld door zuilen met rijk-gebeeldhouwde kapiteelen. Een breed transept met zijgangen, en een kwistig versierd koor, uit welks nis Cimabue's reusachtig

mozaïek, de zegenende Christus op gouden grond, sedert zes eeuwen de grootsche ruimte beheerscht met indrukwekkende majesteit. Het was ledig in de kerk, niettegenstaande den Hemelvaartsdag: twintig menschen, meest vreemdelingen; de heerlijke afmetingen van het gebouw kwamen geheel tot haar recht bij deze rustige leegte. Maar op het koor was het vol: witte en roode en paarsche gewaden bewogen zich daar in ambtelijke drukte. Het orgel zette in met machtige galmen en een zwaar mannenkoor hief de aanvangshymne aan, toen de grijze aartsbisschop in zijn schitterend rood plechtgewaad met langen sleep binnentrad en, gevolgd door een statigen stoet, langzaam voortschreed naar het koor. De mis begon: één warreling van schitterende kleuren tusschen de rijzige marmeren wanden, — één geluid van heerlijke harmonieën onder de statige gouden gewelven.

Bedwelmende indruk, bedwelmend vooral voor den protestant uit het nuchtere noorden, aan zooveel praal niet verwend! Maar te veel storends is er toch in dit geschitter van kleuren en tonen, om een blijvenden indruk te maken. Schoon is de muziek; maar zij is plechtig noch aangrijpend, vroolijk bijna. De rijk uitgedoste geestelijken verkorten zich den tijd tusschen de zangen der mis met luchtig gekout, dat nu en dan een vriendelijken glimlach doet glanzen op hunne weinig ascetische trekken. Soms brengt een koorknaap aan een der heeren eene boodschap, die ijverig verder wordt overgebracht. Geene stemming, geen decorum zelfs; geen aandacht ook bij het publiek. En eenmaal ontnuchterd, vraagt de bezoeker zich af, of het wel alleen dit is, dat den indruk der plechtigheid bederft. Nog eens ziet hij rond. Zeker, het gebouw is fraai, buiten-

gemeen fraai, stellig een der fraaiste van Italië. Maar imponeert het ook? is het eigenlijk wel eene kerk? Nauwelijks is het te gelooven. Zie dit ruime schip met zijne zware renaissance-deur en zijne drie rijen kleine vensters onder het vlakke plafond met rijkversierde caissons! Zie het koor, uitgedost, tot overlading toe, met goud en kleuren! Rijk is alles en prachtig, maar indrukwekkend noch verheffend. Eene prachtige feestzaal is het, en het verwondert u niet langer, dat ge hier feestmuziek hoort, onwillekeurig herinnerend aan het koor eener opera. In oude geschiedboeken lezen wij met verbazing, dat in het begin der 16e eeuw de Utrechtsche bisschop zelf een diner aanrichtte in eene van Utrechts hoofdkerken: in *deze* kerk wordt het feit begrijpelijk. En hier gevoelen wij ook, waarom de beroemde vader der moderne devotie het oorbaar achtte te protesteeren tegen het ontwerp van den torenbouw bij Utrechts kathedraal; hij, die den katholieken eeredienst gezien had in zijn luister, zooals wij verleerd hebben dien te zien, kon weten, dat dergelijke weelde op den duur allicht niet leiden zou tot vermeerderde stichting en tot gezuiverde vroomheid.

Volkomen het tegendeel van den Dom is het Battistero. Naakte steenen wanden, dan eene galerij en een koepel: niet het allergeringste spoor van versiering. Onder den koepel een reusachtige doopvont met Chineesachtig beeldhouwwerk (à jour gewerkte rosetten), dat u tureluursch maakt. Daarnaast de beroemde preekstoel van Niccolo Pisano: verder niets, volstrekt niets. Een merkwaardig stuk is die preekstoel. Haast ongeloofelijk kan het schijnen, dat dit een arbeid is uit het jaar 1260, toen de gothiek hare triomfen eerst aanving. Zeldzaam voortreffelijk beeldhouwwerk in zóo vroegen tijd! Hoe fraai is de stal

van Bethlehem met de rijk gedrapeerde, voorname Madonna! Maar gij verbaast u: deze Madonna is eene Romeinsche matrone, die waardig troont op haar rustbed en recipieert. In het Campo santo toont men nog de antieke sarcophaag, die den beeldhouwer het model heeft geleverd voor dit beeld: en het beroemde werk van meester Niccolo maakt geen anderen indruk dan het beeld der Romeinsche vrouw, dat hem als voorbeeld heeft gediend. Fraaie vormen, op den duur eene revolutie belovend in de kunst der 13e eeuw; maar geen spoor van sentiment, geene ziel en geene warmte, volkomen gemis aan alles, wat de middeleeuwsche beeldhouwkunst bedoelde en wat haar, ondanks hare soms onbeholpen vormen, voor ons zoo aantrekkelijk maakt. Maar met dat al, welk een belangrijk historisch document is deze preekstoel! Als men hem beziet, gevoelt men, dat de gothiek in dit land niet geheel tot haar recht zal komen: nauwelijks in hare opkomst, wordt zij reeds verstikt door de herleving der antieke vormen, die een paar eeuwen later de renaissance heeten zal.

Geen wonder dus, dat de Italianen met de gothiek altijd op een slechten voet hebben gestaan. Wilt gij bewijs? het Battistero zelf kan het u leveren. Bezie slechts het gedrochtelijke uiterlijk dezer doopkerk. Zuiver genoeg was de opzet: drie rijen rondbogen boven elkander omgaven het ronde gebouw, gedekt door een hoogen koepel. Beantwoordde deze aanleg ook niet geheel aan het inwendige van den bouw, eenvoudig en klaar was hij zeker. Doch hoe jammerlijk heeft de gothiek dit kalme geheel bedorven! Om de eerste verdieping plakte zij eene rij opzichtige pilasters met wimbergen en fialen, schreeuwend tegen de stemmige rij pilasters daaronder, druk en zéér in het oog-

vallend. En het was niet genoeg: ook de tweede verdieping werd versierd met eene rij spitse geveltjes, rondloopend om het dak, dat daarachter half verdween. En nòg hooger kropen de versieringen op: eene tweede rij doellooze gesloten venstertjes groeide op aan de eene zijde van het dak, dat ten slotte, ware de toeleg niet gestuit, geheel zou zijn schuilgegaan in een krans van ornamenten. Zóóver kwam het gelukkig niet; maar de indruk van het gebouw was toch reeds bedorven. Veel te laag schijnt het dak; en de ongelukkige vensterlooze knobbel, die ten slotte boven op den koepel het werk kwam bekronen, heeft aan het gebouw ook den laatsten schijn van welstandigheid en gratie ontroofd. De gothiek — het hooge woord moet er uit — heeft Pisa's Battistero bedorven.

Mag men zich verwonderen over zoo ongunstig resultaat? Kon het wel anders uitkomen, nu de ornamenten tegen den gevel aangeplakt werden, zonder het geringste verband met het gebouw, dat zij bedoelden te versieren? Helaas, het Battistero is op Pisa's piazza del Duomo niet het eenige voorbeeld van goedbedoelde, maar smakelooze pogingen om gebouwen te vermooien. Als gij omziet, trekt het uwe aandacht, dat ook de koepel van den Dom bedorven is, wegzinkend in eene galerij van versierde spitsbogen, die later te onpas er omheen is gebouwd. Hoe hebben de zoo fijn ontwikkelde Italiaansche kunstenaars niet gevoeld, dat geen bouwstijl minder dan de gothieke zich leende tot zoo onware schijnversieringen? De renaissance gaat gebukt onder het verwijt, dat zij het was, die onware constructiën en redeloos plakwerk heeft ingevoerd in de architectuur. Ten onrechte, naar het mij toeschijnt. Want de neiging tot dit plakwerk zat den Italiaanschen

kunstenaars reeds in het bloed, lang voordat de renaissance hare intrede had gedaan. Beschouw nog eens den gevel van Pisa's Dom, dien ge thans van het Battistero uit goed kunt opnemen. Geen slecht figuur maakt hij met zijne vier galerijen van kleine pilaartjes. Maar ik vraag u in gemoede: waartoe is *deze* gevel geplaatst voor *deze* kerk? Is er de geringste harmonie tusschen het uit- en het inwendige van het gebouw? tusschen de hooge hal met hare zijschepen en den horizontaal verdeelden gevel? Fraai is de gevel, heerlijk de kerk; maar even goed had deze gevel geplaatst kunnen worden voor een gebouw van geheel andere verdeeling en geheel andere verhouding. De kerk en de gevel passen niet bij elkander.

Maar niets, volstrekt niets valt er te betreuren bij het vierde monument op het Pisaansche Domplein, het beroemde Campo santo. Verrukkelijk is het, een kunstwerk van de zuiverste, indrukwekkendste schoonheid. Een grasveld (gewijde aarde, door Pisaansche schepen aangevoerd uit het Heilige land), waarom vier gangen een langwerpig vierkant vormen: dat is alles. Maar o, de rust en de wijding van dit heerlijke plekje! Statig liggen de breede gangen onder den donkeren dakstoel; in strengen eenvoud vullen de witte gothische traceeringen de vensteropeningen. En op de muren prijken in gedempte tinten de fresco's, door de beroemdste kunstenaars der 14e en 15e eeuwen met pieuze handen hier gepenseeld. Benozzo Gozzoli's verrukkelijke tafereelen uit het Toscaansche landleven, verlevendigd door de kleurrijke pracht en de gratieuze heerlijkheid van de cavalcades der Medici; daarnaast, beter passend op deze plaats, treffend door machtige contrasten, de beroemde Trionfo della morte. En in de gangen

is het overal stil, aangrijpend stil. Want onder die schilderingen, sprekend van het vroolijke leven op de zonnige aarde, staan geschaard de sarcophagen en de mausoleeën van allen, op wie Pisa eenmaal trotsch was. Hier sluimert keizer Hendrik VII, Dante's hoop, die zijn leven

Campo santo te Pisa.

ontijdig zag afsnijden op zijn Italiaanschen triomftocht. Hier rust hij, ten grave gedragen door drieduizend burgers van het beroemde Pisa. Maar boven zijn monument zijn de fragmenten opgehangen van de ketenen, die eenmaal Pisa's haven afsloten, — zegeteekenen, waarop Genua en Florence eeuwenlang roem hebben gedragen. De Duitsche keizer is dood; Pisa zelf is hem gevolgd. En om deze

dooden geschaard, sluimeren honderden den eeuwigen slaap: allen beroemd, bekend althans in hunnen tijd, gehuldigd in pralende grafschriften, geëerd door kunstrijke beeldgroepen, vergeten toch bijna allen. De oudheid, de middeleeuwen en de nieuwe tijd, allen hebben hunne dooden geleverd aan deze hal; de monumenten en de beelden verdringen zich hier. Maar de bezoeker gaat ze voorbij; niet dit treft hem hier, — de opzichtige vereering dezer vergeten namen door kortzichtige tijdgenooten doet pijn. Stil zet hij zich neer op de trappen voor het rustige grasveld, waaromheen de strenge witte bogen zich welven vredig en stil, een monument voor den dood. En ook in hem wordt het stil: wereldsche ijdelheid, wereldsch streven komt tot rust. Niets gevoelt hij dan ontzag tegenover het groote raadsel van het leven, — het raadsel, dat hetzelfde blijft voor alle geslachten. Zooals het levenslustige Toscaansche volk op Gozzoli's fresco's triomfeert in de schoonheid van het leven, zoo geniet nog de Italiaan der 20ᵉ eeuw zijn bestaan vol heerlijkheid en genot in het verrukkelijke land. Maar nu als toen viert ook de dood zijne triomfen te midden van den zegetocht van het leven; nu als toen staat de feestvierende hoveling, de jonkvrouw die zich verlustigt in muziek en dans, plotseling voor den dood in zijne schrikwekkendste gedaante. Maar de 14ᵉ eeuwsche kunstenaar, die in schitterende kleuren de oplossing van het levensraadsel, die hij meende gevonden te hebben, tooverde op deze wanden, vreesde niet. De dood triomfeert, maar kalm zag hij hem naderen. Gezegend de mensch, die den koning der verschrikking zoo ziet in het gelaat, met stille berusting verheerlijkt in vredigen glans!

LUCCA.

Lucca is overoud. Men verhaalt, dat het aartsbisschoppelijk archief bijna driehonderd oorkonden bezit, die dagteekenen uit de 8e eeuw. En de reiziger, die deze zeldzame antiquiteiten niet ziet, hoort het verhaal toch aan met zeker onbestemd ontzag. San Frediano met zijne zonderlinge façade, versierd met een mozaïek op goudgrond, met zijn hoogen gekanteelden toren en zijne grootsche hal met open dakstoel, maakt sterkeren indruk. Het moet dus wel waar wezen. Maar overtuigd is de reiziger toch niet; want Lucca schijnt meer ouderwetsch dan oud.

Een merkwaardig verleden heeft het stadje; de geheele middeleeuwen door heeft het de halve wereld voorzien van kostbare zijden stoffen. Zeldzame verdienste! Maar de geschiedboeken vermelden ze nauwelijks; het is de onophoudelijke strijd met Pisa, de machtige buurvrouw, die Lucca's annalisten bezighoudt. De reden van die eeuwenlange veete? Wie zal ze noemen? Waarom, met welk doel bevochten steden elkander in de middeleeuwen? Was het verschil van belangen, dat eene groote handelsstad in het harnas joeg tegen eene nijvere zuster? Gewis niet, want er was geen wedijver mogelijk: beide bewogen zich op

Dom te Lucca.

verschillend terrein! Men moet wel aannemen, dat zekere zenuwachtige prikkelbaarheid het gestel onzer middeleeuwsche voorouders beheerschte; buren mochten al geen reden hebben tot naijver en rivaliteit, toch was het niet minder zeker, dat zij elkaar op gezette tijden te lijf zouden gaan, uitsluitend om het genoegen te smaken, elkaar eens te hinderen. Zoo hebben Pisa en Lucca geleefd, voorvechters van de Ghibellini en de Guelfi: toen Pisa Ghibellijnsch werd, was het zeker, dat Lucca de Guelfen zou voorthelpen. En nu zijn de leuzen, waarin zij een voorwendsel vonden om te vechten, dood, en ook de beide stadjes liggen naast elkander, dood en verlaten. Pisa heeft althans zekere grootsche waardigheid overgehouden, maar Lucca is oud geworden en dwaas.

Want Lucca is wel het dolste stadje, dat men zich denken kan. Het bestaat uitsluitend uit stegen. Stegen tusschen bouwvallige huizen, die elkaar alle rechthoekig snijden, zoodat men niet verdwalen, maar toch onmogelijk den weg vinden kan. Niet de minste afwisseling is er in deze gangen: alle zijn smal en recht, geplaveid met groote zerken; alle zijn bezet met gelijksoortige huizen, niet bijzonder mooi en niet bijzonder leelijk, die men niet goed ziet, omdat men geen afstand nemen kan; in alle ziet men onveranderlijk tallooze katten, — meer nog dan elders in Italië, waar deze diersoort de straten bevolkt, terwijl honden alleen voorkomen in de kerken. Bij het omslaan van een hoek staat men soms plotseling op een klein pleintje, waarop eene overoude, verwaarloosde kerk zich staat te vervelen in volkomene verlatenheid. Maar ook dit brengt geene afwisseling; want Lucca bezit een ongeloofelijk aantal kerken, wier gevels alle volkomen aan elkander

gelijk zijn. Smerig en ruïneus zijn ze alle; maar zoo is het niet altijd geweest. De Italianen houden veel van opschik: te Lucca evenals elders is dan ook buitengewone zorg besteed aan het uitwendige der kerken. Alle hebben dezelfde hemelhooge, vierkante, met kanteelen bekroonde klokkentorens, en dezelfde kostbare, met marmer ingelegde gevels. Maar een zorgeloos en verarmd nageslacht heeft die kostbare gevels zoozeer laten vervallen en vervuilen, dat zij geheel geen indruk meer maken. Alleen San Michele trekt nog de aandacht der vreemdelingen; de hooge en zware, met drukke zuiltjes en beelden versierde gevel, die uitsteekt hoog boven het kerkdak en met ijzeren stangen daaraan bevestigd is, wekt de vroolijkheid van den een, de ergernis van den ander over zooveel wansmaak. En het inwendige van al deze bedehuizen is kaal en naakt, armelijk en pitoyabel.

Wat kan de bedoeling geweest zijn van den aanleg van zulk een doolhof van nauwe stegen en kleine pleintjes? Men zou eenige poëzie willen leenen aan de rechthoekige sloppen door zich voor te stellen, dat dit de verblijven zijn, die eenmaal de beroemde middeleeuwsche zijdewevers van Lucca hebben geherbergd. Maar ten onrechte, want op het onverwachtst ontmoet men in een der stegen een paleis: nu eens een middeleeuwschen burg met een toren, waarop een boom heeft wortel geschoten, — dan weêr een meer modern palazzo met langen zijmuur, waarachter een werkelijk park zich verbergt. Ook de aristocratie van Lucca heeft zich dus vergenoegd met deze stegen en stelt zich nog steeds daarmede tevreden; men ziet het aan de zware ijzeren hekken, waarmede zij onveranderlijk hunne vensters verdedigen tegen hunne min voorname buren. Zoo maakt

Lucca een verbijsterenden indruk. Het is alsof Venetië met zijne tallooze nauwe kanaaltjes op het droge gesleept is: daar staat nu de stad, ontdaan van hare karakteristieke schoonheid; waar men verwacht had een gondel te ontmoeten, wordt men soms verschrikt door de nadering eener ordinaire vigilante, waarvoor men gaarne zou uitwijken, als er maar ruimte was.

Aan dit benauwde complex van stegen en sloppen is in een hoek der stad een onmatig groot plein aangebouwd, de Piazza Napoleone, die, als men uit de stegen treedt, reusachtig schijnt. Eene der lange zijden van dit plein wordt geheel ingenomen door een niet minder onmatig groot, vierkant en lomp gebouw, nog niet half volbouwd en toch reeds den indruk gevend, alsof achter die lange rijen vensters half Lucca huisvesting zou kunnen vinden. De ouderen onder ons herinneren zich nog uit hunne schooljaren, toen zij op een afstand moesten kennismaken met wijlen de Italiaansche Kleinstaaterei, dat Lucca tot voor eene halve eeuw residentie was, en dat eene groothertogin toen regeerde over de stegen van Lucca en over eenige mijlen grond in den omtrek. Hier nu, in dit onafzienbare paleis, heeft deze groothertogin getroond en de goede Lucchesen in verbazing gebracht over hare macht en haren rijkdom. De aanwezigheid van dit weidsche gebouw verklaart de aanwezigheid der vele paleizen van Lucca: het zijn de planeten, die zich bewogen om deze zon. Maar op een goeden dag zag de burgerij met smart, dat de tallooze vensters van haar paleis gesloten waren: de groothertogin was dood, de zon was ondergegaan. De schildwachten voor het paleis werden ingetrokken: het was gedaan met de glorie der residentie Lucca; het groot-

hertogdom was ingelijfd bij Toscane, dat nu zelve reeds den weg is gegaan, dien ook alle groothertogdommen eenmaal zullen gaan. Wat nu te doen met het reusachtige gebouw, dat zoolang de bewondering was geweest van de heele bevolking? Er was geene bestemming meer voor in het kleine provinciestadje. Zoo hielp men zich dus met verschillende bestemmingen. Het gerechtshof vond er meer ruimte dan het behoefde. Het postkantoor kwam het gezelschap houden: nog was er plaats te over. Nog eenige bibliotheken en een museum, — nog altijd was de ruimte niet gevuld. Maar ten slotte slaagde men toch: inderdaad zijn alle vertrekken thans bewoond, en op het reusachtige binnenplein is weêr eenig leven gekomen.

Toen wij het bezochten, was er zelfs *veel* leven, want Musolino, de befaamde Siciliaansche bandiet, stond daar terecht, en van heinde en ver waren belangstellenden gestroomd naar het paleis der oude groothertogin. De ongewone toevloed van dagbladreporters en andere vreemde bezoekers had dan ook het hotel aan het plein, dat zich bescheidenlijk tooit met den naam van Universo, geheel gevuld, en wij moesten onze toevlucht nemen tot het tweede hotel La croce di Malta, natuurlijk gelegen in eene steeg. En de teleurstelling bleek eene winst. Want het was wel het eigenaardigste hotel, dat ik betrad. De heele familie der eigenaars, die huiselijk bijeenzat in haar vertrekje naast de kleine rommelige vestibule, schoot uit om ons te ontvangen: de dikke waard, die recipieerde en representeerde, zijne vrouw, die het keukendepartement beheerde, en de twee zoons, die dienst deden aan tafel. De dame toonde ons al hare vertrekken, bezorgd dat wij niet tevreden zouden zijn: donkere kamers met zonderlinge loggia's aan

het raam, die men met twee treden bereikte; ook ouderwetsche mahoniehouten meubels, ledikanten met ronde hemels en verkleurde gordijnen; donkere portaaltjes en gangetjes, een leeszaaltje met revues van voor twintig jaren. Maar alles net en ordelijk en aantrekkelijk door de goedhartige zorg, waarmede men ons de voordeelen der verschillende lokaaltjes aanprees en ons telkens weder deed verhuizen naar een kamertje, dat nòg beter gelegen scheen.

Het diner, waaraan wij alleen aanzaten met een Engelsch echtpaar, werd opgedischt in een laag vertrekje, ergens onder den grond, waaruit de poes van het huis zich niet liet verjagen, zich onbeschroomd aanmeldend om haar deel aan de restjes van de tafel, waarop vaste gewoonte haar blijkbaar aanspraak had gegeven. Het maal werd voorgediend met zekere weidsche statigheid; maar toch niet zonder eenige neiging tot het geven van goedhartige inlichtingen, die verried, dat men niet geheel gerust was over de ontvangst, die onze veeleischendheid zou bereiden aan de kostelijke spijzen: vitulo di latte (vleesch van nuchtere kalveren), dunne harde groene asperges, kip in olie gebraden en een pudding, die uit theekopjes verorberd moest worden. Spoedig waren wij gereed; even luisterden wij toen naar een concert in de open lucht in een der met boomen beplante vestingwerken. Maar wat nu? Tusschen twee vermakelijkheden konden wij kiezen, zoo verzekerde men ons: een concert, waarop vijf „professoren" en een kinematograaph zouden wedijveren om ons te amuseeren, en eene opera-voorstelling in het Teatro del Giglio. Wij kozen het laatste. Het theater is een echt „Residenztheater" van 1830. In de lage vestibule wekt dadelijk een marmeren gedenkplaat de herinnering aan de onvergetelijke gebeur-

tenis, dat twee prinsen Poniatowski (gasten zonder twijfel van de groothertogin) hier in 1843 zijn opgetreden voor een liefdadig doel, en onverwelkbare lauweren hebben geoogst met hunne kunstvolle voordrachten. Maar men laat ons geen tijd om ons te verdiepen in de lectuur der lange inscriptie; een lakei ontvangt ons: welk een lakei! Zes voet lang, een livrei van blauw en rood met tressen, een reusachtige steek en een lange staf! Met indrukwekkende majesteit geleidt hij ons naar de goedkoope staanplaatsen achter het parterre, waar wij besloten hadden met een „ingresso" een kwartiertje te vertoeven. De zaal is ouderwetsch en laag, met veel rood en goud; rondom vijf rijen loges — bakken waaruit de toeschouwers juist ruimte vonden om hunne hoofden naar buiten te steken — en eene koningsloge met reusachtige gouden kroon. Het was eivol, en toen wij binnentraden, daverde de zaal van toejuichingen voor het koor, dat juist in luidruchtig gebrul zijne gevoelens had uitgegalmd. Da capo! het koor werd herhaald; toen verdwenen de herders en herderinnen, om plaats te maken voor een verliefd paar, dat elkander daar toevallig ontmoette. De jonkman gaf nauwelijks geluid; maar de jonge dame was blijkbaar eene ster en werd warm toegejuicht. Toen een monnik te goeder ure verscheen, om de aan haar wreeden vader ontvluchte schoone te verbinden aan haren geliefde, kende de geestdrift geene perken meer: zoodra de monnik (bas) zijne inzegeningsaria begon, verhief zich een oorverdoovend gejuich en gegil; men moest ophouden, totdat het publiek wat bedaard was en de eerwaarde vader opnieuw beginnen kon. Natuurlijk werd de scène gebisseerd; toen vertrokken wij.

Het was geheel donker geworden en wij zwierven nog

wat rond door de verlaten steegjes, alleen verlicht door het rossige licht van de kleine lantaarns, die aan ijzeren armen in de gevels bevestigd waren. Heel Lucca was reeds te bed; slechts hier en daar scheen nog licht door een raam. Droomerig zingende mannenstemmen klonken vèr door de eenzame straatjes: het einde van de Zondagsviering te Lucca. Een enkele late wandelaar zocht zijn weg naar huis en sloot bij het binnentreden zijne deur met den grendel, die luid knarste door de stilte van den nacht. Nu en dan sloop eene kat over de straat en nam bij onze nadering zonder omslag de wijk in een paleis. Alles was stil en donker, ouderwetsch en naargeestig. Op den hoek eener straat vinden wij ons plotseling in een kring staan met twee katten, een hond en een jongetje, dat zich de nachtelijke uren kort met hoepelen, — tous bien étonnés de se trouver ensemble. Het is zeer vreemd en zeer somber: tijd om naar bed te gaan.

Maar in deze onvergetelijk dwaze omgeving verrast één monument, dat niet minder onvergetelijk is door zijne verhevene schoonheid: de Dom van Lucca. Op een stil plein, waar eene fontein hoorbaar klaterend haar water uitstort, verrijst de kerk. Eene heerlijke kalme voorhal met drie statige bogen en een fraaien St. Maarten; daarboven de gebruikelijke drie rijen zuiltjes van gekleurd marmer, die den gevel bekronen. Ter rechterzijde houdt de buitengewoon hooge klokketoren, gedekt door zijne kanteelen, de wacht, oprijzend achter het aartsbisschoppelijk paleis. Wonderbaar imponeerend en rein is het inwendige der kerk, de schoonste die ik in Italië zag. Heerlijk wit marmer; pijlers, fraai geprofileerd en door rijke kapiteelenbundels verlevendigd, krachtig en toch niet zwaar; hooge, goed verdeelde vensters

onder een rustig, door ribben verdeeld gewelf; reine blanke wanden en een koor met stemmige zijkapellen achter het transept. Rustige verhevenheid, ernstige waardigheid, stille harmonie, waar vindt gij ze in eene Italiaansche kerk, behalve in Lucca's heerlijken Dom, zoo eenvoudig en toch zoo grootsch? De kerk is weinig versierd; alleen het gewelf en het koor zijn helaas beschilderd in harde kleuren. In het schip staat het rijke renaissance-tempeltje, waarin het beroemde Volto santo bewaard wordt: een overoud beeld van de wonderlijke vrouwelijke gekruiste St. Wilgefortis, dat doorgaat voor een Christusbeeld. Maar niet dit zijn de ware sieraden van den Dom; elders vindt gij die, in het transept. De rechterhelft wordt verheerlijkt door het werk van Civitale, den Luccheser beeldhouwer uit het laatst der 15e eeuw, wien het dankbare nageslacht niet ten onrechte een standbeeld heeft gewijd in de loggia van het Palazzo pretorio. Veel werk van zijne hand is hier, maar twee grafmonumenten trekken vooral de aan-

Volto santo di Lucca.

dacht. De rijke sarcophaag van een pauselijken secretaris, helaas te hoog geplaatst om rustig bewonderd te kunnen worden. Fraai van stijl en van ornament is zij, maar allervoortreffelijkst is het beeld van den doode. Een glad gelaat, type van den hooggeplaatsten geestelijke, tegelijk hoveling en man van de wereld, vriendelijk en gedienstig, slim en handig, glimlachend zelfs in den dood, wiens kille hand het fijne plooibare gelaat verstijfd heeft met die strakheid, waarmede hij alles stempelt, imponeerend ook hier, waar hij ernst en waardigheid mist. Maar nog pakkender dan dit aangrijpende kunstwerk is het monument van graaf Domenico Bertini, den stichter van het tempeltje voor het Volto santo, dat wij zooeven opmerkten. Hoogst eenvoudig: alleen eene versierde gedenkplaat; maar daarboven in eene kleine ronde nis het wit marmeren borstbeeld van den doode, sterk uitkomend op den rooden achtergrond der nis. Een wonderlijk „sprekend" portret! Geen dood, zooals op het monument van den pauselijken secretaris, maar het volle leven. Toen Michel Angelo het beeld van San Marco zag, dat Donatello gegoten had voor Florence's Orsanmichele, moet hij mijmerend gesproken hebben: „Marco, perchè non mi parli?" De bezoeker van Lucca's Dom is geneigd het hem na te zeggen: als de vriendelijke oogen der buste hem rustig aanzien, wacht hij verlangend op de woorden, die de intelligente en gedistingeerde oude edelman tot hem richten zal.

Maar het wonder van Lucca's Dom is een ander kunstwerk, aan de andere zijde van het transept. Daar hangt Fra Bartolommeo's meesterstuk, de Heilige Maagd met St. Stephanus en St. Jan Baptist, met zijn wonderbaar kleurenaccoord van roode, groene en violette gewaden. En

aan de voeten daarvan slaapt Ilaria del Carreto op hare witmarmeren tombe. O, dat verrukkelijke vrouwenbeeld van blank marmer, met het reine profiel onder de rijkversierde hoofdwrong! de edele gestalte, gehuld in hoog aan den hals gesloten gewaden van soepele zijde, rustig liggend met de fijne gekruiste handen, stil slapend den eeuwigen slaap! In een van Lucca's stegen heb ik het palazzo Guinigi gezien, waar eenmaal ook Ilaria's gemaal, Paolo Guinigi, de tyran van Lucca, moet gewoond hebben. Nog oud en eerwaardig is het, maar vervallen, somber en vuil: twee deernen stonden op de straat te coquetteeren met een werkman, die uit een bovenvenster op ze neerzag. Maar ik verbeeldde mij, dat de deur zich opende om eene vorstelijke verschijning door te laten, en uit het donkere voorhuis scheen de goddelijke Ilaria te voorschijn te treden, het lieftallige gelaat zacht blozend en bezield, de hooge gestalte zich bevallig bewegend in de lange slepende plooien van het gewaad, getint in rose en hemelsblauw, het goudblonde haar onder de flonkerende juweelen van het kapje neêrstroomend over den slanken rug. Zoo daalde zij de treden af in hare liefelijke gratie, en de nauwe steeg werd verheerlijkt door den glans harer bovenaardsche schoonheid.

Tombe van Ilaria del Carreto te Lucca.

PISTOJA.

Bij Pistoja liet Catilina, befaamder gedachtenis, in een bloedigen veldslag het leven. Maar de bezoeker van het stadje voelt zich niet geneigd te tobben over deze „aloude en bloênde treurtooneelen". Want liefelijk ligt Pistoja aan den voet der Appenijnen: het is klein, maar gezellig.

Het jongste, buitenste gedeelte der stad behaagt het minst. Lange, breede, stille straten vol kerken. Alle kerken van buiten ingelegd met veelkleurig marmer, van binnen armelijk en ordinair, van buiten èn van binnen vuil en verwaarloosd. In alle kerken zware steenen preekstoelen, vierkant of zeshoekig, rijk versierd met beeldhouwwerk, — elke kansel op zich zelf een monument, waarop een Nederlandsch stadje terecht trotsch zou zijn, maar waarop vermoeidheid hier ten slotte nauwelijks meer letten doet. Pistoja was vroeger te rijk of het is thans te arm: arme edelman, kan het de erfenis zijner vaderen niet behoorlijk meer beheeren, niet leven in den stand, dien het door zijne afkomst verplicht is op te houden. Het rijke marmer-mozaïek zijner kerkgevels komt niet tot zijn recht, bedekt als het is door gelen aanslag en zwartachtig vuil. Niemand ontzeg ik het recht voorliefde te koesteren voor dergelijke

wandversiering; maar toegeven moet men mij, dat hier deze kleurige ornamentatie, vervuild als zij is, alleen hare bedenkelijke zijde vertoont.

Maar de kern, de kleine kern van het stadje treurt niet om de verdrietige omstandigheden, waaronder hare buitenwijken lijden. Gezellige levendigheid en vroolijke drukte maken daar de oude straten aantrekkelijk: niet licht laten de bewoners van Pistoja zich terneerslaan. Den dag dat wij er waren regende het voortdurend; de huurkoetsiers hadden allen hunne winterpelzen weder voor den dag gehaald, en herhaaldelijk moesten wij toevlucht zoeken in restaurant of café. Maar met welgevallen herinner ik mij den genoegelijken toon, die overal heerschte, en de gezellige verhouding der verschillende standen, die zich hier, zooveel men kon nagaan, gezamenlijk amuseerden in vroolijke opgewektheid. Zoover men kon nagaan: niet altijd is dat gemakkelijk in Italië. Want zóo levendig is het Italiaansche volk, zóo verzot op sterke kleuren, dat de voorname wereld zich soms uitdost met kleedingstukken, wier kleurenpracht ons min gedistingeerd schijnt; en weinig wil het weten van dat zelfbedwang in houding en gebaren, dat de Hollander eischt van een „deftig" heer. Daarentegen zijn zuidelijke volken toch van nature eleganter, hoffelijker dan wij noordelijken: dikwijls vermoedt gij niet, dat de welgemanierde man, die u op straat voorthelpt, behoort tot zoo lagen stand als inderdaad het geval is. Mogelijk acht ik het dan ook, dat de verbroedering der standen, die ik mij verbeeldde op te merken in het vroolijke restaurant te Pistoja, alleen door mijne gebrekkige waarneming werd ondersteld.

Trouwens niet die gezelligheid was het, die ons naar

Pistoja had gelokt. Het heeft andere en betere attraits. Ziehier een klein pleintje, waarop een oude put prijkt met een pittoresken gebeeldhouwden opzet, eerwaardig door oude inscriptiën. Alleraardigst komt de verweerde grauwe massa uit tegen den achtergrond van een nauw donker steegje, waar de zon de uitstallingen van blauw en groen

Graftombe van Cino di Sinibaldi te Pistoja.

en rood laken fel verlicht, die in massa's voor de winkeltjes ten toon hangen en de doorgang bijna versperren. Als ge het steegje doorwandelt, staat ge voor den Dom. Buiten vindt ge een vuilen gevel, door de Della Robbia's opgesierd met hun terra-cotta, dat hier bijzonder kil schijnt en hard van kleur; binnen treft u een vermakelijk

relief, dat den 14ᵉ eeuwschen jurist Cino di Sinibaldi vertoont, college gevend aan zijne studenten, houterig en duf. Ontken, zoo ge durft, dat, zoo ge u vermaakt over het aardige genrestukje, de lust u niet bekruipt, om 's mans vertoogen mede aan te hooren van de harde houten banken. Maar toch zoudt gij ongelijk hebben, zoo ge bezwaar maaktet plaats te nemen aan de voeten van deze celebriteit, waarop Pistoja trotsch is; want deze jurist was een zeldzame vogel, die in de tusschenpoozen, hem gelaten door zijne dialectische oefeningen, gelegenheid vond liedjes te kweelen van zoete min; en niemand minder dan Petrarca betreurde den dood van dezen amoureusen jurist in een beroemd sonnet. Toch, veel fraaier dan dit grafmonument is het kolossale zilveren altaar-retabel uit denzelfden tijd, een waar wonder van drijfwerk. Het aanziende en u verliezende in de honderden details der vijftien groote tafereelen, vergeet gij de verbazende moeilijkheden dezer techniek en de hooge oudheid van het kunstwerk. En gij gevoelt u gelukkig, dat ge ditmaal niet, als zoo dikwijls, de handigheid van den drijver bewondert, die met dit stroeve materiaal zulk een *betrekkelijk* fraai resultaat wist te bereiken, — dat ge kunt bewonderen geheel en zonder bijgedachte. Maar — de koster, die reeds lang ongeduldig uwe minutieuse aandacht heeft verdragen, rammelt met zijne sleutels: het retabel wordt weêr gesloten. Ge ziet om u heen: het gebouw is koud en gewoon. Naar buiten dus, den hoek om, — daar staat ge op de piazza del Duomo.

Het oudste Pistoja, klein en zuinig op zijne ruimte, is genoodzaakt geweest, zijne schoonste monumenten alle bijeen te plaatsen. En zoo vindt men dus hier, als centrum

van de stad, een plein, zoo schoon als ik geen ander in Italië zag. Het herinnert aan Brugge's markt met den hoogen hallentoren; maar hoeveel belangrijker is het kleinere pleintje te Pistoja, trotscher en argeloozer! Naast den Dom rijst de campanile op, vierkant en solide, elegant toch met de drie door zuiltjes gedragen galerijen, die hem bekronen onder het spitse dak. Daartegenover staat het achthoekige Battistero: strenger en schooner dan de ronde puddingvorm van Pisa's doopkapel. Blanke marmeren wanden, verlevendigd door zwarte banden, een paar deuren en eenige smalle vensters; om den bovenrand loopt een enkele galerij van gothische boogjes, en daaruit verrijst het ranke dak, bekroond door een luchtig open koepeltje. Naast de kapel, tegenover elkander, twee paleizen van machtige heerlijkheid, zwaar en geweldig, vierkante sombere massa's van gehouwen steen met kleine spitsbogige vensters : de verblijven van den raad en van den podestà van Pistoja. Drie zijden van het pleintje nemen de imposante gebouwen in; alleen de vierde zijde vult eene rij kleine huisjes, oude vervallen brokken, verbouwd en verknoeid, zonderling en leelijk, maar kleurig en meer eigenaardig dan de nette rij opgeknapte huisjes van Brugge's marktplein. Hier spreekt de geheele omgeving van de geweldigheid der middeleeuwen, machtig en imposant, somber in haar verval. Wilt ge een aangenamer indruk van de majesteit dezer tijden? Treed dan het paleis van den podestà binnen; want het strenge uiterlijk van dit paleis verbergt een monument, dat even fraai is als indrukwekkend. Eene opene binnenplaats, aan alle zijden omgeven door massieve pijlers en bogen; daaronder zware en donkere gewelven, scherp afstekend tegen het open middenvak, waarop het schelle licht der zuiderzon

blinkt; een breede trap leidt uit den hof naar boven. En de donkere wanden pronken met wapens en beelden; de gewelven schitteren in kleurige pracht. Stil is het op het pleintje, niemand bezoekt het meer; verlaten staat in een der gangen een eenvoudige steenen bank voor eene grijze steenen tafel Toch was daar eenmaal de plaats, waar de

Palazzo del podesta te Pistoja.

podestà van Pistoja terecht zat en vonnis wees, omstuwd door een bonten stoet: een tooneel vol kleurige schoonheid, maar ook van waardigen ernst, onder het heerlijke uitspansel der breede gewelven.

Middeleeuwsche bouwwerken zijn meestal schoon; grootsch en geweldig zijn zij altijd. Geheel anders is de

kunst van den nieuweren tijd; nergens wordt dit duidelijker dan hier te Pistoja. Enkele schreden van de piazza del Duomo staat het Ospedale del Ceppo, beroemd door het fries, waarmede de Della Robbia's zijne loggia versierden. Welk een verschil! De gracieuse hal, open aan alle zijden, luchtig en licht, wordt gedragen door slanke zuiltjes; daarboven prijkt, rondloopend onder het lage dak, het verrukkelijke breede terra-cotta fries: de Zeven werken van barmhartigheid. Eene serie geestige tooneelen uit het

Relief van Della Robbia aan het hospitaal te Pistoja.

16e eeuwsche leven: aardige donkerbruine en witte figuurtjes op matblauwen grond, of (fraaier) donkerbruin en blauw op witten grond. Een enkel relief, het laatste, veel later bijgevoegd, vertoont andere kleuren: figuren in roodbruin en oranje op een groen fond, fletscher van toon, fletscher ook van teekening. Ook dit relief is nog fraai en krachtig: alles wat de 17e eeuw leverde is voortreffelijk, verzwakte naklank toch van de kerniger impulsie, die de 16e eeuw had ontvangen door de studie der oude kunst.

Machtige invloed van de eeuwig jeugdige klassieke oudheid, waaraan het zwakkere nageslacht, als de smaak ont-

aardt en de stijl verwildert, altijd weer nieuwe motieven ontleent van strengheid, door vroolijkheid getemperd! Als de kunstrichting, die eenmaal de machtige hal van het Palazzo del podestà schiep, is afgeleefd en verzwakt, dan breekt in Italië, de eeuwige bron van het schoone, eene nieuwe richting zich baan, en schept monumenten, die verrassen en boeien door iets geheel nieuws, door de frischheid der jeugd. Open en luchtig staat daar reeds vier eeuwen de loggia van het hospitaal van Pistoja; helder en blijde prijken daarboven de geestige figuren van Della Robbia's kunstvaardige hand. Vier eeuwen staan ze daar; de tijd heeft ze ontzien: nog stralen ze u tegen in kleurige schittering, — beeld van den tijd, toen, van Italië uit, de nieuwe stijl zijn triomftocht begon door Europa, om overal nieuw licht te brengen en nieuw leven, toen het oude leven neigde ten ondergang.

De Arno te Florence.

FLORENCE.

Acht dagen heb ik te Florence vertoefd, en niemand kan ik aanraden mijn voorbeeld te volgen. Want geen onvermengd genot is het verblijf mij geweest. Zoo overstelpend veel schoons geeft de beminnelijke stad te genieten, dat eene maand noodig schijnt om althans het belangrijke goed in zich op te nemen. De begeerige reiziger, — zelfs hij, die wijselijk zijne keus tot het allermerkwaardigste beperkt, brengt zijn tijd door in zenuwachtigen haast. Te veel is er te zien, neerdrukkend veel, *veel* te veel om goede en scherp omlijnde indrukken te behouden. Ten slotte warrelen tallooze herinneringen voor het geestesoog van den vermoeiden bezoeker: zoo gaarne zou hij nog hier en daar willen terugkeeren, om het opgemerkte te bevestigen, — wat rustig alles bezien, om het in zijn geest te doen bezinken. Maar de tijd dringt! En ten slotte is hij, half wanhopig, geneigd den eenvoudigen toerist te benijden, die op de vraag van een onzer, „of hij Italië's kunst of haar natuur kwam bewonderen?" leukjes antwoordde: „geen van beide! ik reis voor mijn pleizier."

Maar als men tot rust gekomen is, als de indrukken zich allengs in den geest geordend hebben, is de herinne-

ring aan Florence heerlijk, verrukkelijk. Den eersten dag scheen mij dit zoo niet; bij den eersten aanblik treft de stad niet bijzonder, overweldigt zij den bezoeker niet. De straten hebben iets eentonigs: geene breede boulevards en onafzienbare pleinen, die den bezoeker van Parijs klein maken door machtige grootschheid en verruimende vrijheid. Geene nauwe stegen ook, oud, vuil, verweerd, maar typisch, schilderachtig, pakkend, zooals ze ons wonderbaar aantrekken in menig Italiaansch stadje. Geene kolossale moderne gebouwen, aangegaapt door den alledaagschen toerist; geene overoude basilieken als Lucca's San Frediano, die ons, zonen van het verre noorden, eene voorstelling geven van de mysterieuze wonderen uit Ravenna's onbekende oudheid. De straten van Florence zijn alle smal zonder eng te zijn; de gevels der paleizen gelijken alle op elkander; geene pakkende vermakelijkheden lokken stroomen van bezoekers. Het is eenvoudig eene vrij groote, vrij moderne stad met regelmatige straten en met verscheidene fraaie oude gebouwen.

Zoo is de eerste indruk. Maar naarmate men beter met de stad bekend raakt, stijgt de ingenomenheid, wordt men allengs geboeid; spoedig, als de oogen telkens weer iets te genieten vinden, begint men de stad lief te krijgen. Vooral de Arno. Het schoonst is het gezicht van de ponte alle Grazie, als de rij schilderachtige oude brokken van huizen in sombere schaduw, hun voet badend in het water, scherp uitkomend tegen den lichten avondhemel, — als de Ponte vecchio met hare huizen zich zwaar en donker welft over de snelstroomende rivier, terwijl het verrukte oog achter de drie open bogen in de huizenrij de gewesten der zaligen meent te aanschouwen, glorend in een nevel

van bovenaardschen glans: lichtend purper en gloeiend goud. Altijd is de Arno wonderbaar aantrekkelijk. In het bekende bovenkamertje op den hoek der Uffizi vertoont de rivier zich geheel anders; over de kleine oude huisjes heen op de Ponte vecchio opent zich een vèr verschiet; brug op brug overspant luchtig den breeden zonnigen stroom, totdat vèrweg de Arno hare vrijheid herkrijgt tusschen de groene lanen van de Cascine en zich dartelend zeewaarts spoedt. En 's nachts, als de maan den ruischenden stroom verlicht en de vormlooze huizen met de oude brug zich zwart en spookachtig aan alle zijden verheffen, schijnen de machtige schimmen van Florence's verleden in het maanlicht te waren over het donkere water.

Maar het gezicht op de Arno kent iedereen; er zijn kleinere, intiemere hoekjes, die men niet dadelijk vindt. Plaats u in het laatste zaaltje van het palazzo Pitti voor het venster, dat u een blik gunt op eene wildernis van bloeiende heesters, in verrukkelijken overvloed opklimmend tegen het glooiende terrein, — op heldere witte en lichtgele huizen met platte oranjekleurige daken en torentjes, die zich op den top van den heuvel verheffen en in de lichte helderheid tooverachtig uitkomen tegen de blauwgroene bergen van het verschiet, terwijl links de majestueuze koepel van den Dom wijding schenkt aan het tafereel en het elegante torentje van het Palazzo vecchio lustig opstreeft naar den zachtblauwen morgenhemel. Of begeef u alleen naar de kloostergang van San Lorenzo met zijne twee verdiepingen, omgeven door aardige huisjes, — een klein en stil, van de wereld afgesloten maar gezellig buurtje, waar denkelijk eenmaal de kanunniken van San

Lorenzo woonden, maar waar zich thans een gezelschap van genoeglijke oude burgerluidjes genesteld heeft, in de schaduw der kerk levend, vèr van het gewoel der stad. Kalm en tevreden komen de oudjes nu en dan een peinzenden blik werpen op de groene weligheid van het brandnetelbosch, dat het verwaarloosde binnenpleintje beneden vult en de verlatenheid der plek accentueert; niets hebben zij te doen, en zij vermaken zich met het voederen hunner talrijke katten, die in de schaduwen en de stilte der bovengalerijen welbehagelijk zitten te dutten, beschutting zoekend tegen de felle hitte der gouden zon, die het pleintje beschijnt. Of drentel eens op en neer door de oude Via dei Bardi, het oude donkere straatje, dat langs de Arno zich naar de Ponte vecchio richt, waar tal van massieve, door ouderdom verdonkerde paleizen, ontluisterd, verlaagd tot winkels en pakhuizen, u blikken gunnen in weidsche, door groote zuilen gedragen vestibules, of in ruime duistere zalen, waar een handelaar in antiquiteiten zijn voorraad heeft uitgestald, grillig uitkomend tegen den rooden achtermuur, die fel verlicht wordt door de van boven invallende zonnestralen. En als ge den hoek omslaat, staat ge op de Ponte vecchio zelf, die tusschen hare twee huizenrijen het vroolijkste buurtje ter wereld omvat: aardige goudsmidswinkeltjes, heel klein en heel rustig, met ouderwetsche valluikjes voor de vensters, neergeslagen om de koopwaar uit te stallen, waarvoor de Florentijnsche burgerij staat te keuvelen in de schaduw, terwijl de zon, invallend door de drie open bogen op het midden der brug, den achtergrond geestig verlicht.

Overal, bij elken stap haast in de straten der oude stad, merkt ge iets merkwaardigs op. Nu eens valt uw

oog op de elegante en stijlvolle wapenschilden, in steen gehouwen versiersels van menigen ouden paleisgevel. Dan weder treffen u de aardige winkeltjes, waar tegelijk kaas en boter en vruchten verkocht worden, — eene combinatie van landbouwprodukten, die u op verrassende wijze verklaart, hoe in de huishoudingen van middeleeuwsche heeren het departement der „panetria" ook voor den aankoop van vruchten had te zorgen. Alleen in de achterbuurten vindt gij nog zulke winkeltjes; maar meen niet, dat deze gedeelten der stad uw bezoek niet waard zijn: minder schoon dan de hoofdstraten zijn ze wellicht, merkwaardiger en karaktervoller zeker. Lange, breede straten, helder wit in den zonneschijn, omzoomd door lage huizen, lichtgrijs en kleurloos maar warm lichtend in de zon, met vèr overstekende daken, die over de gevels breede schaduwen werpen; hier en daar een groene boom of een donkere cypres, kleurig oprijzend achter een hoogen muur. Geene menschen: alleen zwermen witte duiven — in Italië zoo algemeen en gewoon als bij ons de kippen — die, huiselijk en geheel te huis, op en neer trippelen over het plaveisel of zich koesteren op den rand der daken. Vèrweg achter de eenzame straat staan in nevelig verschiet de grijze lichtgroene bergen; en hoog daarboven welft zich de wijde diepblauwe hemel over deze stille schilderij van discrete kleuren, gebaad in den helderen doorzichtigen lichtglans van het zuiden.

Stil is het in die achterbuurten. Maar in het hart der stad is het vroolijk en druk: de Florentijners leven veel in de open lucht, veel op straat. Dat zeggen u de loggia's, wier opene hallen, gesteund door ranke en elegante pilaartjes, uitnoodigen tot rustig genieten in de schaduw, terwijl

groepjes babbelende menschen voorbijschuiven in de zonnige straat. Dat ziet gij op den Mercato nuovo, waar eene reproductie van het wondervol realistische everzwijn van antiek brons de wacht houdt voor de opene hal, waarin vleesch en visch en schoenen en groenten en hoeden te koop geboden worden aan eene kleurige vrouwenschaar, die zich met drukke gesticulaties beweegt tusschen de schilderachtige koopwaar. Dat ziet ge bij elke schrede op straat, waar de Florentijners zich vermaken en genieten. 's Avonds voor de koffiehuizen hoort ge de straatmuzikanten hunne violen of hunne mandolines bespelen met eene aangeboren kunstvaardigheid, die u verbaast en verrukt; voor een klein stalletje staat een jonge man te smullen van de gekookte amandelen, die hij zooeven gekocht heeft, en op eene steenen trede zitten een paar bengels met prachtige oogen en de opgewektste jongensgezichten te zuigen aan de „arancie", die zij hebben veroverd.

„Arancie" zijn de lievelingsversnapering der Italianen: overal ziet men de gulden vruchten. Met een bos glanzige bladeren, waartusschen gouden oranjeappels of heldergele citroenen schitteren, weet de natuurlijke zin voor decoratie van den Italiaan het venster van een klein winkeltje te versieren; een kar met koopwaren maakt hij aantrekkelijk onder een tak van een kersenboom, waaraan de lachende vruchtjes bengelen tusschen het groene loof. Het kleurige, het sprekende lokt de Italianen; hun licht ontvlamd enthousiasme vergaapt zich aan alles, wat in het oog valt en indruk maakt. Geruchtmakende daden en brommende woorden bewonderen zij; en zij hebben er behoefte aan, hunne verrukking te uiten, luide en in het openbaar. Zoo wemelt elke Italiaansche stad van gedenk-

steenen en opschriften. Nergens, zou men meenen, worden zoo talloos veel groote mannen en beroemde genieën geboren als in dit rijk gezegende land. Straten zonder tal hebben hunne oude historische namen verloren, om versierd te worden met die van beroemde mannen, die er eenmaal gewoond hebben, — des noods ook van hen, die er nooit geweest zijn. Bij het zien van al die borstbeelden en marmeren lauwerkransen; bij het lezen dezer geestdriftige opschriften, den roem verkondigend van helden wier namen u tot nog toe volkomen onbekend waren, zijt gij geneigd u te schamen over uwe grenzenlooze onkunde. Maar toch moet gij even glimlachen over deze pompeuze woordenpraal, die den Italiaan in verrukking brengt, maar die u lichtelijk ridicuul schijnt. Omstreeks 1850 was de nieuwe straatweg gereed, die van Florence voert naar het in de bergen gelegen stadje Fiesole. Met groote plechtigheid werd de weg geopend; de groothertog in persoon wilde luister bijzetten aan het gedenkwaardige feit. Langzaam naderde de stoet, en toen de bewoners van het bergstadje, reeds opgewonden over de voltooiing van de langbegeerde communicatie met de hoofdstad, den vorst in zijn open rijtuig zagen naderen, kende hunne geestdrift geene grenzen meer: door alle eeuwen heen moest het heugelijk feit verkondigd worden aan de nakomelingschap. En zoo getuigt dus nog thans een marmeren plaat op het marktpleintje, dat „gli abitanti dell' *antica* Fiesole" (let wel! de bewoners van het plaatsje zijn niet de eersten de besten: groot gaat hunne stad op haren Romeinschen oorsprong, en zonde en jammer zou het zijn, deze voortreffelijke gelegenheid te laten voorbijgaan, om dit grootsche feit nog even in herinnering te brengen!), — dat de nakomelingen

der heldhaftige Romeinen gevoelden, hoe hunne harten geroerd werden door nationalen trots over het bereikte groote resultaat, door vaderlandslievende dankbaarheid aan hunnen vorst, die het heugelijk feit wilde illustreeren door in persoon naar boven te rijden. En dus „sprongen de burgers van Fiesole op van vreugde" („esultavano"), toen zij den groothertog in zijn gemakkelijk rijtuig langs den fraaien, nieuwen weg zagen aankomen en hem konden begroeten met luid gejuich!

Geld voor glorie en geur hebben de ijdele Italianen altijd beschikbaar, hoe arm zij ook zijn. Want arm zijn zij werkelijk: nergens ter wereld ziet men zóóveel bedelaars. Medelijden gevoelt men; maar dat medelijden verbleekt allengs tot verbazing, tot ongeloof, wanneer men het onwaarschijnlijk groote aantal gebrekkigen en verminkten opmerkt, die zich in dit heirleger van speculanten op de publieke liefdadigheid naar voren dringen. Men *moet* ze wel opmerken, want de beschroomdheid van den fatsoenlijken arme hebben zij lang verleerd: met opdringerige vrijpostigheid stellen zij zich op uwen weg en bieden u hunne diensten aan voor tallooze zaken, die gij niet begeert. En niet alleen de bedelaars gedragen zich zoo. In eene Dominicaner-kerk, die ik bezichtigde, gelukte het mij niet, mij te ontslaan van een zoon van den hoogen St. Dominicus, die er op gesteld bleek, mij alle merkwaardigheden van zijn heiligdom te verduidelijken met volstrekt onnoodige welbespraaktheid. Noch de ijzige kilheid van mijn onthaal, noch zelfs mijn toornig ongeduld deed hem afdeinzen: hij bleef mij volgen met onverstoorbare nederigheid, met niet te stuiten woordenstroom. Maar toen ik eindelijk mijne vrijheid door eene kleine gave wilde terugkoopen en bij

ongeluk een lire op den grond liet vallen, bukte hij zich snel en was verdwenen. Altijd heb ik een onwillekeurigen schroom gevoeld tegenover het gewaad van een monnik, dat mij spreekt van vrijwillige wereldverzaking, van eene roeping, van overtuiging en geestdrift voor het hoogere; maar in Italië, waar de ruwe klanten in hunne morsige pijen u telkens tegen het lijf loopen, is het inderdaad moeielijk dezen schroom niet te verliezen. Men gewent aan hen, — men vindt ze niet langer belangwekkend; ze blijven alleen eene aardige stoffage van het stadsgezicht, evenals de witte broeders met zwarte kappen over het gelaat, die de Florentijnsche begrafenissen bedienen en die u toch deden opschrikken, toen gij hunne geheimzinnige gedaanten zaagt voor het eerst. De Italiaan kent ze, hun zonderling ordegewaad verbaast hem niet meer; maar het zou hem ook niet verbazen, al zag hij het voor de eerste maal. Want een geestelijk gewaad is in Italië niets vreemds; de katholieke kerk met hare eigenaardige kostumen vormt er een deel van het openbare leven. Ons daarentegen, gewoon aan het stemmiger, ingetogener optreden van het Protestantisme, doet de weidsche luidruchtigheid der kerkelijke vormen telkens vreemd opzien.

Veel meer dan ten onzent treedt de kerk in Italië op den voorgrond; natuurlijk dus, dat ook Florence's kerken de bijzondere aandacht trekken. Zéer vallen zij in het oog, zelfs in deze stad, waar alles belangrijk is. Overvol van kunstvoortbrengselen zijn zij, voller dan vele musea; minder gemakkelijk te bezichtigen, veel behagelijker toch, omdat de voorwerpen hier nog geplaatst zijn in hun oud verband. Voor den vreemdeling zijn de kerken de middelpunten van Florence; en hij gevoelt, dat zij dit altijd geweest zijn.

Toch zou men zich vergissen, indien men meende, dat zij bijzonder treffen. Dat doen zij volstrekt niet: ik houd niet van de Italiaansche kerken, en wel het minst van die van Florence. Wonderlijke gebouwen zijn het! Naakte en kale loodsen van baksteen met vierkante torens zonder dak, volkomen het silhouette vertoonend van de nieuwe Amsterdamsche beurs, reeds daardoor lichtelijk ontstemmend voor den Hollandschen toerist, die, ontgoocheld, bemerkt dat het einde van het misbaar over het antinationale en met klimaat en traditie van Nederland strijdige karakter der moderne renaissance is, dat de modernste Hollandsche kunst ten slotte hare vormen ook weder aan Italië ontleent. Maar deze geraaktheid alleen verklaart toch de ontevredenheid niet: geen sterveling, tot welke nationaliteit hij ook behoort, kan deze steenen loodsen fraai vinden. Ook zijn ze niet bestemd om bewonderd te worden: half voltooide bouwwerken zijn het, — ledepoppen, voorloopig aan den weg neergezet met de bedoeling, om ze naderhand aan te kleeden en in uitgaanstoilet te dossen, als het geld in kas zal zijn gekomen, dat zich ten slotte ongelukkig heeft laten wachten. Wonderlijke ondernemingen waren deze Italiaansche kerkbouwingen! Bij ons in het noorden ontwierp men, als het gold eene kathedraal te stichten, een grootsch en rijk bouwplan; men zette zich aan het werk met vromen ijver, alle aandacht, alle inspanning gericht op het werk, waarvoor men leefde. Zéér langzaam, stuk voor stuk, verrezen dan de deelen van het monument, in ieder profiel, in ieder detail het bewijs dragend van de intensiteit, waarmede de hand van den middeleeuwschen werkman getracht had, elk onderdeel van het grootsche monument zoo duurzaam en zoo schoon te maken als hij

vermocht. Zoo zijn onze kathedralen gegroeid, langzaam, grootsch, gebouwd van duurzamen steen die de eeuwen trotseeren kon, rijk versierd tot in de verborgenste hoekjes en tot aan de bovenste lijsten, harmonieus van lijnen, al had men ook soms eeuwenlang aan het gebouw gewerkt. Maar de grootschheid van het ontwerp en de zorgvolle behandeling van alle details hadden hare keerzijde: tal van onze grootsche monumenten zijn half voltooid gebleven of missen althans deelen, die men met recht verwachtte er bij te vinden.

Geheel anders de Italianen. Zij ontwierpen een plan, niet te grootsch en niet te weelderig; aanstonds werd het uitgevoerd: in een paar jaren moet dikwijls de kerkbouw zijn afgeloopen. Geene Italiaansche kerk mist dan ook haar schip of haar toren of een ander noodzakelijk deel: alle zijn ze kompleet. Maar toch zijn zeer vele slechts half voltooid. Als de Italiaansche bouwmeester zijne ruwe onversierde baksteenen loodsen gebouwd had, was hij natuurlijk niet voldaan: dan eerst begon zijn eigenlijk werk. Want meer zelfs dan wij noordelijken waren ook de Italianen, verzot als zij zijn op den uiterlijken schijn, er op gesteld het uiterlijk hunner kerken rijk en weelderig te versieren. En zoo zij er toe overgingen, hunne troetelkinderen dus half gekleed op straat te zetten, dan geschiedde dit juist omdat het toilet, dat zij hun toedachten, *al* te rijk was, omdat aan het aanschaffen van zoo kostbare versiering niet aanstonds kon gedacht worden. De ontwerpers bestemden voor hunne lievelingen schitterend witte bekleedselen van het kostbaarste marmer, versierd met een overdaad van het allerfijnste beeldhouwwerk, ingelegd met banden en figuren van nog kostbaarder marmer, rood en zwart

en groen, hier en daar afgezet met goud, dat schitteren moest in den zonnegloed, verlevendigd door glinsterend mozaïekwerk en getooid met kostbare bronzen beelden. Kostbaar inderdaad! De fabelachtig rijke Medici hebben gedoogd, dat hunne eigene kerk van San Lorenzo thans, na eeuwen, nog altijd den kostbaren gevel ontbeert, dien Michel Angelo zelf daarvoor ontworpen heeft. En aan de kerk van Santa Maria Novella, die bij geluk haren gevel ontvangen heeft, ontbreekt aan den rechterbovenhoek daarvan een klein gedeelte. Sedert eeuwen staat daar nu de marmeren pronkfaçade, ontsierd door dit kleine gebrek: zou men zulke misvorming zóólang geduld hebben, als het afwerken zelfs van dit kleine hoekje niet schatten had gekost?

De gevel van San Lorenzo te Florence.

En wat is het resultaat van zooveel zorgen? Brengen deze kostbare gevelbekleedingen u in verrukking? Mij niet: popperig stijf of weelderig overladen, altijd maken zij een onbehagelijken indruk. En de pronkgevels contrasteeren hinderlijk met het sobere, ietwat nuchtere karakter van het inwendige der kerk, dat den binnentredende teleurstelt. Er is in deze gebouwen iets kouds, iets kaals. Zelfs San Lorenzo, stichting van den beroemden Brunellesco, doet

niet aangenaam aan: ze is gedrukt. De bekende Capella dei Pazzi van denzelfden bouwmeester maakt met hare elegante vormen een verkillenden indruk. Men verwondert zich over de verrukking van Michel Angelo, die Santa Trinita „suo amore” noemde. En nog minder behagelijk zijn

Orsanmichele te Florence.

de gothieke kerken. Reeds het grondplan der Toskaansche kerken is veel minder pittoresk dan dat der onze: een lang schip, eenvoudig en niet hoog, licht en kil, gekruist door een buitengewoon lang transept, waaraan eene rij kleeft van vijf of zeven kleine ondiepe kapellen. Welk eene teleurstelling voor ons, verwend door de mysterieuze hooge hallen met opstrevende pijlers en hooge gewelven, met

zuivere profielen en verrukkelijke doorzichten, die wij kennen in onze eigene kathedralen! Hoe ongaarne mist ons oog de geheimzinnige diepten van het koor, waar het zich verliest onder de statige gewelven, — waar de lichtende gedaanten der heiligen in tal van hooge gekleurde vensters

San Miniato te Florence.

de wacht houden over de heiligdommen, die hier, in het heilige der heiligen, allen bijeenzijn!

Slechts twee kerken te Florence zijn waarlijk aangrijpend: Orsanmichele, eene imposante hal van tweemaal drie traveeën, gedragen door krachtige vierkante pijlers, statig en majestueus, gehuld in geheimzinnig duister, — eene hal, die men het waarlijk niet aanziet, dat Florence's

burgerij ze gesticht heeft om te dienen als bewaarplaats van graan. En San Miniato, het heerlijke lichte wit marmeren paleis op den heuvel buiten Florence, met zijne zware zuilen en zijne breede trappen, leidend naar het hooge koor, waar in de groote nis kleurige mozaïeken schitteren te midden van helder marmer, — met zijne donkere zijbeuken, waar verbleekte fresco's het marmer tooien met bescheidene kleuren, — een monument uit de grijze oudheid, streng van aanleg en vormen, maar in zijne stijlvolle pracht aantrekkelijk zelfs voor het oog van den minst ontwikkelden reiziger.

De Dom van Florence.

Teleurstellend is allermeest Florence's Dom. Men kent de prachtige oorkonde vol zelfgevoel, waarbij de burgerij in 1300 besloot tot de stichting van dit monument, dat de kroon der stad zou zijn, bestemd om nog na eeuwen te getuigen van den machtigen wil en de buitengewone kunstvaardigheid der 13e eeuwsche Italianen. Arnolfo di Cambio heeft het gebouw ontworpen, Giotto heeft er aan gearbeid, Brunellesco heeft zich onsterfelijk gemaakt door zijn

grootschen koepelbouw. Eeuwenlang is er aan den tempel gebouwd; eerst de 19e eeuw heeft hem voltooid door het optrekken van een kostbaren marmergevel. Toch is het resultaat van zooveel inspanning teleurstellend. Onder den reusachtig hoogen koepel schijnen schip en koorkapellen een samenstel van onbelangrijke kleine gebouwtjes, met hun opschik van witmarmeren vakjes en zwart omlijnde vierkantjes herinnerend aan een blokkendoos, — een indruk, nog verhoogd door het groote achthoekige Battistero, dat tegenover den Dom oprijst, versierd met dezelfde eentonige witte en zwarte marmervierkantjes. Aan de voorzijde van den Dom hindert de onaangenaam drukke moderne gevel. Het effect is verdrietig. Veel honden zijn des hazen dood, is men geneigd te zuchten, als men zich de namen herinnert der beroemde mannen, wier samenwerking geleid heeft tot dit onbevredigende resultaat. Ach ja, dat is de fout geweest! Arnolfo's oorspronkelijk ontwerp, vereeuwigd op de muurschildering in Santa Maria Novella, kan u overtuigen, dat Brunellesco's trotsche koepelbouw, hoe fraai ook op zich zelf, de evenredigheden van Florence's Dom jammerlijk heeft verstoord.

Zelfs Giotto's beroemde campanile behaagt aanvankelijk niet. Groote witmarmeren gebouwen herinneren ons Hollanders, niet aan dit materiaal gewend, allicht aan suikergoed. En evenals de bonte kleuren van een gepolychromeerd beeld den ongeoefende aanvankelijk onaangenaam aandoen, zoo zien wij eenigszins vreemd op tegen het hooge witte gevaarte, met rood en zwart marmer ingelegd en versierd met groote beelden van groen brons. Een tweede bezwaar. De Italiaansche bouwmeesters streven er terecht naar, om de bovengedeelten van hunne torens steeds meer door-

luchtig en minder zwaar te maken: naarmate de bouw zich hooger verheft, vergrooten zij daarom de vensters of vermeerderen hun aantal. Maar de rijkversierde, sterk sprekende openingen, toenemend in omvang of in aantal, schijnen het bovenste gedeelte van den toren, dat wij slanker zouden wenschen, integendeel breed te maken en zwaar. De campanile heeft niets van een ranken toren, opstrevend naar de spits; de zware uitspringende lijst, die hem bekroont, versterkt nog dezen indruk. Deze bezwaren moeten overwonnen worden; men moet er aan gewennen, eer men Giotto's kunstwerk waardeeren kan. Maar dan pakt u ook de bewondering: de smettelooze blankheid van het monument, de adel der verhoudingen, de weelderige overvloed en de verrukkelijke fijnheid der versiering lokken u met machtige bekoring, en als een vlammende wonderbloem op sappigen steel, uit den grond opschietend naar den blauwen hemel, blijft Giotto's heerlijk gewrocht leven in uwe herinnering.

De campanile van den Dom.

Maar wij haasten ons naar binnen: daar althans zal de grootsche Dom zelf ons imponeeren. Welk eene ontgoocheling! Reusachtige bogen, breed en hoog, begrenzen het schip; groot en zwaar zijn de muurvlakken. Toch is de lichte

kale ruimte niet imposant: kil schijnt ze, onbezield. Als ge naar boven ziet, blijkt de kerk u te drukken; eene breede horizontale lijst sluit de bogen af, en onmiddellijk daaruit ontspringt reeds het gewelf, dat men zou verwachten te ontmoeten torenhoog boven de kolossale bogen. De kerk is hoog in de schouders, een weinig mismaakt, zooals zoovele kerken in Italië, waar de horizontale lijn bleef domineeren tusschen de gothieke vormen, — waar men het de geheele middeleeuwen door niet heeft kunnen brengen tot een zuiveren bouwstijl, geheel los van de lijnen der groote antieke monumenten, die nog overal overeind stonden. En Brunellesco's beroemde koepel, die van buiten het monument zoo machtig bekroont, is van binnen nauwelijks zichtbaar: de imposante ruimte is donker en dompig. Waarschijnlijk zijn ook koor en transept der kerk groot genoeg; maar helaas! verdwijnend achter het reusachtige schip, gedrukt onder den torenhoogen koepel, maken zij niet den minsten indruk en verzinken in het niet. De kerk schijnt bij den koepel te eindigen; daarachter is slechts eene warreling van lijnen, die van uit het lichte schip zich voordoet duister en onbepaald. En nog is de grievenlijst niet gesloten. De harde kleur van den bruingelen steen geeft aan het gebouw eene onaangename tint; de hooge ruimte, hinderlijk resoneerend, verslindt alle geluiden Achter groote beschotten van spiegelglas (min of meer gelijkend op de wanden van een aquarium) zitten in de duistere ruimte onder den koepel de dienstdoende geestelijken; men hoort eene onzekere mengeling van zachte, vèr verwijderde geluiden; de machtige dreun van het orgel, somtijds invallend, vermeerdert slechts de verwarring. Niet wel mogelijk is het, in deze groote ruimte van schreeuwende

verhoudingen een machtigen indruk te ontvangen. Zelfs als men de verbeelding te hulp roept, — als men zich bij de oude deur der sacristie, die aan Lorenzo il Magnifico beschutting verleende, het drama voorstelt, dat zich hier afspeelde, toen de jongste der Mediceische broeders bloedend neerzonk te midden van de rijk gekleede Florentijnsche edelen, allen bijeen om het hooge kerkfeest te vieren, dat zoo wreed verstoord werd door de samenzwering der Pazzi, — dan nog vermag het monument, zoo schitterend gevuld en zoo tragisch ontwijd, u niet te ontroeren en te verwarmen tot sympathie en bewondering.

Ook de decoratie van den Dom is wat kaal en wat nuchter: in de reusachtige afmetingen van het gebouw verdwijnen alle voorwerpen, de kerk schijnt doodsch en ledig. Dat ligt zeker aan de kolossale verhoudingen; want ledig is de kerk niet. Maar het ligt toch ook aan het gevolgde werkplan; want zij is niet versierd, zooals men dit verwachten zou van de hoofdkerk van Florence. Wij zagen het reeds: Italiaansche kerkmeesters besteedden hun geld gaarne aan de versiering van het uiterlijk hunner stichting. Om de versiering van het inwendige bekommerden zij zich niet: dat was niet hunne zorg! Hoe de kerken dan toch gedecoreerd werden? Ik zal het u zeggen. Nu en dan vindt gij in de Italiaansche kerken op sommige meubels het woord *Opa* zeer in het oog vallend aangebracht. Naar middeleeuwschen trant verkort, moet dit woord *Opera* gelezen worden; het beteekent, dat het aldus gemerkte voorwerp behoort aan de zoogenaamde kerkfabriek, het bouwfonds. Let wel op: *alleen* de betrekkelijk zeldzame en weinig belangrijke voorwerpen, die gemerkt zijn, behooren dus aan de kerk. En wie is de eigenaar van de

rest? wie heeft al de heerlijke kunstwerken, die de meeste kerken vullen, bekostigd? Het is de burgerij zelve, die in het kerkgebouw haar middelpunt vond; de leden van het kerspel, de geestelijke broederschappen, die er een altaar bezaten, de grooten der aarde, die er hunne rustplaatsen gekozen hadden. De middeleeuwsche kerken ook van ons vaderland werden op deze wijze versierd; de Italiaansche kerken, nog prijkend in haar kleurrijken ouden dos, getuigen luide van dit karakteristieke gebruik. Want de burgerij vervulde den plicht, dien de kerkmeesters haar overlieten, met ingenomenheid en met ijver. Een eereplicht achtte zij het, om de hoekjes der kerken, die haar behoorden, te versieren met kwistige praal, om geen geld te sparen voor dit hooge doel. Godsvrucht, piëteit, ijver voor het zieleheil van zich en de zijnen werkten stellig mede tot bereiking van het heerlijke resultaat. Maar toch ook wat ijdelheid. Men kent het verhaal, hoe het geslacht der Ricci, in het bezit van het privilege om het koor der kerk van Santa Maria Novella te versieren, maar financieel onmachtig om aan de kostbare verplichting te voldoen, toch haar recht slechts noode en na lange onderhandelingen afstond aan de Tornabuoni's, die brandden van begeerte, om de kale wanden op hunne kosten geheel met fresco's te doen beschilderen. En wat stelden de Ricci's als voorwaarde voor hunne toestemming? Het wapen van hun geslacht moest, als herinnering aan het oude voorrecht, aangebracht worden op de meest eervolle plaats: zóó zouden zij toch de eer hebben van het werk, dat anderen bekostigden!

IJdelheid is wellicht de meest menschelijke zwakheid, en het is niet te verwachten, dat de mensch, die zich

zelven zoekt, zich in de eerste plaats zal bekommeren om de harmonie van het geheel, waaraan hij medewerkt. Inderdaad, zoo is het ook hier geschied! Als wij de kerk der Santissima Annunziata bezoeken, beroemd door het algemeen vereerde geschilderde Mariabeeld, dan treft ons de onrustige, rammelende overlading van allerlei versierselen en votiefgeschenken naast de aflaatstoelen en de tafels op hooge tribunes, die hier aangebracht zijn zonder leiding, zonder de geringste eenheid van plan, naarmate de vroomheid en de dankbaarheid der vereerders een plaatsje en eene gelegenheid zochten, om uiting te geven aan de warmte harer gevoelens. En onwillekeurig worden wij herinnerd aan dien kermisavond in Eliot's Romola, toen de bekoorlijke Tessa hier verdwaalde in het gedrang en de herrie. Maar in Santa Maria Novella heeft deze zelfde ijdelheid der voorname families geleid tot een zóó verrukkelijk resultaat, dat wij den moed niet hebben om ze te veroordeelen en te bespotten. Het heerlijkste plekje is het koor, achter het hooge altaar van uit de kerk nauwelijks zichtbaar. Maar als gij, het altaar voorbijgaand, zijt binnengetreden, dan staat gij onwillekeurig stil, overweldigd, geslagen. Voor u schijnt het fonkelend zonlicht door een reusachtig koorvenster, geheel glanzend van kleurig lichtende heiligenbeelden; de lichte stralen wekken de sluimerende praal der oude tafereelen uit het weelderige Florentijnsche leven van het laatst der 15e eeuw, die de koorwanden verheerlijken. Ghirlandajo's kunstvaardige hand vereeuwigde hier op den muur de rijk versierde vertrekken en zalen der paleizen van Florence's renaissance; de geheele vorstelijke stoet van de rijk gekleede hovelingen der Medici met hunne bevallige vrouwen en

dochters stelt zich op, begeerig naar de eer om in persoon hulde te brengen aan het heilige kraambed en aan den eerwaardigen Dooper. Allen ziet gij ze hier in levenden lijve voor u, bekende staatslieden, beroemde geleerden, geprezen schoonheden; het oog verzadigt zich niet bij het beschouwen van de kleurige processie, voorttrekkend in de stralen van het zonlicht, schitterend in glanzenden luister.

Steeds verzamelt zich dan ook op deze plek eene schaar van bewonderende vreemdelingen, die de koorstoelen vullen om rustig te kunnen genieten van het heerlijke tafereel; altijd zijn hier schilders aan het werk, trachtend (maar te vergeefs!) dezen rijkdom van vormen en kleuren in een bevallig beeld weer te geven op het doek. En toch is het koor wellicht niet het aangrijpendste gedeelte der kerk. Betreed de rustige gangen van het Chiostro verde, die ernstig en koel zich welven om het zonnige groene pleintje in het midden; open de deur ter helfte van de zuidelijke gang, en weder treft u een heerlijk tafereel: ook de Capella degli Spagnuoli, vroeger de ruime vierkante kapittelzaal der Dominicaners, is geheel en al, op wanden en gewelf, al fresco beschilderd. Geheel anders dan de decoratie van het koor. De symbolische onderwerpen, de triomf der kerk, de verheerlijking der kerkleer en dergelijken, zijn stellig minder aantrekkelijk dan de ongedwongen tafereelen uit het dagelijksch leven van het hof, die Ghirlandajo u voortooverde. Bovendien, zijn mededinger leefde meer dan eene eeuw vroeger dan hij, en in zijn werk moogt ge dan ook de bevallige groepeering en de steeds wisselende tooneelen nog niet verwachten, die u boeiden in het koor. Maar daarentegen schitteren de

schilderingen in de Capella degli Spagnuoli, minder blootgesteld aan het felle zonlicht en geheel niet verbleekt, nog geheel in haar ouden kleurenrijkdom. Krachtig en aangrijpend staan ze voor u, deze gestalten uit de 14e eeuw, oprijzend aan alle wanden. Zijn de standen nog wat stijf en wat traditioneel, de figuren leven en zien u aan met rustige vastberadenheid, ieder met hare eigene individualiteit en met karaktervolle waarheid. Derkinderen's tweede muurschildering in de hal van het Bossche stadhuis rijst in uwe herinnering; maar het heerlijke heldere zuiderlicht, dat u omgeeft, laat hier de kleurrijke beelden spreken, gansch anders dan de kille vochtige atmospheer der triestige stadhuishal. En onvergetelijk blijven u de voorname krachtige figuren van den smid, van den denker, van den schrijver, levend voor uw geestesoog met hun eigen zéer individueel leven.

Geheel anders is de indruk, dien Santa Croce bij den bezoeker achterlaat. Santa Maria Novella is een museum, boordevol met de heerlijkste kunstwerken, niet bedachtzaam geschikt in eene willekeurig gekozen hal, maar levend in hun ouden samenhang en verband; Santa Croce is het pantheon, gewijd aan Florence's beroemde dooden.

Op het ruime en stille zonnige plein staat de wit-marmeren gevel der kerk te schitteren. Vrij wat kalmer is hij dan die van den Dom; toch zijn wij geneigd hem min passend te oordeelen voor eene kerk van de zonen der armoede. Veel beter is het inwendige: ruim en hoog, maar streng en eenvoudig, eene echte Franciscanerkerk. Zeer luchtig en zeer licht is de groote ruimte, volstrekt niet somber, zelfs niet mysterieus, zooals de gothieke kerken van het noorden. En zooals het gebouw is, zoo zijn

ook de bezoekers: kleine groepjes menschen hier en daar, opgewekt, luidruchtig zelfs. Bijna natuurlijk acht dit de vreemdeling, want niets is in Italië meer gewoon dan de volkomene afwezigheid van aandacht en religieusen ernst bij het publiek in de kerken. Ik heb een overvollen dienst bijgewoond bij de bevestiging van jonge kinderen; de ouders, in grooten getale toegestroomd om de confirmatie te zien, moeten reeds ter wille van hunne kinderen de plechtigheid, die zij toonden op prijs te stellen, met bijzonderen ernst hebben gevolgd. De bisschop zelf was tegenwoordig; gedurende den dienst trad hij naar voren op het koor en sprak de menigte toe. Nieuwe reden tot aandacht en zwijgenden eerbied! Welnu, gedurende den dienst, zelfs gedurende de toespraak van den kerkvorst, werd er onder het volk luide gebabbeld en vroolijk gelachen; geen spoor was er van ontzag, en zóó luid was het rumoer, dat 's bisschops stem mij nauwelijks bereikte. Werkelijk schijnt niemand, die in eene Italiaansche kerk vertoeft, onder den indruk te zijn van de heiligheid der plaats. De kerkbesturen weten dit, en zij erkennen het naïevelijk. Overal in de kerken ziet men bordjes met het opschrift: „Per rispetto alla santissima casa di Dio *e per igiena* si prega di non sputare in terra." Merkwaardige waarschuwing! Als onze kerkbesturen een dergelijk verzoek tot de menigte richten, wijzen zij er deftig en eenigszins doceerend op, dat men het „onvoegzame spuwen" behoort na te laten. De Italiaan legt het anders aan: in de sterkste bewoordingen doet hij een beroep op den eerbied van het publiek voor het allerheiligste huis Gods. Maar terwijl hij de geloovigen vermaant, verwacht hij zelf bitter weinig van den eerbied, dien hij aanprijst; want de slimme practicus doet

dadelijk een tweede beroep op het eigenbelang der vrome bezoekers: „e per igiena!" En de waarschuwing treft doel: het moet erkend worden, dat er in de Italiaansche kerken niet meer gespuwd wordt.

Bij ons bezoek aan Santa Croce was de stemming betrekkelijk gelukkig. Eene mis werd opgedragen in een der kapellen naast het koor, en blijkbaar gold het ditmaal eene plechtigheid, die om de eene of andere reden populair was: vele burgervrouwen en eenige oude mannetjes lagen voor de kapel geknield op den kerkvloer en volgden den dienst met zekere belangstelling. Maar helaas! het gelukte ons toch niet, die belangstelling te deelen; want al te weinig was de mise en scène der plechtigheid verzorgd. Een monnik met terugstootend uiterlijk, die zooeven in de sacristie, waar tal van vreemdelingen af en aan liepen, over zijne onoogelijke pij een vuil koorhemd had aangetrokken, riep met luid geschreeuw en schorre stem achtereenvolgens alle heiligen van den kalender aan. Nu en dan viel plotseling het orgel in met de luchtigste melodieën, afgewisseld door trillers en stuiptrekkingen, die herinnerden aan het geluid van een modern draaiorgel, het oor verscheurend en het gemoed ontstichtend. En dit geschiedde in de kapel zelve, die het glanspunt is van de kerk! aan den voet der kunstwerken, die te midden van Florence's beroemde dooden nog heden tot u spreken met levende klare stem, de stem van Giotto, die na meer dan vijf eeuwen nog leeft in zijne werken en die aan de wanden der koorkapellen leven geschonken heeft door zijn penseel! Voorvallen uit het leven van San Francesco, het gastmaal van Herodes en tal van andere tafereelen zijn hier door hem geschilderd met een kleurenrijkdom en eene levendigheid,

verrassend voor het begin der 14e eeuw. Welk een genie was deze man, uitmuntend tegelijk als schilder en als bouwmeester, — in zijne ongeloofelijke veelzijdigheid de evenknie van de beroemde meesters der Italiaansche renaissance!

Madonna door Cimabue

Nergens wordt u zijne beteekenis als hervormer duidelijker dan in de Accademia, waar gij twee groote Madonna's, eene van Cimabue en eene van Giotto, naast elkander vindt hangen. De eerste geeft het gewone stereotype beeld van alle Madonna's uit Cimabue's tijd: eene statige vrouw in donker gewaad, met een kap over het op zijde gebogen hoofd, die een oudachtig kind op den schoot houdt. Ook wij leeken willen gelooven, dat het verrukte Florence Cimabue's Madonna als een wonderwerk in optocht geleid heeft naar hare plaats in Santa Maria Novella; toch vermogen wij niet veel te zien in deze stijve poppen. Maar beschouw nu Giotto's Madonna, die naast hare oudere zuster hangt:

de jonkvrouw met het kalme en liefelijke gelaat vol reinen adel, gehuld in het lichte kleed en met het krachtige, ernstige kind op den schoot, aangestaard door engelen in verrukking. Welk een verschil! Op de tijdgenooten, gewend aan het eenvormige type der oude Madonna's, moet dit tafereel, dat ongetwijfeld het welgelijkende portret is eener liefelijke Florentijnsche beauté uit het midden der 14e eeuw, een verstommenden indruk hebben gemaakt, min of meer (ik verlies den afstand niet uit het oog!) zooals Fritz von Uhde's realistische tafereelen van de Nieuw-testamentische geschiedenissen onze tijdgenooten verrassen, in wier verbeelding de teringachtige Madonna's spoken der 19e eeuw.

Madonna door Giotto.

Verbazing hebben Giotto's schilderingen zeker gewekt. Maar natuurlijk ook waardeering, bewondering, verrukking. Want hoe zou een impressionabel volk als de artistieke

Italianen niet onder den indruk, de charme van het werk zijn gekomen? De nieuwe kunst brak met de byzantijnsche traditie; zij gaf voor het eerst weder het volle alledaagsche leven in al zijne bewegelijkheid, met al zijn hartstocht. Met heftige gebaren, met gelaatstrekken, levend en vol uitdrukking, verwrongen soms door passie, zóó trekken Giotto's talrijke figuren op zijne kleine tafereelen ons voorbij. *Al* te heftig haast schijnt ons hunne levendigheid, bijna onwaarschijnlijk hunne gemoedsbeweging. En eerst dan wordt deze gebarenrijkdom ons begrijpelijk, wanneer wij de Italianen van heden gadeslaan, die, even impulsief, even bewegelijk als hunne 14^{e} eeuwsche voorvaderen, zich te buiten gaan aan dezelfde hartstochtelijke uitdrukkingen, dezelfde levendige gebaren, die Giotto's figuren kenmerken.

Want op de oude fresco's treft ons meermalen dezelfde behoefte om het gevoel lucht te geven in luide, ons wat overdreven schijnende betuigingen, die wij nog kunnen opmerken bij elken stap in de straten van het moderne Florence. Op het kerkhof van San Miniato prijken alle grafzerken zonder onderscheid met de hartverscheurendste opschriften. Ons grijpen deze overdrevene klachten niet in de ziel: veeleer doen ze ons even glimlachen. Als wij enkele schreden verder, op het ruime plein voor het groote restaurant, de luidruchtige vroolijkheid der heeren en dames gadeslaan, kunnen wij den indruk niet van ons zetten, dat de ontroostbare weduwnaars en de wanhopige kinderen vrij wat spoediger bekomen zullen zijn van hunne smart dan de superlatieven hunner betuigingen wel zouden doen vermoeden.

Maar laat ons niet onbillijk zijn! Allicht meenen wij, nuchtere kinderen van het koele noorden, dat deze menschen met hunne zwierige gebaren en fraaiklinkende betui-

gingen eene rol spelen. En als wij hen spoedig gekalmeerd zien, trekken wij allicht de conclusie, dat zij zich eenigszins hebben aangesteld. Ten onrechte! Niet zeer diep moge hun gevoel zijn, het is warm en echt; niet lang lijden zij wellicht, maar werkelijk en hevig gevoelen zij toch wat zij zeggen. Kinderen zijn zij, niet volkomen toerekenbaar misschien, aantrekkelijk toch en waar. En niet bij allen hebben de woorden slechts voorbijgaande beteekenis; onder deze volwassene kinderen, die zich vergapen aan den klank en den schijn van het grootsche, treffen ons plotseling figuren, majestueus en hoog, karakters uit één stuk, eerbied en ontzag vragend voor hunne houding, voor hunne daden. Italië's geschiedenis vertoont tafereelen, zóó treffend en zóó aangrijpend, levend door hartstocht en onstuimigen wil, zooals de van poseeren afkeerige nuchterheid onzer eigene voorouders ze nooit in beeld vermocht te brengen. Waar ontmoet men karakters van zóo verheven kracht, tafereelen van zóo grootsche majesteit als in de Italiaansche middeleeuwen? Toen in 1303 de geweldige paus Bonifacius VIII, door zijne vijanden in zijn laatsten schuilhoek teruggedrongen, ten slotte genoodzaakt werd zijne groote plannen op te geven, vonden de krijgers, die, verlicht door de vlammen van den brandenden Dom, over de lijken der verdedigers heen het paleis binnenstormden, den vorstelijken paus zitten op zijn troon in vol ornaat met de tiara op het hoofd. Men grijpt hem aan, bedreigt hem. Maar de 86-jarige grijsaard wijkt niet. Drie dagen en drie nachten zit hij op den troon, roerloos en zwijgend, zonder te eten of te drinken: aan toegeven denkt hij niet. En als hij ten slotte bevrijd wordt, is het slechts de schim van den grooten paus, die de wereld aan zijne voeten gezien heeft; nog

eenige weken leeft hij in waanzin, totdat de dood hem verlost. Waar geeft de wereldgeschiedenis den tegenhanger van dit tooneel van indrukwekkende majesteit? Paus Bonifacius was ook een Italiaan; ook hij was een acteur, en als volleerd kunstenaar speelde hij zijne rol ten einde toe met eene waardigheid, die de nakomelingschap met bewondering vervult. Maar hij was toch meer dan een voortreffelijk tooneelspeler, zorgdragend voor eene uitnemende mise en scène; hij representeerde een beginsel, hij had de kracht om de waardigheid van dat beginsel te handhaven ook in doodsgevaar; hij wist te sterven als een held en als een vorst. Eert en bewondert het volk, dat zulke zonen kweekt: eert het en hebt het lief!

Natuurlijk, zulke karakters zijn zeldzaam; hoog steken ze uit boven de kleine gestalten hunner tijdgenooten, die zij verachten en gebruiken voor hun doel. De tegenstelling tusschen henzelven en hunne onbeduidende omgeving hinderde hen zelven niet, verheugde hen misschien. Maar hier, in Santa Croce, waar wij, rondgaande in de ruime luchtige hal, ons omringd voelen door het vroolijke gebabbel der moderne Italianen, en waar toch elke stap ons herinnert aan een grooten en imposanten naam uit het verleden, hier wordt zulk eene tegenstelling pijnlijk. Wat wordt het nu begrijpelijk, dat Dante eenzaam geleefd heeft, — eenzaam te midden van zijn eigen volk! Dat genoegelijke volk met zijne telkens wisselende indrukken begreep hem niet en liet hem alleen; Florence verstiet hem en schijnt hem ook volkomen vergeten te hebben. Maar toch, hier in Santa Croce heeft het hem in eene opwelling van berouw een monument opgericht. „Onorate l'altissimo poeta!" staat er geschreven, en het woord maakt indruk. Naast het monument voor den balling, die eene rustplaats vond vèr van zijne vaderstad,

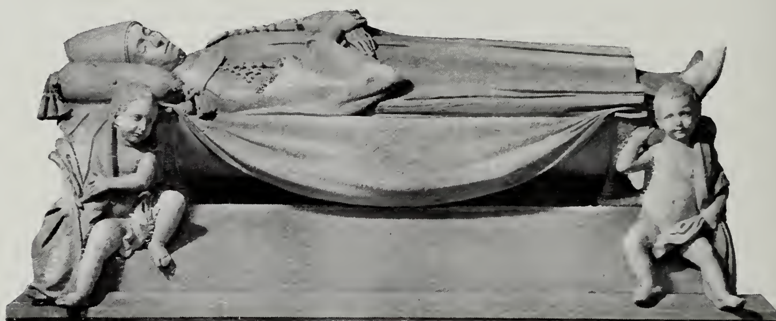
slaapt Michel Angelo zelf onder zijne tombe. De twee hooge gestalten, grootsch en eenzaam, de twee onbegrepenen met de zwijgende melancholie op het gelaat en het sombere vuur in hunnen geest, ze zijn hier vereenigd in den dood. Om hen heen, aan de voeten van deze twee reuzen, slapen andere beroemde mannen: Machiavelli, Galilei, Alfieri. Met ontzag leest ge de vermaarde namen, en ge gevoelt, dat ge staat op gewijden grond.

Grafmonument van Carlo Marzuppini.

Nòg een doode, minder vermaard, sluimert onder de gewelven der kerk. Carlo Marzuppini, secretaris van Florence, heeft wellicht in zijn tijd (de eerste helft der 15e eeuw) zekere beteekenis gehad in zijne stad; maar stellig is zijn naam nu, althans bij de verder staanden, vergeten geraakt. Toch trekken nog jaarlijks scharen van vreemdelingen in vromen pelgrimstocht naar zijn graf. De wit-marmeren sarcophaag, rustend op leeuwenklauwen, is versierd met heerlijk gestyliseerd bladornament; twee naakte kinderen, bevallig en lief, staan daarbij en treuren. Op de sarcophaag een rustbank, bedekt met een kleed van goudlaken met rijke ornamenten, gebeeldhouwd in marmer. En op dat kleed ligt de secretaris uitgestrekt in zijn langen zijden tabbaard.

Een oud man, een burgerman met wat ordinaire trekken; maar o zoo rustig, zoo kalm! gewijd door den dood, die het gelaat verstijfd heeft, zonder het te teekenen met het merk van den laatsten strijd. Hij schijnt te slapen: beide handen rusten kalm op het groote boek, dat hij nog omvat houdt. Hij rust; maar men gevoelt, dat hij heeft afgerekend met het leven, dat er voor hem geen ontwaken meer zijn

Grafmonument van Jacopo di Portogallo.

zal. Onmiddellijk herinnert het indrukwekkende monument aan de zustertombe, die op den heuvel aan de overzijde van de Arno in San Miniato opgericht staat: het grafteeken van den jongen kardinaal Jacopo di Portogallo, die een paar jaren na Marzuppini gestorven is. Zijn sarcophaag is eenvoudiger; maar ook hier houden twee putti de wacht bij de rustbank, waarop de doode ligt uitgestrekt op sierlijk goudlaken. In vol ornaat, maar heel eenvoudig met gekruiste handen ligt de jonge doode rustig neder. Het gelaat van den koningszoon met de nobele trekken spreekt van ernst en van een liefelijk gemoed; men verwondert zich niet in het grafschrift te lezen, dat zijne ziel nog schooner was dan zijn bevallig gelaat. Maar ook hier treft voor alles

die heerlijke uitdrukking van rust en zachten vrede, gespreid over de trekken van den doode, sprekend uit zijne geheele houding. Nòg meer indruk maakt het beeld dan dat van den secretaris; toch is men geneigd den palm te reiken aan den schepper der eerste tombe, die er in geslaagd is, de ordinaire trekken van zijn weinig aantrekkelijk model te verheerlijken en te stempelen met denzelfden adel, die ook het nobele gelaat van den koningszoon versiert. De staatssecretaris, oud geworden in de behandeling der zaken, en de jonge, ontijdig weggenomen kardinaal van koninklijken bloede zijn vereenigd in den dood, die alle verschillen uitwischt. En de beroemde volgelingen van Donatello, Desiderio da Settignano en Antonio Rossellino, hebben de doode lichamen aangeraakt met den tooverstaf hunner kunst. De namen der dooden zijn lang vergeten; maar nog altijd buigt het dankbare nageslacht eerbiedig het hoofd voor hunne grafsteden, geadeld en gewijd, verheerlijkt door de kunst.

Ook San Marco is een monument voor Italië's beroemde mannen; maar het is geen monument voor de dooden: San Marco's helden leven nog en men leeft met hen mede, als men het klooster bezoekt. De eerste indruk is niet zeer sympathiek. Drommen nieuwsgierige vreemdelingen verdringen zich in de gangen; Engelschen flaneeren er met hunne reisboeken in de hand; geparfumeerde dames werpen in het voorbijgaan een lusteloozen blik in de kloostercellen; kopiïsten zonder tal hebben zich genesteld voor elk bekend kunstwerk. Het is druk en vol in het oude klooster; men praat en men geeuwt. Toch, hier vooral zoudt ge zoo gaarne geheel alleen willen zijn in de intimiteit van het oude Dominicaner-klooster, waar

de geheele omgeving u spreekt van wereldverzaking, van rust en van eenvoud, van stille afzondering en van contemplatieve verrukking. Want alles is in het klooster van San Marco, dat thans een openbaar museum is, gebleven zooals het was toen de Dominicaner-orde het nog bewoonde. Onwillekeurig bevolkt gij de kruisgang, de kapittelzaal en het refectorium, de lage gangen met den open lagen dakstoel vooral, waar ge al de celletjes beurtelings kunt betreden, weder met de ernstige gedaanten in hunne witte pijen met zwart scapulier; de schimmen der oude bewoners worden levend om u heen. Zwijgend ziet gij ze op- en nedergaan, allen in hetzelfde gewaad, allen aan elkander gelijk. Maar twee gedaanten trekken toch uwe bijzondere aandacht en laten u niet weer los, zoolang ge u binnen de kloostermuren bevindt.

De een is een oud man met opgeruimd gelaat, met stille vriendelijke oogen, niet hoog, niet streng, kinderlijk veeleer van uitdrukking. Het is fra Angelico da Fiesole; eer gij het klooster verlaten hebt, kent gij hem door en door, en hij is u geworden als een oude veel beminde vriend. Welk eene innemende figuur! Wat is hij fijn en zacht, wat is hij beminnelijk! Onder duizenden herkent gij hem: zijne beeldjes, gedost in rose en hemelsblauw („weerspiegelingen uit eene ideale wereld, zooals de regenboog op de wolken," zeide George Eliot), gelijken op het werk van geen anderen schilder. In het kleine kerkje van San Domenico staat een oud altaarstuk van Angelico's hand, bedorven, overschilderd, vuil en onkenbaar. Maar op een smal paneeltje daaronder ziet gij eene rij engeltjes, aansnellend en dansend, zingend en musiceerend, en ge twijfelt geen oogenblik: dat is

fra Angelico! De muren van San Marco zijn vol tafereelen van zijne hand. Boven alles treft u de groote Kruisiging in de kapittelzaal en de indrukwekkende figuur van Petrus Martyr met den vinger op den mond in de kloostergang; daarnaast de heerlijke Presentatie in den Tempel, waar

Fragment van fra Angelico's Laatste oordeel.

de Maagd met het treffende moederlijk-zorgende handgebaar staat voor den hoogepriester, die haar kind in de armen houdt, en de Kroning van Maria, met de H. Maagd in haar wit gewaad met gouden sterren, deemoedig het hoofd buigend om de kroon te ontvangen. Slechts één zijner schoonste tafereelen ontbreekt, het Laatste oordeel, dat heerlijke tafereel vol zalige verrukking, waar een kring van engelen, licht

en met onnavolgbare gratie, danst op het bebloemde grasveld, waar engelen de hand reiken aan jonge Dominicaner-monniken en waar de oudere broeders elkaar omhelzen in bovenaardsche zaligheid, terwijl engelen opstreven naar de hemelpoort, waaruit het eeuwige licht hun te gemoet straalt.

Is dit hooge, grootsche kunst? Ik geloof het wel; maar niet altijd maakt zijn werk dien indruk. Wat bont, wat al te kleurig en wat schril zijn de tafereelen, wat popperig de gezichtjes; de teedere uitdrukking der gelaatstrekken is wat stereotyp, het geheel wat klein en wat zoet. Miniaturen zijn het: de groote figuren behagen veelal minder dan de kleine. En alleen tooneelen van zaligheid en verrukking weet fra Angelico te vertolken: het beschrijven van de hel en hare afzichtelijkheden was zijne zaak niet. Lang zou deze liefelijke kunst u misschien niet boeien; maar zij is elegant en zij is naïef. Uit fra Angelico's werk spreekt eene innige overtuiging, — de overtuiging van een onbedorven idealist, die de wereld en de zonde niet kent, — de levensbeschouwing van een schuldeloos kind, waarvoor het leven een feest is, beschenen door hemelsche lichtstralen, en dat aan het einde met geloovig vertrouwen de eeuwige zaligheid verwacht in het hemelsche paradijs, dat het in verrukking reeds voor zich ziet.

Een kind was hij: bij het Laatste oordeel worden de Dominicaner-monniken in hun wit ordegewaad verwelkomd in het paradijs, gefêteerd door de scharen der hemelingen. Hij vergeet zelfs niet, op de andere helft van het tafereel u duidelijk te maken, hoe de leden van alle andere klooster-orden regelrecht belanden in de hel. Welk een onzinnig fanatisme! welk een ketterhaat! roept gij uit. Och neen, waarde lezer! zoo erg was het niet bedoeld. Zoo hoorde fra Angelico altijd spreken om zich heen; zoo dachten

zijne medebroeders over de leden der concurreerende orden: wij weten het uit de geschiedenis van Savonarola! En hij, de eenvoudige, geloofde het natuurlijk. Hoe zou het anders kunnen zijn? zij, die geene volgelingen waren van zijn grooten San Domenico, moesten wel heel slechte menschen zijn! En zijne kindernatuur, naïef tot zelfs in zijne partijdigheid toe, beeldde op zijne paneelen de wereld af, zooals hij ze van achter zijne kloostermuren zag, zooals zijne kinderziel zich met goedgeloovig vertrouwen de goede menschen voorstelde, die hij alleen kende, en de kwade, die vèr weg woonden in de drukke wereld.

Portret van Savonarola.

Maar naast de beminnelijke figuur van fra Angelico verrijst voor ons geestesoog onder San Marco's gewelven eene andere gestalte, aantrekkelijk ook, maar machtig en grootsch, imposanter dan de oude monnik. Het is fra Girolamo Savonarola, de prior van San Marco, Florence's boetgezant. Welk een tafereel! Florence op het toppunt zijner grootheid, waarheen Lorenzo il Magnifico het geleid had, genotziek en weeldedronken, bedwelmd door

zijn rijkdom en zijne glorie, door zijne kunst en door den nieuwen bloei der literatuur, plotseling te midden zijner onstuimige en kleurrijke bacchanaliën opgehouden door de ernstige gestalte van fra Girolamo met zijn indrukwekkend gelaat: de vurige oogen, de imperieuse neus en de hartstochtelijke mond vooruitschietend uit de zwarte monnikskap. „Agite penitentiam!" dondert hij de verdwaasde menigte toe, en heel Florence, aangegrepen door schrik en berouw, valt neder op de knieën. Vèr van zich werpt het de tooisels van ijdelheid en wereldzin, en jaren lang schijnt de bevolking van de vroolijkste en loszinnigste stad der wereld, als bezeten door eene zucht tot zelfvernedering en ontbering, te leven in eene koorts van zelfkastijding en hartstochtelijk berouw.

Het geval staat niet alléén in de geschiedenis van dit impressionabele volk: reeds in Dante's tijd was iets dergelijks geschied. De misbruiken aan het pauselijke hof schreeuwden ten hemel; algemeen was de ergernis, en waar de hoofden der kerk zulke voorbeelden gaven, scheen het al te vermetel om te hopen op betere tijden. Daar sterft paus Nicolaas IV; zijn opvolger moet gekozen worden. Het conclave is bijeen; men kan het niet eens worden. Toen plotseling maakt eene machtige impulsie zich meester van de hooge vergadering. De reiniging der kerk moet ondernomen worden van boven af; alleen dan is verbetering te hopen, als een onbesproken en onberispelijk man plaats heeft genomen op den stoel van Petrus: zijne verheffing zal het symbool zijn van de algemeene reiniging der zeden, die de geheele wereld afsmeekt met hartstochtelijk gebed. De kandidaat is spoedig gevonden: een kluizenaar, streng Franciscaner, op een naburigen berg levend

in den reuk van heiligheid, zal Gods stedehouder worden op aarde en Zijne kerk redden. Men snelt naar den berg, haalt den verbaasden en tegenstrevenden heremiet uit zijne armelijke hut en stelt hem, den bleeken en mageren boerenzoon met zijne verwilderde haren en vuile pij, als Coelestinus V aan het hoofd der Christenheid. IJdele poging! De zwakke man, ongewend aan het rumoer en aan de intriges der wereld, ziet zijne goedbedoelde maar onhandige pogingen allen mislukken, en smeekt weldra om uit het paleis teruggebracht te worden naar zijne hut. En als men zijne machteloosheid ziet, wordt hij weldra met hoon en spot daarheen gejaagd, waar hij altijd had moeten blijven.

Niet aldus Savonarola. *Hij* was voor de wereld eene wederpartij, die haar kende en haatte, die het kwaad aandurfde en aan kon. Jaren lang heeft hij, *hij alleen*, Florence geboeid en aan zich onderworpen, — heeft hij de genotzieke hovelingen en de dartele jongelingschap, die de Medici en hun bestuur terugwenschten, in bedwang gehouden, ze gedwongen zich te onderwerpen aan zijn wil. Hij heeft autodafés aangericht, waarop de behaagzieke Florentijnsche vrouwen hare sieraden verbrandden; kerkbezoek en stemmige gewaden heeft hij ingevoerd in de plaats van hoffeesten met zijden wambuizen en fluweelen mantels. En alsof dit nog niet genoeg was, hij heeft den paus getrotseerd en aan het verdorven Rome zijn anathema toegeslingerd.

Dat durfde hij, dat durfde één man! Dat durfde één middeleeuwsch man! Wat praat men van de middeleeuwen als van een tijd, toen de kerk oppermachtig was en toen niemand het waagde hare macht te weerstreven en te

protesteeren tegen hare verkeerdheden? Als Dante, een paar eeuwen voor Savonarola, zijn tocht onderneemt door de hel, ziet hij daar een slachtoffer met brandende voeten, die, het hoofd naar beneden, steekt in een vuurpoel. Een nieuwe gevonniste nadert: „ook gij hier, Bonifacius?" klinkt het, als de gepijnigde zijnen lotgenoot herkent. Het is paus Nicolaas III, die zijn opvolger Bonifacius VIII, Dante's vijand, welkom heet in de hel. Dat durfde in de 14e eeuw een Italiaansche katholiek schrijven, die op enkele uren afstands van Rome verkeerde aan een bevriend hof; geheel Italië las het gedicht en juichte het toe. Waar is de katholiek, die thans, in de eeuw der vrijheid, nu de macht van het pausdom door protestantisme en ongeloof is beperkt, hem deze stoute daad durft nadoen? Maar Savonarola bestond het; stouter nog dan Dante, daagde hij het pausdom uit metterdaad, en hij geloofde aan de overwinning van zijn krachtigen wil op het veldwinnende zedenbederf, — hij alleen, een eenvoudige kloosteroverste, tegen de kerk en de wereld te zamen, — hij alleen met de kracht van zijn woord, hij, wiens hartstochtelijk geloof iedereen bedwong en niet wist van wijken of buigen. Hij is overwonnen; hij is gevallen, en de partij der Medici heeft adem geschept met een zucht van verlichting, toen de vlammen zijn zielloos overschot verteerden op de Piazza della Signoria. Maar zijn trotsche en stoute figuur steekt nog na vier eeuwen uit hoog boven de schaar der wufte Florentijners, die leefden en zich vermaakten aan Piero dei Medici's hof.

Zoo ziet men den Savonarola der geschiedenis reeds van verre. Maar hier in San Marco ziet men hem anders. Het oordeel der wereld is zoo weinig objectief! Anders is de indruk van de kleuren eener schilderij, naarmate ze

uitkomen tegen een helderen of een donkeren achtergrond; zoo doet ook een karakter zich anders aan ons voor, als men het ziet in eene sympathieke omgeving of in verzet tegen eene weerstrevende wereld. Hier, in Savonarola's eenvoudige kleine cel, waar nog zijne schrijftafel staat met zijn stoel en zijn knielbankje, waar zijne kleederen liggen, zijne handschriften en zijn rozenkrans, hier zien wij niet de vuurspuwende oogen en den hartstochtelijken mond van fra Bartolommeo's portret; hier ontmoeten wij niet den onstuimigen hervormer, maar den ernstigen kloosteroverste met den vriendelijken glimlach, zooals dezelfde jonge schilder, die zijnen prior verdedigd had en levenslang vereerde, hem ook gekend had, zooals hij hem, weemoedig maar niet onvriendelijk glimlachend, heeft voorgesteld als martelaar (in de gedaante van Petrus Martyr) op dat andere portret in de zalen der Accademia. Hier is de imposante sombere gestalte een ernstige vriendelijke man, en als wij voor het laatst wandelen in de stille kruisgangen, die het grasveld met den

Portret van Savonarola (als Petrus Martyr).

grooten ceder omringen, dan schijnt ons San Marco's klooster geen monument voor een beroemden doode, zooals Santa Croce dat is, maar een paleis, waar wij vertrouwelijk hebben omgegaan met twee van de edelste geesten uit het middeleeuwsche Italië.

Binnenplein van het Bargello.

Pantheons en musea zijn alle Florentijnsche kerken; toch is het noodig gebleken, daarnaast nog andere musea te stichten, om Florence's overvloed van heerlijke kunstwerken te huisvesten. Er zijn er vele; maar het aantrekkelijkst van alle is het Bargello, het oude paleis van den podestà. Reeds het gebouw zelf trekt u wonderbaar aan. Als gij de strenge en sombere vesting zijt binnengetreden,

treft u onverwachts de machtige bekoring van het schilderachtige binnenplein met de opene galerijen en de vorstelijke trap. Rijk zonder overlading, imposant en toch bevallig, niet hinderlijk opgepoetst maar zóó onberispelijk volledig, alsof de middeleeuwsche podestà daar nog altijd zijne woning gevestigd had. Trouwens, dit is geene verrassing meer voor hem, die Florence kent. Want als er iets is, dat u voor het Italiaansche volk inneemt, dan is het wel zijn eerbied voor de monumenten van het verleden. Jaren achtereen, eeuwen wellicht, heeft het Bargello als gevangenis gediend; toen men het tot museum inrichtte, is het denkelijk wat opgeknapt; maar nu prijkt het ook weder in zijn ouden glans. Zoo is het overal te Florence. Niet alle kerken zijn opgepoetst en hebben toilet gemaakt, zooals de beroemdste, die dagelijks door een stroom van vreemdelingen worden bezocht. Maar nergens, ook niet in de afgelegen kapellen, vindt men vuile en verwaarloosde hoeken, bergplaatsen van stoelen en stovenhokken, kapellen vol oudroest en rommelkamers, zooals ze, vuil en verwaarloosd, onze oude kerken dikwijls zoo onbehagelijk maken. Alles is net, behoorlijk onderhouden, betamelijk. Het Italiaansche volk geldt voor morsig en onzindelijk; toch respecteert het zijne monumenten: meer nog, het stelt er belang in. De kerken van Florence zijn vol, boordevol met fresco's en beelden en prachtige tombes. Maar hoe overstelpend deze overvloed ook moge zijn, te allen tijde is het aanbrengen van een nieuw kunstwerk blijkbaar een événement geweest, waarin de burgerij levendig belang stelde en dat door schrijvers van naam merkwaardig genoeg werd geacht, om het te boek te stellen. Zoo alleen is het te verklaren, dat, terwijl ten onzent en

in de noordelijke landen bijna alle kunstwerken van vóór de 17e eeuw naamloos zijn, de overlevering in Italië met voorbeeldige trouw de namen der kunstenaars heeft bewaard, die hun volk gelukkig hebben gemaakt door de produkten hunner scheppende handen. En nog heden leeft die belangstelling in volle kracht. De bouwgeschiedenis der Italiaansche kerken is nog niet afgesloten: de Dom en Santa Croce hebben in de laatste jaren kostbare gevels ontvangen, en Michel Angelo's ontwerp voor den gevel van San Lorenzo zal stellig te eeniger tijd worden uitgevoerd. Venetië's toren van San Marco moge instorten, onmiddellijk wordt besloten tot den herbouw; maar men weet, hoevele jaren het geduurd heeft, eer men er toe durfde overgaan, om den Utrechtschen Domtoren te bevrijden uit het onoogelijke baksteenen keurslijf, waarin het jaar 1836 hem geperst heeft! En het zijn niet eens deze feiten, die het sterkst spreken. Al acht ik het opmerkelijk, dat het Italiaansche volk, terwijl het zich in zijne bedehuizen zeer ongegeneerd gedraagt, toch de daar opgestelde monumenten met eerbied bejegent en ontziet, — met *grooter* waardeering, met zekere verbazing constateert de vreemdeling, dat zelfs op den publieken weg de monumenten volkomen veilig zijn. In de Loggia dei Lanzi, de elegante opene hal naast het Palazzo vecchio, prijken tal van antieke beeldgroepen van wit marmer naast Cellini's bevalligen bronzen Perseo en Donatello's Giuditta. Sinds eeuwen staan zij daar aan den openbaren weg in eene opene ruimte, waar het straatpubliek in- en uitloopt, onbeschermd en uitlokkend, zóó laag dat men ze kan aanraken met de hand. Wat, meent gij, zou hier te lande het lot van deze meesterwerken geweest zijn? Twijfelt gij? Doe dan eens een pelgrimstocht naar de schoone kerk van

De Loggia dei Lanzi.

Breda en bezie de fraaie koorstoelen, ontwricht en bedekt met stof en vuil, de grafmonumenten der Nassaus en der Polanens, geschonden en gehavend, zonder armen en beenen! Al van ouds zat de baldadigheid en de vernielzucht ons volk in het bloed: het staat geboekt, hoe in 1540 de Utrechtsche kanunniken kosten moesten maken, om „die sepulture der byscoppen" op het Domkoor door het aanbrengen van „nye noesen ende anders" voegzaam te herstellen. En de Florentijnsche beelden? Zij zijn *volmaakt ongeschonden*; geen der tallooze bedelaars, geen der bewegelijke straatjongens van Florence heeft er ooit aan gedacht, eene schennende hand naar de beelden uit te steken. Geen enkel beeld, hoe oud ook, heb ik in Italië gezien, dat den neus miste of waarvan één vinger was stukgeslagen! En zoo men Michel Angelo's marmeren David voor eenige jaren verwijderd heeft van de Piazza della Signoria, waar het beeld eeuwen lang onder den blooten hemel had gestaan, dan is dit alleen en uitsluitend geschied, omdat weer en wind het fijne marmer te langen leste begonnen aan te tasten en men aan het heerlijke beeld na zóó langen publieken diensttijd eene beschutting wenschte te verleenen in de koepelhal der Accademia, die expresselijk daarvoor is gebouwd. Eere aan het Italiaansche volk, dat aldus getoond heeft het bezit van zijne rijke kunstschatten te verdienen!

Het Bargello is een ideaal museum: de fraaie ruime zalen van het oude paleis herbergen eene overstelpende massa kunstwerken, alle zonder uitzondering fraai, smaakvol gerangschikt, aantrekkelijk door afwisseling, omdat alle kunsthandwerken, behalve de schilderkunst, hier vertegenwoordigd zijn door een overvloed van heerlijke pro-

dukten. Maar toch, onder alle treedt de beeldhouwkunst zéér op den voorgrond. En alle beeldhouwwerken worden overschaduwd door den machtigen luister van Donatello's genie. Het Bargello is een monument voor de glorie van Donatello.

Contessina dei Bardi door Donatello.

Welk eene overweldigende bekoring heeft het werk van dezen eenvoudigen werkman uit de eerste helft der 15e eeuw, die eerst sedert de opening van het Bargello-museum aan de geheele wereld bekend is geworden! Welk een stoute realist is deze man! en hoe veelzijdig is zijn genie! De magere gestalte van den Dooper in het Bargello, en vooral de twee aangrijpend ware profetengestalten in de nissen van den Campanile, doen voor het modernste realisme niet onder in naakte en pakkende waarheid. En de gepolychromeerde buste van den zoogenaamden Niccolo

da Uzzano ziet u met zijne harde sprekende gelaatstrekken en zijne doordringend felle oogen aan, alsof het leeft en gloeit in het binnenste van den harden kouden steen. Men gevoelt het, geen oogenblik kan het betwijfeld worden: dit zijn portretten, zéer persoonlijk en sprekend gelijkend, volkomen waar en tintelend van leven. En deze zelfde kunstenaar, zoo eerlijk en zoo stout, schiep den idealen San Giorgio in den gevel van Orsanmichele en de voorname buste van San Lorenzo in de sacristie zijner kerk! Het was *zijne* hand, die de nobele bronzen buste ontwierp van den gedistingeerden jongen edelman met de groote camée op de borst, de heerlijke terra-cotta-buste vormde van Contessina dei Bardi met de ideale rust op het minnelijke oude gelaat. Hij ook was de schepper van het elegante bronzen beeldje van den jeugdigen naakten David, die den hoed zoo zwierig draagt op het bevallige

Jongenskop door Donatello.

jonge hoofd. En deze kunstenaar, in wiens hartstochtelijken geest zóó stoute en zóó krachtige figuren zijn ontstaan, — wiens gevoelige hand den zielenadel en de rust der eerwaardige wijsheid zóó treffend wist weer te geven, deze kunstenaar was een eenvoudige werkman! En (opmerkelijkste aller bijzonderheden!) deze werkman leefde in de eerste helft der 15e eeuw! Hoog en stijlvol is zijne kunst; maar zeldzaam oorspronkelijk, volkomen vrij van traditie en ouderwetschen sleur. Onder de massa beeldhouwwerken, die de groote aan Donatello gewijde zaal in het Bargello vullen, is er wellicht geen, dat mij zóó getroffen heeft als eene kleine terra-cotta-buste, een lachende jongenskop. Geene grootsche kunst is het, slechts een eenvoudig genrestukje; naast de andere indrukwekkende kunstwerken in de zaal is het eene kleinigheid. Maar hoe verstommend is het toch, voor iemand, die zich gewoonlijk bezig houdt met het werk van de kunstenaars der Noord-Nederlandsche middeleeuwen, hier een werk te vinden uit de eerste helft der 15e eeuw, niet alleen volkomen reëel en zonder de allergeringste conventie, maar volkomen vrij van de middeleeuwsche kunsttraditiën, absoluut modern! De makkers van den vroolijken knaap loopen nog heden door de straten van Florence, en als een hedendaagsch beeldhouwer hun portret in klei moest boetseeren, dan zou hij het niet anders wenschen te doen dan de groote Donatello het deed voor vijf eeuwen! Is het niet verbazend, zulke schetsen uit het dagelijksche leven te vinden in een tijd, die zóólang achter ons ligt en die de kunst zoo geheel anders begreep dan wij? En is het niet bijna ongeloofelijk, dat de schepper van de profetenbeelden uit de nissen van den Campanile, imponeerend door hunne

bijna afschrikkende waarheid, zich in zijne verloren oogenblikken verledigd heeft, zulke aanvallige en frissche schetsen van het Florentijnsche straatleven met gevoeligen vinger te vereeuwigen in buigzame klei? Bewonderenswaardig veelzijdig is Donatello: altijd frisch en natuurlijk, altijd aantrekkelijk en waar.

Zal ik het bekennen? Zelfs dierbaarder is hij mij dan de reus Michel Angelo, zijn opvolger. Naar waarheid heeft men gezegd, dat Donatellò's Mattheus den Mozes van Michel Angelo aankondigt. Het is *ook* waar, dat de marmeren David verrukkelijk is: de triomf der onberispelijk volmaakte menschelijke gestalte in zijne geweldige jeugdige kracht en zijne volle heerlijkheid. Vermeten zal ik mij niet, den indrukwekkenden Pensiero te prijzen. En eene geheele reeks van werken uit Michel Angelo's jeugd, in den trant van die aanbiddelijke Madonna te Brugge (hoe heeft men ooit kunnen twijfelen, of juist dit werk van zijne hand was?), dragen het cachet van eene strenge schoonheid en eene ernstige bevalligheid, die duurzaam boeien en waarvoor men nooit onverschillig wordt. Maar er is eene andere reeks van Michel Angelo's werken, waarin ik, al erken ik volmondig dat ze grootsch zijn en geweldig, niet komen kan, — kunstwerken, die in hunne gezochte, bijna misvormde houdingen en hunne gymnastische poses haast *te* gekunsteld schijnen, te veel doen vermoeden, dat het genie de plastische moeielijkheden heeft *opgezocht* om ze te kunnen overwinnen. In zijne kracht, in zijne geweldigheid is soms iets overdrevens, — iets van den Uebermensch die hij was, groot, bewonderenswaardig, ontzagwekkend, maar niet zoo begrijpelijk als de mensch Donatello.

Maar Michel Angelo komt in het Bargello niet tot zijn recht: slechts een paar kleine werken van hem zijn daar. Doch voor een ander, kleiner talent heeft men er, naast de huldiging van Donatello, een monument gesticht: voor dat der bekende reliefkunstenaars Della Robbia. Wand aan wand vindt men hier behangen met de bekende helderwitte beeldjes op lichtblauw fond, eenvoudig en bevallig, fijn en gracieus. Wij hadden er reeds kennis mede gemaakt in tal van Florentijnsche kerken, en zelfs aan eenige gevels van openbare gebouwen, die er mede pronken. Als bijzonder fraai herinner ik mij een important altaarstuk met aantrekkelijke heiligen in Santa Croce van Luca's zoon Andrea, en eene buitengewoon rijke en groote fontein met fraai versierde omlijsting in de sacristie van Santa Maria Novella van zijn kleinzoon Giovanni. Aangenaam en bevallig werk is het, — dat van Luca nog zeer eenvoudig van vormen, — de werken zijner opvolgers rijker en meer gevarieerd, met meer uitdrukking in de gelaatstrekken der heiligen. Maar het denkbeeld, om zóóvele produkten uit eenzelfde werkplaats op één plek bijeen te brengen, schijnt niet gelukkig. Er is iets eentonigs in deze kunst. Zóó gelijk zijn de figuren, dat men soms meent twee afdrukken uit één vorm voor zich te hebben; eerst bij nauwkeurige waarneming ontdekt men, dat het inderdaad verschillende werken zijn, vervaardigd door één kunstenaar, die dezelfde gestalten steeds weder in beeld wilde brengen. Ook de kleuren hebben iets kils: het harde ijsachtige wit op vaalblauw fond maakt een onaangenamen indruk, wanneer men eene geheele zaal daarmede behangen ziet; de pogingen der latere firmanten, om hunne produkten door gele en groene ornamenten te verlevendigen, schijnen niet gelukt. Wie de Della Robbia's

bewonderen wil, ga naar de gasthuizen der Innocenti te Florence en Del Ceppo te Pistoia: daar komen de aardige figuurtjes der beroemde bakerkinderen en de treffende

Relief in den gevel van het gasthuis der Innocenti.

reliefs der Zeven werken van barmhartigheid volkomen tot hun recht; daar voldoen zij vrij wat beter dan in de kille eentonigheid, die den bezoeker van de aan Della Robbia gewijde sombere zalen van het Bargello onaangenaam verrast.

Maar op zulk eene expositie waren de produkten van Della Robbia's werkplaats ook niet berekend: hij dacht zich zijne kleine reliefs in de passende omgeving van een rijk gemeubeld Florentijnsch vertrek, en daar, te midden van de fraai ingelegde intarsia-meubelen, de bronzen beeldjes en de rijke geweven zijden stoffen, terwijl de vroolijke zon de donkere tinten der vertrekken verwarmde door haar licht, moeten ze ongetwijfeld een aangenamen indruk hebben gemaakt. Wat zouden wij niet geven, als wij zulk een Florentijnsch vertrek uit de middeleeuwen eens mochten aanschouwen, intact, levend en bewoond! Maar zij zijn ondergegaan voor goed. De zalen van het Bargello (denkelijk wel dikwijls ontstaan door de combinatie van twee kleinere vertrekken) zijn te groot, en een museum, hoe smaakvol ook ingericht, doet toch nooit denken aan een bewoond vertrek. Ook het inwendige van het Palazzo vecchio is geheel verbouwd. Zoo is de kern vernietigd, en wij bezitten alleen nog de uiterlijke schaal van deze beroemde verblijven. Zeker, wij zijn dankbaar, zeer dankbaar. Want het uitwendige van het Palazzo vecchio, het Florentijnsche stadhuis, schooner, rijker dan zijn evenbeeld, het Bargello, heeft werkelijk eene zeldzame charme. Waarin die bekoring eigenlijk ligt, is zoo gemakkelijk niet te zeggen. Het effen grijze gebouw, opgetrokken uit groote massieve steenblokken zonder eenige versiering, is naakt en kaal; maar zooals het zich daar verheft in den hoek van de Piazza della Signoria met zijn ernstigen kanteelenkrans, waaruit het ranke geestige torentje opschiet, heeft het toch een zeer bijzonder cachet; het adelt het geheele plein tot iets groots en voornaams. Stellig werkt daartoe ook mede de eerwaardige oudheid van het paleis; want

al wisten wij het niet uit de overlevering, vorm en karakter van het gebouw zouden ons reeds verraden, dat het stamt uit overoude tijden. Men gevoelt het aanstonds, deze zware cyclopische muren zijn gesticht door een geslacht, geheel verschillend van het onze, — bestemd voor geheel andere doeleinden dan onze paleizen. Niet zonder reden verklaarden de bouwmeesters, dat zij een gebouw wilden stichten „per maggior magnificenza *e più sicurità* dei signori". Want de kanteelenrij, dreigend vooruitspringend uit den gevel en steunend op de zware rij bogen, is hier althans stellig niet alleen als versiering aangebracht. Deze kanteelen moeten wel degelijk gediend hebben om de boogschutters te beveiligen, en de gaten in de boogjes moeten wel zeker de aanvallers bedreigd hebben met dood en verderf door steenen en allerlei projectielen.

Palazzo vecchio.

Pisa's oudste paleisgevels vertoonen nog de rijen gaten,

waarin bij een beleg balken konden gestoken worden, om de houten galerijen te schragen voor de verdediging. Op oude afbeeldingen van het vriendelijke Siena ziet men de talrijke vierkante vestingtorens der paleizen oprijzen, die de stad doen gelijken op het bergstadje San Gimignano, wier burgerij zich nog verhoovaardigt op den bijnaam van hare stad: de „città delle belle torri”. Maar te Florence zijn de herinneringen uit dezen ijzeren tijd, Dante's tijd, bijna allen verdwenen, vervangen door bouwwerken uit vriendelijker eeuwen. Des te meer treffen dan ook de twee overblijfselen uit den Italiaanschen voortijd: het Palazzo vecchio en het Bargello. Welk een tijd was dat! Nauwelijks kunnen wij ons dit leven voorstellen. En toch ligt zulk een tijd ook achter ons; toch hebben ook onze steden zulk een verleden gekend. Te Utrecht waren van ouds de verdedigbare woningen van den stadadel niet zeldzaam, en de „domus turritae” van Rijssel worden in de 12e eeuw uitdrukkelijk vermeld. Overal en altijd in de steden is het dezelfde geschiedenis geweest. De ministerialen en de kooplieden, de stichters der oudste steden, machtig geworden door hunne rijkdommen, zijn strenge meesters voor het lagere volk, nog nauwelijks ontsnapt uit de banden der hoorigheid. Maar naarmate de opkomende industrie welvaart en zelfgevoel verspreidt ook onder deze klassen der burgerij, wordt het juk der geweldenaars allengs ondragelijk: de verdrukten komen in opstand. Partijschappen verscheuren de steden: de burgerij is verdeeld in twee vijandige kampen, die onder allerlei leuzen elkaar bestrijden en wier felle wrok telkens bij de geringste aanleiding uitbarst in rumoerige straatgevechten. Hoe heftig de partijzucht vooral de bevolking der Italiaansche steden beroerd heeft, blijkt

het welsprekendst uit het bestaan van het Bargello zelf, het paleis van den Florentijnschen podestà. Zooals in vele andere Italiaansche steden, mocht ook te Florence de podestà, de opperrechter, geen inboorling zijn: nooit bezat hij dus eene eigene woning te Florence, en de burgerij moest zelve een paleis stichten voor den vreemdeling, dien zij ten troon verheven had. Zoekt gij naar de reden van deze zonderlinge gewoonte? Geene andere kan het geweest zijn dan deze, dat men overtuigd was, dat geen Florentijn, geboren en opgegroeid te midden der eeuwigdurende partijtwisten, onbevangen genoeg kon zijn, om onpartijdig op te treden als rechter in de geschillen zijner medeburgers.

Welk een sprekend licht werpt zulk een feit op de middeleeuwsche toestanden! Het verklaart ons de hartstochtelijke imprecaties in Dante's zangen. En geen voorbijgaande toestand is het, waarvan die zangen verhalen: erger, steeds erger wordt het twistrumoer. Ten slotte, na korteren of langeren strijd (een strijd soms van eeuwen!) wordt bijna overal de oude regeeringspartij overmand en nemen de gilden de overhand. Dan kent de verwarring geene grenzen meer; de democratie ontaardt allengs in ochlocratie, totdat een behendige leider uit de hoogere standen, die het lagere volk vleit, het gezag aan zich weet te brengen. En allen, het eindelooze strijden moede, snakkend naar rust, begeerig naar veiligheid en orde, vallen dan den nieuwen heerscher te voet: de vrijheidlievende republieken zijn op weg om monarchieën te worden.

Zoo is het overal gegaan. In Duitschland zijn de miniatuur-staatjes allengs samengesmolten tot grootere landsheerlijke territoiren, die de groote steden hebben verzwolgen, — in Italië zijn de steden-republieken zelven vervormd

tot kleine staatjes. Ook de republiek Florence, die hare tyrannen gevonden heeft in de behendige Medici, is de kern geworden van het groothertogdom Toscane. Toen werd het rustig ook in de rumoerige oude stad. De voorname lieden gingen weder aan hunne zaken, en ook het volk bleef voortaan aan zijn handwerk, terwijl de Medici zorgden voor de politiek. Het ging de burgerij goed onder het nieuwe régime: zij was voorspoedig en zij werd rijk. De nieuwe luxe in zekerder toestanden verleidde tot groote bouwondernemingen: alles werd nieuw, en het oude Florence, Dante's Florence, verdween bijna spoorloos. De podestà van buiten werd overbodig: de prachtige vesting, die hem tot woning gestrekt had, werd tot gevangenis ingericht. En het Palazzo vecchio bleef alleen uitwendig onveranderd. Want de Medici verlieten hun prachtig paleis in de Via Cavour; zij wenschten zich te vestigen op de Piazza della signoria, in het paleis zelf, waar van ouds Florence's meesters vergaderd hadden. En daar het oude sombere gebouw hun toch niet behaagde, lieten zij hunne architecten er in breken en bouwen en hunne kunstenaars er in schilderen naar hartelust. Het resultaat is, dat het inwendige van het imposante monument van middeleeuwsche strengheid een luxueus gebouw is geworden, met groote holle zalen, die, rijk en overladen, voor niets gebruikt worden, — met koude, ziellooze, akademische wandschilderingen, die niemand behagen, — een onaantrekkelijk, ongeschikt verblijf, niet bepaald vuil en verwaarloosd, maar door en door ongezellig en leeg en stoffig, zooals huizen er uitzien, die niet gebruikt worden en waarvoor niemand hart heeft, al zijn ze toch te goed om ze te sloopen. Want niet lang hebben Florence's vorsten

er vertoefd: spoedig zijn zij opnieuw verhuisd naar het aantrekkelijker gelegen palazzo Pitti, aan de overzijde van de Arno.

Maar al gingen zij wonen vèr uit de buurt, de Medici lieten zich niet vergeten. Nog altijd is Florence vol van hen. Dante is te Florence dood; nagenoeg niets spreekt er meer van den vergeten banneling, dan zijn grafmonument in Santa Croce. Maar de Medici ontmoet men er nog bij elken stap. Overal, op de onwaarschijnlijkste plaatsen, in de kerken zelfs, wordt men op hinderlijke wijze aan hunne tegenwoordigheid herinnerd door hun wapenschild, dat op de meest in het oogvallende plaatsen is aangebracht in kolossale afmetingen. En de zeven gouden kogels op hun schild verhalen nog ieder oogenblik, hoe de machtige stad gebukt heeft voor de nakomelingen van een geslacht van pillendraaiers, die het zoover hebben gebracht, dat vleiers het de moeite waard hebben kunnen vinden, hunne vergulde pillen te bezingen als de appelen der Hesperiden. Merkwaardige lotwisseling! Men is gewoon er zich over te ergeren, dat in onze kapitalistische eeuw de Rothschilds en andere beurskoningen factoren zijn, waarmede zelfs de hooge politiek te rekenen heeft. Maar hoe oneindig vèr zijn deze geldmagnaten toch nog overvleugeld door hunne Florentijnsche prototypen, die reeds in de eerste helft der 15e eeuw, toen het kapitalisme nog opkomen moest, er in geslaagd zijn eene republiek aan zich te onderwerpen, en die eene dynastie hebben weten te stichten, waarmede de Habsburgen en de Bourbons het niet beneden zich hebben geacht zich te verzwageren! En nog is dit het merkwaardigste niet: de middeleeuwsche Rothschilds hebben na deze uiterst voordeelige transactie op den koop toe nog de middelen weten te verkrijgen, om eene bijzonder

gedistingeerde plaats in te nemen in de geschiedenis; zij hebben kans gezien, om zich nog zekere populariteit te verwerven in de stad zelve, die zij hebben overheerd. Wel een kunststuk, deze handige en fijne mannen van de wereld waardig!

Men verhaalt over den beroemden Lorenzo eene anekdote, die mij zéér kenschetsend schijnt. Toen Filippo Strozzi in 1489 voor zich eene nieuwe kostbare woning wenschte te bouwen, overwoog hij, dat het stichten van een paleis, dat het palazzo Medici naar de kroon zou steken, eene onderneming was, die niet geheel zonder bedenking scheen. De argwaan van den Magnifico kon den vermetele met verbanning straffen; met nog meer waarschijnlijkheid was wellicht een plotselinge dood aan eene geheimzinnige ziekte te verwachten. Met groote behoedzaamheid dus behoorde de zaak aangevat te worden. Maar Strozzi wist raad. Aan ieder, die het hooren wilde, vertelde hij, dat zijn huis hem te klein werd, en hij bestelde den kunstrijken Benedetto da Majano een ontwerp voor eene nieuwe woning. Hij kreeg wat hij verlangde: een plan voor een vorstelijk paleis. Met dat plan ging hij den Magnifico vinden, klaagde steen en been over den duren architect en verzocht het gevoelen van den hooggeplaatsten kunstbeschermer te mogen weten over de meest passende middelen, om het weelderige bouwplan in overeenstemming te brengen met de krachten zijner beurs. Amputatie van het gebouw in de hoogte of in de breedte, of op eene andere wijze, die de schoone verhoudingen van Benedetto's plan reddeloos zou verknoeien, zou hem, dus verzekerde hij, het doelmatigst schijnen. Maar Lorenzo, in geestdrift ontstoken over het heerlijke ontwerp, protesteert

tegen zóó schennende voornemens; hij bespot zijnen bezoeker over zijne zuinigheid, bezweert hem af te zien van zijne heillooze voornemens. En als de ander bezwaren blijft opperen, smeekt hij hem ten slotte, om Florence te begiftigen met zoo heerlijk een bouwwerk, als Benedetto's

Palazzo Strozzi.

fantasie had getooverd op het papier. Zóó kreeg Filippo Strozzi zijn zin; hij bouwde zijn prachtig paleis, en hij bewoonde het in vrede tot zijn dood toe.

Mij schijnt deze anekdote zeer merkwaardig. Uw eerste indruk is zonder twijfel: welk een geniepige tyran was toch de beroemde Lorenzo dei Medici! Zou hij inderdaad een Florentijnsch edelman niet vergund hebben een paleis

te bouwen, dat den glans van het zijne verduisterde, zonder hem naar het leven te staan? Maar de tweede indruk is een andere: welk een eerlijke geestdrift voor de kunst bezielde toch dezen laaghartigen tyran, die, als hij meende in het stichten van dit prachtige paleis een gevaar te moeten zien voor zijne dynastie, toch het bedenkelijke plan niet alleen toeliet, maar zelfs aanmoedigde en bevorderde! Wat was deze listige boosdoener een fijn kunstkenner, die zóózeer in vervoering geraakte bij het bestudeeren van dit bouwplan, eenvoudig en bijna zonder versiering, alleen sprekend door zijne bevallige lijnen en door de harmonie zijner proportiën! — En nog iets leert ons deze geschiedenis. Dit oprechte enthousiasme, dat Florence's beheerscher adelde, moet ook gewoond hebben in de borst der Florentijners zelven. Want alleen te midden van een volk, licht ontvlambaar voor schoone vormen, hartstochtelijk verliefd op schoonheid, kon het stichten van een nobel monument de weg zijn tot macht en invloed; alleen daar kon concurrentie in het bouwen van fraaie paleizen een gevaar leveren voor den invloed der heerschers. Zoo was het ook werkelijk; de Medici hebben juist gezien. Ondragelijke tyrannen zijn zij geweest; maar de artistieke omgeving, die zij zich hebben weten te scheppen, heeft hunne grove gelaatstrekken, hunne burgerlijke tronies van mannen van zaken, omgeven met eene luisterrijke aureool, die ze scheen te veredelen en te verheerlijken. En zoo hebben ten slotte de Florentijners hunne vergulde pillen te goeder trouw aangezien voor de appelen der Hesperiden.

Aan de Medici ontleent Florence nog altijd den reuk van artistieke heiligheid, waarin de stad zich mag verheugen. Alles, wat de Medici hebben gebouwd en gedaan, wordt

prachtig, bewonderenswaardig gekeurd. Niet ten onrechte: de paleizen, die zij gesticht hebben, produkten van het genie van Brunellesco, van Michelozzo en anderen, zijn heerlijke monumenten, wonderen van eenvoud en harmonie, nog altijd prijkend in ongeschonden luister. Monumenten, die niet overweldigen of schokken, maar die voortdurend meer aantrekken, naarmate men er nader mede kennis maakt, — die behagen ook door de stille zorgvuldigheid, waarmede elk klein detail, elke aangebrachte versiering is behandeld, door de bescheiden luxe, die spreekt tot zelfs uit de lantaarns, de bronzen ringen en de banierdragers, die in de gevels zijn aangebracht.

Toch is er in deze gebouwen iets eentonigs. Allen gelijken ze op elkaar, zóózeer, dat het bezwaarlijk is ze van elkander te onderscheiden. De fraaie rustige binnenpleinen, omgeven door opene galerijen, zijn alle gebouwd volgens volkomen hetzelfde plan: eene rij opene bogen, eene rij vertrekken, eene opene loggia. Ook daar verschilt het eene gebouw nauwelijks van het andere. Eene uitzondering maakt alleen het palazzo Pitti: met zijn smaller bovenstuk op de breedere onderverdiepingen is het kenbaar onder alle. Bijna durf ik het niet te zeggen, maar het hooge woord moet er uit: het is mij werkelijk niet gelukt het te bewonderen. Blijkbaar ben ik niet ingewijd genoeg, is mijn smaak niet genoeg gevormd, om voor dit ruwe steenblok met zijne lange rijen onversierde vensters, bekroond door een langwerpigen dobbelsteen, in extase te geraken. Geestdriftige verrukking brengen trouwens ook de andere paleizen niet aanstonds: alleen het geoefende oog van den bouwmeester kan hunne strenge schoonheid en hunnen harmonieusen eenvoud ten volle

waardeeren. De kale gevelvlakken schijnen te vragen om eene in Italië niet ongewone verlevendiging door frescoschilderingen. Inderdaad heeft men de proef daarmede genomen bij eenige paleizen op de piazza Santa Croce. Maar die proef is niet geslaagd: de statige gebouwen maken den indruk van beplakt te zijn met behangselpapier. Zou eene kwistiger versiering met beeldhouwwerk dan baten? Neen, toch niet! ook deze misstaat. De terra-cotta-versieringen aan de gevels van sommige paleizen te Pisa en elders zijn rijk en fijn; maar spoedig vervelen zij: het ornament is eentonig en te klein. Altijd behalen de Florentijnsche paleizen met hun deftigen eenvoud den prijs.

Hoe jammer is het, dat het inwendige dezer kostbare monumenten ons verborgen blijft, dat wij ze niet meer zien kunnen, gedost in de weelde, waarmede de renaissance ze had versierd! Slechts één staaltje daarvan is nog voor ons bewaard, de huiskapel der Medici. Het is donker, zéér donker in het kleine vertrekje, en de kleurenpracht der heerlijke, voortreffelijk bewaarde schilderingen komt niet geheel tot haar recht. Maar toch is de indruk der schitterende tafereelen uit het weelderige hofleven der 15e eeuw, die Benozzo Gozzoli hier schilderde op de wanden, overweldigend. Van de bergen af rijdt door een liefelijk berglandschap een stoet van vorstelijk gekleede mannen op u af, mannen met sprekende intelligente gelaatstrekken, gedost in rijk goudlaken en kleurige zijde, gezeten op edele rossen en omstuwd door elegante pages. Zij komen op u aan, trekken voort en verliezen zich weder in de verte, altijd door: nog op de verre bergen verdringen zich de ruiters, de stoet schijnt geen einde te zullen nemen. En het is alles één gewarrel van schoone vormen en verblindende

kleuren. Zeker, men wil u wijsmaken, dat het de Heilige Drie Koningen zijn met hun gevolg, die hier optrekken, om den Zaligmaker der wereld te begroeten in Bethlehem's nederigen stal. Maar geen oogenblik kunt ge dat gelooven: de Medici zelven zijn het met hunne weelderige hofhouding, die hier eene revue houden van hunne glorie en hun macht. Daar rijdt Cosimo, daar Lorenzo, daar is de schilder zelf; en die prachtige ruiter in groen fluweel met gulden versiersels op het witte strijdros, door vier pages begeleid, is de Grieksche keizer, die in 1439 de gast was der Medici in hun schitterend nieuw paleis. IJdelheid en zelfvergoding, zelfs op deze godgewijde stille plek! Maar ge aarzelt om hier te misprijzen: nooit heeft de wereldzin zich getooid in zóó bevallig gewaad, nooit scheen zij zóó verleidelijk nog aan de late nakomelingschap!

Toch, niet hier spreekt de grootheid der Medici het meest: veel treffender getuigt van hunne majesteit San Lorenzo, hunne hofkapel. De kerk zelf maakt geen bijzonderen indruk: zij is eenvoudig en streng, maar wat kaal en stijf; zooals de meeste Florentijnsche kerken is zij ook eenigszins hoog in de schouders. Ik voor mij althans gevoel meer voor de Laurentiana, de rijke en deftige bibliotheekzaal, Michel Angelo's werk, wier statige ruimte vol ernst en waardigheid op fraai gebeeldhouwde lessenaars de geketende schatten der oudheid tentoonstelt of zorgvol bergt in rijke toonkasten, — sprekende getuigen van de belangstelling der Medici in de herleving ook van de klassieke wetenschap. Als men de zaal vergelijkt met Michelozzo's beroemde zuilenhal in het klooster van San Marco, de oudst bestaande groote bibliotheek ter wereld, springt het onderscheid nòg meer in het oog. Bijzonder goed troffen wij

het: juist waren twee Dominicanessen in hare witte pijen bezig met het kopieeren van oude manuscripten in de Laurentiana. De oude zaal werd verlevendigd door de stijlvolle bezoeksters. Herleefd schenen de tijden, toen zeker lang niet alle geestelijken geleerden waren, maar toen toch alle geleerden tot den geestelijken stand behoorden, *moesten* behooren, om, genietend van de inkomsten hunner prebenden, in rustige onbezorgdheid hunne vele vrije uren te kunnen wijden aan de studie, die hun lief was. Teruggekeerd dus schenen de oude tijden, en met hen de Medici; nòg schenen zij zelven te waken over dezen tempel der wetenschap, die zij gesticht hadden bij hunne kerk in onbekrompen zorg voor de ontwikkeling hunner burgerij, tot verfijning van hun smaak en tot verruiming van hun geestelijken horizon.

De Laurentiana is stellig een van de beste aanspraken der Medici op den dank der nakomelingschap. Toch niet om haar bezoeken alle vreemdelingen San Lorenzo. Ieder spoedt zich naar de heerlijke grafkapel, die Michel Angelo heeft gebouwd boven het gebeente van dit boven allen bevoorrechte geslacht. Niet groot is zij, eene zaal meer dan eene kapel. Maar welk eene zaal! Wanden van blank marmer, onversierd en streng van lijnen. Over elkander de twee sarcophagen met de beroemde beelden van Morgen en Avond, Dag en Nacht, en daarboven in de nissen de beide heerscherfiguren, de nobele Romeinsche veldheer en dat verrukkelijke beeld van den peinzenden held, dat iedereen reeds als kind bewonderd heeft en dat u slaat met eene rilling van ontzag, als ge het eindelijk zelf moogt aanschouwen van aangezicht tot aangezicht. Welzalig de vorst, die zóó leven mag in de herinnering der nakomelingschap!

Maar niet de gehuldigde vorst is het, wiens naam is blijven leven. En terecht! Want er heeft met de grafmonumenten der Medici eene merkwaardige vergissing plaats gehad. De oude Cosimo, die de glorie van zijn stam heeft gegrondvest, rust onder eene eenvoudige zerk met veelzeggende inscriptie; van de rustplaats van Lorenzo il Magnifico verneemt men niets. Maar zijn jong gestorven vader rust in een rood marmeren sarcophaag met bronzen bladversiering, — een kostbaar en voortreffelijk kunstwerk, edel en fijn van ornament. Ook dit monument is nog bescheiden, betrekkelijk eenvoudig. Maar toen de luister van het geslacht daalde, nam de weelde toe: de onbeduidender generaties zochten door imponeerende grafmonumenten zich eene blijvende reputatie te verzekeren bij het nageslacht. De kunst was hun ter wille, en de namen van Giuliano en Lorenzo leven door de eeuwen heen. Maar Michel Angelo, de idealist, heeft het versmaad, de onbeduidende gelaatstrekken der vorsten te vereeuwigen in marmer: heerlijke fantasiebeelden zijn het, die de plaatsen van Florence's onwaardige heerschers (de verwanten der beruchte Catarina!) hebben ingenomen. En hunne opvolgers, de Toskaansche groothertogen, wier voorrecht het had kunnen zijn, te sluimeren in dit vorstengraf, hebben zich te voornaam gerekend, om hunne plaatsen in te nemen in de gewijde hal, door Michel Angelo's genie beroemd gemaakt in de geheele wereld. Giuliano en Lorenzo zijn alleen gebleven in de kapel; ledig zijn de beide andere nissen. En hunne nakomelingen hebben er de voorkeur aan gegeven, op eenige schreden afstands eene nieuwe achthoekige zaal te stichten, grooter, ruimer, moderner dan Michel Angelo's kapel, ingelegd met veelkleurige marmersoorten, bont beschilderd

en zwaar verguld, prijkend met tal van groote nissen, waarin eenige theatrale groothertogen hunne onbeteekenende gelaatstrekken presenteeren in brons. Millioenen heeft de zaal gekost, zóóveel, dat vele nissen ledig zijn gebleven: zelfs den schatrijken groothertogen ontbraken ten slotte de middelen, om deze geldverslindende vertooning voort te zetten op denzelfden voet. En het resultaat dezer verspilling? De bezoeker glimlacht over de onzinnige en smakelooze praal, en gaat schouderophalend verder. Hoe zinkt deze kleurige en opzichtige stichting der pompeuse 17e eeuw in het niet bij Michel Angelo's bescheidener grafkapel met hare wit en zwart marmeren wanden en hare vlekkelooze beelden van grootsche strengheid!

Nòg eene erfenis, en waarlijk niet de minste, hebben de Medici aan Florence vermaakt: het palazzo Pitti, hun paleis, en de Uffizi, hunne regeeringsbureaux. Heel de wereld weet, dat daar thans de beroemdste van Europa's musea gehuisvest zijn, maar gehuisvest op zeer verschillende wijze. De groote zalen aan de voorzijde van het palazzo Pitti, rijk versierd, beschilderd en verguld in den zwierigen stijl van Louis XIV, vormen een weinig aangenamen achtergrond voor de schilderijen; veel beter voldoen de kleiner en rustiger vertrekken aan de achterzijde met hunne stemmige en smaakvolle versiering in Empire-stijl. En de onafzienbare rij bureauvertrekken der Uffizi, zeer geschikt voor het tallooze beambtenleger, dat eenmaal geroepen was den groothertog bij te staan in het beheer van zijn kleinen staat, zijn wel goed verlicht, maar leveren toch een weinig behagelijk kader voor de tallooze schilderijen, waarmede zij volgepropt zijn. De collecties zelve beant-

woorden aan deze omgeving. Het Pitti-museum is eene keurcollectie van stukken uit de 16e en 17e eeuw, blijkbaar door de Medici zelven bijeengebracht in hun paleis. De verzameling der Uffizi daarentegen is een rommel; zij bevat ontelbare schilderijen, vele stukken van den allereersten rang, maar daarnaast ook allerlei minderwaardigs, portretten zelfs, die thuis behooren in een uitdragerswinkel. De onafzienbare collectie vult de uitgebreide bureaulokalen geheel en zoekt, debordeerend, een onderkomen op gangen en portalen; de allerleelijkste stukken zijn verbannen naar de lange galerij over de Arno, die de Uffizi met het palazzo Pitti verbindt en die eene verzameling van ware monstruositeiten herbergt. De schilderijen der Uffizi zijn daarbij veelal slecht bewaard, vuil en verwaarloosd. De behandeling van het uitgestrekte museum schijnt verre van zorgvol. Meer dan eens zijn de stukken aan verkeerde schilders toegeschreven, en de beroemde Niobe-groep is opgesteld op zulk eene wijze, dat zelfs een leek de inlichting van zijn Baedeker niet noodig heeft, om te zien, dat de beelden verkeerd zijn gerangschikt en zelfs niet allen bijeenbehooren.

Maar met dat al trekken de Uffizi de meeste bezoekers. Zie ik wel, dan daalt het beroemde Pitti-museum in de schatting van het publiek. Dat ligt niet aan het museum, maar aan de verandering van den smaak. Hoor Busken Huet, die een goeden maatstaf levert van de sympathieën van het publiek. Want al ben ik niet zeker, dat hij veel van kunst verstond, zéér overtuigd houd ik mij, dat hij uitnemend den tact had om op te merken, wat een fatsoenlijk schrijver behoorde te weten; stellig althans zorgde hij daarvan op de hoogte te zijn, zoodra dit voor hem als auteur noodig was. Welnu, als Huet na een vluchtig be-

zoek aan Italië zijne herinneringen aan Florence te boekstelt, dan spreekt hij van Raphael en Michel Angelo; van de ouderen noemt hij alleen fra Angelico. Juist de primitieven, die Huet dus negeerde, worden echter thans gezocht en hoog verheven; aan het geslacht van heden schijnt de latere kunst te gevoelloos-mooi, te wereldsch. Ik protesteer niet tegen dit oordeel; integendeel, ik gevoel wel voor de neiging van hen, die thans aan de ouderen de voorkeur schenken. Maar ik geloof nog niet, dat daarom de kunstsmaak van het publiek zuiverder is geworden en eenvoudiger. Florence's musea zijn vol van kopiisten, die de populairste stukken altijd weder reproduceeren ten behoeve van de winkels van galanterieën; wie weet het? misschien ook wel voor de winkels van antiquiteiten. Zoo gaarne willen de reizigers toch een souvenir medenemen aan hetgeen hen het meest trof bij hun bezoek aan de bloemenstad! En welke stukken genieten nu de eer van de aandacht te trekken van deze vereerders der mode? Raphael en de zijnen staan verlaten. Fra Angelico trekt hen nog altijd aan, bij voorkeur zijne engeltjes in rose en hemelsblauw, met gouden haren en gouden bazuinen. Op goudgrond worden deze poppetjes geschilderd; in gouden lijstjes gevat, zien ze er zóó snoezig uit, dat men volkomen begrijpt, hoe uitgaande meisjes van achttien jaar ze gretig koopen, om ze neêr te zetten onder de modieuse prulletjes van hare boudoirs. En wie is de tweede protégé van de kopiisten? Het is de elegante Botticelli, de geaffecteerdste en meest wereldsche onder alle meesters der Italiaansche renaissance, de door de Engelschen ten troon geheven modeman van heden, die mij tot mijn spijt — ik kan het niet helpen — meestal gruwelijk hindert.

Weet gij, wie mij het tegen-beeld schijnt van dezen gemaniereerden kunstenaar? wie mij het meest van allen heeft aangetrokken? Het is een tijdgenoot van Botticelli,

Il tondo.

een monnik zooals fra Angelico: Filippo Lippi. Zoowel de Uffizi als de Pitti bezitten van hem een beroemd werk; maar dat van het palazzo Pitti schijnt mij de kroon te spannen: „il tondo". Een jong meisje, teer en fijn, bleek

met een nauw merkbaar blosje, zit in een licht gewaad met bevallig hoofddeksel in een stoel: het is de H. Maagd, wier blanke fijne handen haar mollig kindje vasthouden op den schoot. Op den achtergrond een tafereel in de kraamkamer, waar het kind geboren wordt; daarnaast ter rechterzijde een aardig stadsgezicht: een hooge stoep en eenige vrouwen, die naar de markt gaan met manden op het hoofd en met een kleinen jongen, die aan de rokken zijner moeder hangt. Alles op deze schilderij is gracieus van lijnen, fijn en elegant, in tinten, teeder en ongewoon: lichtgroen en zacht-vermiljoen en grijs. Een wonder is het van gratie en fijnen smaak, gedistingeerd in de hoogste mate. Maar het meest treft u toch altijd weder de naïeve blik van het aantrekkelijke jonge meisje, dat voor de H. Maagd heeft geposeerd, — dezelfde reine en kinderlijke verschijning, die nogmaals de H. Maagd verbeeldt op Lippi's kleine schilderij in de Uffizi, even gedistingeerd en nog beroemder dan deze, maar toch minder aantrekkelijk, omdat de qualiteiten hier eenigszins overdreven schijnen, omdat de teerheid bleekheid geworden is, terwijl het grijs-groen domineert met een wat onnatuurlijk-fletse, kille tint.

Ik wil u de geschiedenis verhalen van deze twee beroemde werken van den begaafden schilder, de geschiedenis ook van het naief-onschuldige meisje, dat voor hem geposeerd heeft. Filippo Lippi, jong achtergebleven als wees van een arbeider (een wolkammer of een slager), die met zijne vrouw aan de pest stierf, werd besteed in een armhuis. Toen hij opwies, zou de jongen, die een grof en terugstootend gezicht had, ietwat dierlijk van uitdrukking, een handwerk leeren. Maar het bleek, dat hij geen smaak had in het werk: hij werd monnik. Dat prouveerde

niet vóór hem in dien tijd: monniken waren lui en er viel vrij wat op hen te zeggen. Maar toevallig kwam hij in aanraking met schilderstukken; hij voelde er zich sterk door aangetrokken; steeds zocht hij ze weer op, en weldra besloot hij zich aan de kunst te wijden. Zijn levenswijs werd er wellicht niet beter op; maar lui was hij niet meer; hij studeerde met ijver en volharding, althans als hij zijne booze lusten meester was, die hem nu en dan langen tijd meesleepten. Na eenige jaren bleek het, dat de jonge man uit de laagste volksklasse met zijne gemeene tronie een kunstenaar was, een genie. In enkele jaren was Filippo Lippi beroemd: het regende opdrachten aan den altijd hooger stijgenden schilder. Zoo vertoefde hij ook eenmaal in een klooster te Prato, om een altaarstuk te schilderen voor de oude abdis. En terwijl eene der jonge nonnetjes onder het opzicht der abdis poseerde als model voor de H. Maagd, sloop de begeerte in des schilders hart. De monnik, wiens geestelijke pij hem toegang verschafte in het maagdenconvent en dien men vertrouwde, wist zich in betrekking te stellen tot het jonge meisje: plotseling was zij verdwenen. De schilder had haar geschaakt en vestigde zich onbeschaamdelijk met haar in een huis vlak tegenover het klooster. Maar het werk aan het altaarstuk werd voortgezet, alsof er niets gebeurd was! Nog was het niet genoeg: weldra schaakte de monnik-schilder ook de zuster zijner geliefde uit het klooster en bracht haar mede in het huis aan den overkant. De abdis protesteerde ernstig; maar het altaarstuk werd voortgezet. De familie van de jonge meisjes, lieden van voorname familie, bemoeiden zich met het geval en deden haar best om de juffertjes weer in het klooster te lokken. Te vergeefs: toen

het altaarstuk gereed was, vertrok Lippi en reisde met de twee mooie meisjes het land rond. Het werd een publiek schandaal; zijn kloosteroverste paste de censuur op hem toe, Lippi liet hem dreigen. Eindelijk gaven sommigen van zijne vrienden zich moeite, om den beroemden man uit zijne onregelmatige positie te verlossen. En, wonder boven wonder, het ongeloofelijke geschiedde; men wist van den paus voor den rondzwervenden monnik van slechte reputatie eene dispensatie te verkrijgen van zijne gelofte: met eene zijner geliefden zou hij in het huwelijk mogen treden, al was ook zij de bruid der kerk! Zoo scheen het schandaal gesust. Maar te vroeg hadden de fatsoenlijke en welmeenende vrienden getriomfeerd; Lippi weigerde van de dispensatie gebruik te maken; brutaalweg bleef hij leven met de twee nonnetjes in driedubbel incest. En er was niets aan te doen!

Dit is de geschiedenis van het teere en gedistingeerde meisje, wier liefelijke gelaatstrekken de wereld bewondert in Florence's grootste musea, de moeder van den schoonen Filippino, die zich zelven heeft afgebeeld onder de schildersportretten der Uffizi. Dit is de geschiedenis van den liederlijken schilder met de gemeene tronie, wiens schilderijen één en al gratie zijn en teerheid en distinctie. Geheimzinnig samenstel van den menschelijken geest! De man, wiens werken het merk dragen van zeldzamen smaak en ongemeene voornaamheid, werd in zijn tijd met den vinger nagewezen als een type van heiligschennende brutaliteit!

Over de schilderijen der Florentijnsche musea zal ik niet veel zeggen: duizenden bij duizenden zijn er, en de herinnering van mijn kort bezoek is te vaag en te weinig precies bij zóó grooten overvloed. Geslagen ben ik geweest

van bewondering voor de grootschheid van Rubens' genie bij het zien zijner kolossale schets van den intocht van Hendrik IV te Parijs in grijze en bruine tinten, — Rubens, die, bont en vleezig en materieel als hij is, mij zelden behaagt, maar die in dit stuk van stemmigen toon zijne geweldige gestalten vertoont in al hun heerlijke kracht en overweldigenden rijkdom. Met blijde verrassing heb ik Raphaels verrukkelijk portret van paus Julius II teruggezien, nobel en expressief, krachtiger dan zoovele zijner beroemde Madonna's, — dat portret, waarvan ik zóó sterken indruk verkreeg in de National gallery te Londen, dat het mij na vijftien jaren nog voor den geest stond, onvergeten en levend: was het de overvloed van meesterwerken hier te Florence, die mij het Londensche exemplaar luisterrijker deed schijnen dan het stuk, dat toch voor het oorspronkelijke geldt? Ik herinner mij een verrukkelijken Holbein in den koelen glans zijner klare en verstandige observatie, — een heerlijken Durer, weelderiger en rijker, bijna bont schijnend aan iemand, die den schilder alleen kent uit zijne blanke houtsneden, — een zeldzamen Van der Goes, ongeloofelijk reëel, bijna modern in zijne ruwe herders, zijn zeer individueel schenkersportret, en niet het minst in den aardigen ruiker van akoleien en leliën, die in een glas voor de Lieve Vrouw staat te prijken op den grond. Zonder eenig genoegen heb ik kennis gemaakt met een onbekenden landgenoot, den schilder Sustermans. Maar genoten heb ik van de uitgelatenheid van den antieken faun, levend alsof hij eerst gisteren in brons was gegoten, — van eene gansche reeks fijne Italiaansche penteekeningen, met een spelenden overvloed van de bevalligste ornamenten en gestyliseerde figuren uit den renaissancetijd. Maar boven alles hebben

mij geboeid twee heerlijke zelfportretten van Rembrandt, vooral dat van den ouden Rembrandt, vuil en verwaarloosd, maar dadelijk herinnerend aan dat zeldzame portret van den ouden meester, dat op de Rembrandt-tentoonstelling aller aandacht trok. Dat portret van den ouden, vervallen, geslagen held, die na zoo glorievol leven — een leven ook zoo vol jammer en langzaam verval — zich neerzet, om zijn oud en grofgeworden gelaat nog eens te vereeuwigen op het doek, met een blik van weemoedige en troostelooze somberheid in de vurige donkere oogen onder de grove muts, — dat portret, dat de verwantschap met den burgerlijken ruigen broeder, die zoo aangrijpend droevig de bezoekers van het Mauritshuis aanstaart, aan het licht brengt met jammervolle duidelijkheid. De broeder ging vroeg reeds onder; als de geniale schilder hem lachend een kostbaren helm op het hoofd drukte, bleef hij somber en stroef zien in de luisterrijke metamorphose. Maar Rembrandt zelf, in zijn goeden tijd, hoe fier en hoe lustig keken zijne lachende oogen uit den krachtigen kop, als hij zich zag in den spiegel, getooid met de fluweelen baret, met stalen halskraag of Oosterschen tulband met pluimen en juweelen! Hoe genoten zijne oogen van al die kleuren en van de speling van het licht, die het doffe oog van den minder bedeelden broeder niet zag! Hoe moet zijn blik de duizenden tinten en schakeeringen hebben ingedronken op de rustige weiden buiten Leiden of Amsterdam! In welk eene opwinding zal hij de herinnering aan zulk eene avondwandeling met de etsnaald op het papier hebben gebracht in omtrekken van geestigen zwier, of den gloed van de avondzon, die zijn geestesoog had bewaard, met volle stroomen hebben uitgegoten over het doek!

De Uffizi bezitten ook een groot landschap met Rembrandts naam, dat mij wonderlijk heeft geboeid: een berg met een vergezicht op de vlakte, gebaad in zonnegoud, — heerlijke openbaring van dichterlijk zien der natuur, zooals het nog niet algemeen was in de 17e eeuw, die in hare opvatting van de natuur dikwijls zooveel gebondener en conventioneeler was dan onze moderne tijd. Later heb ik vernomen, dat het landschap niet was van Rembrandt's hand, maar gepenseeld door Hercules Seghers. En mijne bewondering is toen *gestegen*. Want altijd herinner ik mij de treffende geschiedenis van dit merkwaardige genie, ouder nog dan Rembrandt, maar niet minder oorspronkelijk en niet minder aantrekkelijk, — van dat genie, niet geacht, miskend door zijne tijdgenooten, vergeten en arm, die ondanks alles bleef gelooven aan zich zelven en die ten slotte onder de handen zijner protesteerende huisvrouw het linnengoed zijner schamele huishouding op ramen spande en beschilderde met altijd weer nieuwe visioenen van stoute natuurtafereelen, eeuwig jong, zich heffend boven den stijl eener bepaalde kunstperiode. Want, zeide hij, ik zal beroemd worden, en de tijd zal komen, dat men mijne schilderijen zal zoeken en bewonderen! Hij *is* beroemd geworden; maar zelf is hij gestorven, vergeten en berooid.

Maar wij dwalen af, vèr van Florence; het wordt tijd, dat wij daarheen terugkeeren. Want ik wil u nog iets vertellen van gansch andere zaken, die een bezoek aan Florence te genieten geven: ook de omgeving der stad is wonderbaar schoon. Zéér aantrekkelijk is het Italiaansche landschap, geheel verschillend van de trotsche majesteit der Alpen. De bergen zijn er niet hoog: tusschen Pistoja en Bologna voert de spoortrein u ongemerkt boven over

de toppen der Appenijnen: het is daar wat kaal en wat frisch, dat is alles; indrukwekkend is het tooneel volstrekt niet. Liefelijk en innig, vriendelijk en eenvoudig is het Toskaansche landschap, in volstrekte tegenstelling met de schelle kleurenpracht der Riviera: overal zachte kleuren, zonder schittering en zonder bontheid. Lachende groene vlakten met wat boomen, glooiend en heuvelachtig, zich verheffend soms tot kleine bergen, wier toppen bekroond worden door schilderachtige stadjes in het glanzende licht van een altijd lachenden hemel. Verder weg, in de Umbrische vlakte, zijn de kleuren nòg meer gedempt; het landschap heeft daar zelfs iets eentonigs en treurigs; over de zachtgroene effen landen met de lange rijen fijn-grijze olijfboomen met hun teeder loof ligt een waas van zachte droefgeestigheid, en mysterieuse aantrekkingskracht gaat uit van de stille en stemmige vlakten, die u lokken tot droomend zwijgen. Zekere verwantschap is hier met het Hollandsche avondlandschap; maar o! ons land, niet zuchtend onder zóó fellen zonnegloed, is veel minder zwaarmoedig, blijder en rijker aan fijne en kleurige schakeering van tinten!

Liefelijk, dichterlijk is het Italiaansche landschap, en voor den vreemdeling verhoogt de stoffage de aantrekkelijkheid. Half-boersche villa's met breede trappen, geleidend naar de bovenverdiepingen met open loggia's onder de zachtglooiende, overhangende daken. Fijn getakte olijfboomen zonder tal, sappig-groene vijgeboomen, wijnstokken, die in de schaduw van een boschje luchtig en gracieus opranken tegen de stammen der boomen en die, als belooning voor den verleenden steun, de groene takken versieren met purperen druiventrossen. Witte ossen met reusachtige horens,

geduldig trekkend voor zware wagens; ezeltjes en kleine muildieren, bestuurd door kleurige vrouwen, hoog gezeten op hare karretjes; hagedissen, die zich koesteren op de heete zongeblakerde muurtjes der bouwlanden en die bij uwe nadering wegschieten, om zich te verbergen in de weelderig begroeide spleten tusschen de steenen; als de avond valt, tal van lichtende vliegjes, die door de lucht schieten als dwalende sterren. En dan het volk zelf met zijne heerlijke zorgelooze vroolijkheid! Even buiten Florence verdringt zich om een paar akrobaten, die hunne kunsten vertoonen op een tapijt aan den weg, eene menschenmassa, schaterend van lachen om eene geïmproviseerde scène, die eindigt met een dracht slagen, door de goedgeluimde maar hardhandige matrone aan haar jongeren echtvriend toegediend. Iets verder trekt een groepje Barmhartige broeders voorbij in hunne witte gewaden met zwarte kappen over het hoofd, zoo even teruggekeerd van eene begrafenis, maar druk koutend en vroolijk lachend. En voor een dorpsherberg zit, te midden van eene bewonderende en vroolijke schaar, op een tafel een jongen met een aardig bruin gezicht, die met buitengewone vaardigheid zijne mandoline bespeelt en daarbij een bekend lied in tallooze strophen voordraagt. Onverstaanbaar is hij voor ons; maar zijn auditorium volgt hem met spanning en hoort met welgevallen de eentonige melodie aan; als de luimige gedeelten zich aankondigen op het bewegelijke gelaat van den zanger, weerspiegelt zich de glans in hunne opgeruimde trekken, plotseling verlevendigd door een vroolijken lach.

Als ge na een bezoek aan San Miniato even hebt uitgerust op het ruime terras, waar de groote stad uitgestrekt ligt aan uwen voet en waar gij de witte huizen met hunne

platte roode daken zich ziet verdringen rondom den majestueusen koepel van den Dom, hoog zich heffend onder den blauwen hemel, — dan raad ik u nog een eind verder den weg op te wandelen, waar de Torre del Gallo — eens Galilei's observatorium — zich verbergt achter in het tuintje van een klein landhuis. Hier toont zich de natuur van Florence's omgeving in al hare liefelijkheid. Smalle steegjes openen van den weg af het gezicht op zoete groene dalen, die achter San Miniato liggen; voor u verrijst berg na berg, bestrooid met vriendelijke villa's, die glinsteren op de groene bergruggen; en in de verte achter Florence dwaalt uw oog door de zonnige vlakte, waar de Arno zich kronkelt door de groene velden.

Maar onuitwischbaar is de indruk, dien een tocht naar Fiesole achterlaat. Een lustoord, geschapen tot kalm genieten! Zacht glooiend stijgt de breede weg naar San Domenico, waar het vriendelijke dorpskerkje ter zijde van den weg in zijne eenvoudige kleine hal fra Angelico's altaarstuk bewaart, en waar links in het groen de muren schuilen der Badia, de stichting der Medici, met de fraaie loggia, die uitzicht gunt in het heerlijke dal. Dan wordt de weg steiler. De witte Villa Medici vertoont zich hooger op den berg tusschen het groen. Aan de andere zijde ligt op een vooruitspringend punt van den hoogen groenen bergrug een verweerd donkerrood fort; een helderwit huis daarnaast en eene breede donkere reuzencypres steken scherp af tegen den helderen avondhemel. Om ons is alles lachende weelde. Langs den open landweg bloeien rozenbosschen; overal gluren lachende witte kleine villa's uit het groen der berghelling.

In een half uur is Fiesole bereikt met zijne vriendelijke

landhuizen en zijn helder en vroolijk dorpspleintje, van waar de breede landweg verder leidt naar de bergen. Aardige cafés met tuinen en veranda's lokken de vreemdelingen, die, in groote drommen aangevoerd door de electrische tram, onder het groene loofdak der terrassen genieten van de koelte boven en van het heerlijke uitzicht op de stad en de groene vlakte. Maar als ge deze verleiding weerstand biedt en aan de andere zijde van den berg een honderdtal passen afdaalt, wacht u eene verrassing. Gij zoekt uwen weg door steenbrokken, die verspreid liggen op een verwaarloosd terrein, en plotseling staat gij boven in een Romeinsch theater, niet groot, maar uitnemend bewaard. Onder u strekken zich in halven cirkel de rijen steenen zitplaatsen uit; op geregelde afstanden daartusschen voeren trappen tusschen de banken naar beneden. Alles is volkomen intakt, alsof het eerst gisteren verlaten was. Straks meent men de deftige Romeinen zelven met hunne toga's, de levendige Romeinsche dames in hare kleurige toiletten te zien aankomen, om met ernstige waardigheid hunne zitplaatsen in te nemen, als eerlang het spel beginnen zal. Het tooneel zelf is verdwenen; slechts eenige ruïnes duiden de plaats aan, waar het eenmaal stond. Maar in plaats daarvan breidt zich een ander schouwspel voor u uit: een paar groene vijgeboomen en donkere cypressen hebben wortel geschoten in de ruïnes; tusschen wijngaarden en olijfboschjes opent zich op den achtergrond een heerlijk groen dal, verlicht door de ondergaande zon, droefgeestig kleurend dit tafereel van vervallen grootheid, waar twintig eeuwen ons van scheiden.

Wij gaan terug naar het dorpspleintje en beklimmen een steile trap, die nog hooger voert den berg op. Daar

ligt een Romeinsch fort, in welks ruïnes zich eene oude Franciscaner-abdij genesteld heeft. Voor de verlaten kloosterpoort, op een klein pleintje, staat een bank tusschen hooge cypressen. Daar ligt Florence voor ons. Diep beneden ons in de vlakte strekt zich de liefelijke stad uit: in het centrum de hooge koepel van den Dom met zijne campanile; wat verder het geestige vierkante torentje van het Palazzo vecchio. Aan alle zijden verdringen zich de witte huizen der stad; daartusschen rijzen hier en daar — donkere vlekken in de vroolijke lichte massa — de bruine oude paleizen. Wij toonen elkaar de gebouwen en de plekjes, die wij bezochten: wij overzien het geheele panorama, dat ons allengs reeds zoo bekend is geworden en zoo dierbaar. En als van zelf rijst het grootsche verleden der oude stad op voor onzen geest. Hier stonden eenmaal de Romeinsche veroveraars, die het theater van Fiesole gesticht hebben, en zagen uit over de ledige Etrurische vlakte. Hier toefden later eeuwen lang hunne antipoden, de nederige volgelingen van San Francesco, hartstochtelijk deelnemend aan de lotgevallen der stad, die was verrezen in de vlakte aan hunne voeten. Wat hebben zij niet gezien! wat is hier voor hunne oogen niet gebeurd binnen de beroemde muren! Burgertwist en burgerkrijg, maar onder alle veranderingen is de stad grooter geworden en machtiger; door al het krijgsrumoer en onder alle ellende zijn de kunsten en de letteren toch nooit verdreven uit hun ouden zetel. In schitterende processie zonder eind zijn scharen van groote mannen, beroemde namen zonder tal voorbij getrokken onder de oogen der monniken van Fiesole: altijd is Florence het middelpunt gebleven van eene hooge beschaving. Toen zijn de Medici gekomen, die hier te Fiesole de schitterendste

en de gelukkigste dagen van hun leven hebben doorgebracht; in Florence is het rustig geworden en stil, maar wetenschap en kunst hebben er gebloeid zooals te voren. Eerst het algemeene verval der 18e eeuw heeft ook Florence's luister verdoofd. Maar niet voor goed! Toen de 19e eeuw aanbrak, toen op Goethe's voorbeeld ieder weder Italië begroette als het beloofde land der kunst, is Florence's roem herleefd, en jaar op jaar trekken scharen van heilbegeerigen als pelgrims naar de heilige stad der kunst, hulde brengend aan haar heerlijk verleden, betooverd door de wonderbare aantrekkingskracht, die ook nu nog uitgaat van de Bloemenstad.

SAN GIMIGNANO.

Toen wij het kleine station van Poggibonsi uittraden, verhief zich van alle kanten een luid geschreeuw. Twintig koetsiers stonden overeind op de voorbanken hunner kleine rijtuigjes, zwaaiden met hunne zweepen en gaven in onverstaanbare uitroepen hunne begeerte te kennen om ons — de eenige prooi, die de trein hun gebracht had — naar San Gimignano te voeren. Ongunstig uitziende kerels, die het begrijpelijk maakten, dat ons reisboek het landvolk in de buurt van Siena weinig vertrouwbaar noemde; maar wier pogingen om ons te verschalken vruchteloos waren, nu de onverbiddelijke wet van vraag en aanbod zoozeer in hun nadeel was. Eenmaal op weg, en dus buiten bereik van concurrenten, trachtte onze uitverkorene wel zijne schade in te halen; maar ons hardnekkig stilzwijgen, dat beter dan gebrekkig Italiaansch onze minachting voor zijne beweringen vertolkte, deed hem ten slotte afhouden en zuchtend berusten in het eenmaal getroffen accoord.

Een vriendelijke weg tusschen de bergen leidt naar het hooggelegen San Gimignano, en de stilte van de Zondagsrust leende aan het liefelijke landschap eene bijzondere charme. Al van verre zagen wij de „belle torri" van het

De torens van San Gimignano.

stadje hoog op een berg, en toen de sterk stijgende weg ons daar had gebracht, vonden wij op de met boomen beplante Piazzale Cavour, voor de poort, de halve bevolking genoeglijk op de banken zitten, genietend van de rust en de ruimte buiten de benauwde straten. Onze rijweg ging buiten om de vestingwerken der stad, langs de vervallen muren, met hunne torens en bolwerken neerziende op verre heuvels en glooiende vlakten, donker en nevelig, zelfs in de koesterende warmte van de middagzon. Eene tweede stadspoort liet ons binnen in eene nauwe hobbelige achterstraat: daar stonden wij voor het ons aanbevolen hotel Il leone bianco.

Was het niet de natuuronderzoeker Haeckel, die beweerde, dat dieren op uithangborden altijd logementen aankondigen, uitmuntend door solieden eenvoud? Welnu, de groote Duitscher bleek ook nu weder goed gezien te hebben, want onze witte leeuw behoorde tot de goedige huisdieren. Gehuisvest in een oud paleis (palazzo Tinacci), dat gesticht heette door een befaamden bisschop van Narni, was de koninklijke bewoner der woestijn met de weidsche huizinge achteruitgegaan: beide waren geëindigd met zich te acclimatiseeren in de kleinsteedsche achterbuurt. De inrichting der vertrekken beantwoordde geenszins aan de fraaie gothieke vensters, die ze verlichtten. En onze leeuw bleek slechts ééne vorstelijke eigenschap overgehouden te hebben: vriendelijkheid. Maar juist daardoor ontwapende hij ons. Wij keken wel wat ontsteld in de twee eenige logeerkamers, die elk in twee groote ledikanten gezellig nachtverblijf boden aan vier personen. Het schrale diner kon ons wel niet in verrukking brengen. Maar de gade van den eigenaar — eene Italiaansche met de sporen eener

zeldzame schoonheid in haar schitterend blank teint en haar vollen zwarten haartooi—bediende aan tafel, en zij vroeg zóó eenvoudig, als zij ons de spijzen reikte, die zij zelve bereid had: „Sono buone?" En zij informeerde aan het slot van het eenvoudige maal zóó trouwhartig: „Contento?" dat wij niet voor haar in vriendelijkheid wilden onderdoen en ons gaarne tevreden verklaarden.

Een zonderling klein stadje is San Gimignano. Eene hoofdstraat, welker gebouwen — van Italiaansch standpunt gezien — getuigen van eenige welvaart en eenig streven naar netheid. Hier en daar een oud vervallen paleis; een onderstuk van eene romaansche kerk, dienst doende als tuinmuur; een verkleurd fresco op eene muur; plotseling in een schilderachtig hoekje eene hooge en donkere oude poort. En dan de markt, klein en vol typische gebouwen, aan alle zijden omgeven door groote vierkante zwarte torens, die de lucht verduisteren en hoekig en streng de wacht houden om het pleintje. Dan weder een zware donkere boog, en de hoofdstraat vervolgt haren loop tot aan de de stadspoort, die weder leidt naar buiten, naar het groene veld.

Deze straat is de hartader der stad. Maar parallel daarmede loopen twee of drie andere straatjes, stiller, armoediger, meer vervallen: lange wegen, doodstil en schel verlicht, waar olijfboomen gluren over vervallen tuinmuren, waar één hond alleen staat in de zon midden op den weg, treurig en verveeld, totdat onze nadering hem traag doet voortstappen één huis verder, waar hij weder ophoudt, te loom zelfs om te gaan liggen. Of straatjes, duister tusschen hooge rechte muren, waar vrouwen eenzaam zitten in donkere openingen zonder deuren, stil en somber, toch gelukkig door de weelde van het niets doen. Stille pleintjes

met groote waterputten in het midden, — steegjes en gangen, geleidend naar doellooze plaatsjes, — en tegenhangers van Leiden's burg, waarin vervallen boerderijen gehuisvest zijn met wat olijfboomen en een veldje haver. Maar overal, als men naar boven ziet, de grauwe vierkante torens, oprijzend naar boven in de heete donkerblauwe lucht.

Waarom toch zijn deze huizen hier opeengehoopt, hoog in de bergen, in dit afgelegen hoekje der aarde? Nu en dan ziet men wat wijn en wat landbouwprodukten op wagens laden; overigens geschiedt er niets; er is ook geen reden, waarom hier iets geschieden zou. De menschen staan druk met elkaar te praten; maar het blijkt niet, dat zij iets doen: wat zouden zij hier ook doen? Inderdaad schijnt het stadje alleen te bestaan door de kracht der gewoonte; het blijft staan, omdat het er eenmaal is en omdat het toeval er voortdurend een paar duizend Italianen doet geboren worden, die elkaar helpen om in het leven te blijven en die in deze menschlievende taak bezigheid vinden en levensdoel.

Wie ter wereld kwam er toe, zulk een stadje te stichten? En nog schijnt de tegenwoordige stad important, vergeleken met hare middeleeuwsche voorgangster. Want het oude San Gimignano moet een nog veel onbelangrijker, een onmogelijk klein nest zijn geweest; men ziet het aan de oude muren, die nog overeind staan midden in het stadje: grauwe brokken, half achter huizen verscholen, gewelfde gangen en imposante poortgevaarten, zich verheffend in de hoofdstraat zelve. Want die hoofdstraat ligt eigenlijk reeds in de buitenwijken, die voor en achter aan de kleine kern der stad zijn gegroeid en die veel later — men zegt

eerst door de Medici — zijn ommuurd en versterkt met breede ronde torens. Zoo heeft het stadje, verdriedubbeld, nu althans zeker belang gekregen. Maar de kern was het kleine vestinkje in de bergen; daar verrijzen de hoofdkerk en het stadhuis, daar staan ook bijna al de „belle torri", die zoovele vreemdelingen lokken naar San Gimignano. Vooral de torens, die u, als ge ze altijd weêr ziet op elk punt, beginnen te intrigeeren. Alleen het lokaalpatriottisme der bewoners kan ze „schoon" noemen: de hooge en breede vierkante schoorsteenen, opgetrokken uit groote blokken grijzen steen, eene enkele maal uit baksteen, zonder het allergeringste ornament en meestal ook zonder spoor van een dak, plotseling oprijzend recht uit den grond en even plotseling eindigend in de lucht: ledige donkere kokers, waarbinnen houten trappen of ladders geleiden naar een platten, op balkjes rustenden steenen vloer, die den regen buitensluit. Er schijnt geen reden, waarom deze vormlooze gebouwen hier oprijzen, geen reden waarom ze eindigen. Maar vroeger bestond die reden wel; relieken zijn het van een voorbijgeganen tijd, toen San Gimignano druk was, woelig en onrustig, en toen de bewoners iets geheel anders deden dan praten en karren beladen met landbouwprodukten. Ziet gij die vierkante gaten, die op geregelde afstanden om de torens loopen? Denk u rijen zware balken, uitstekend buiten die gaten; op die balken houten galerijen, die rondloopen om de torens: dat was gewis hun middeleeuwsche dos. En ziet gij verder op de muren der torens die spits toeloopende lijnen? dat zijn de daklijnen van de paleizen, die zich eenmaal verhieven aan hun voet. De torens waren de dragers der verdedigingsmiddelen, die de burgheer uitstak, hoog boven zijne woning.

Om deze stille wachters concentreerde zich vroeger het leven der stad, hartstochtelijk en wild.

Twee torens aan de markt zijn de overblijfselen van de paleizen der Ardinghelli en der Salvucci. Naast elkaar gevestigd aan het kleine pleintje, beloerden de grimmige edellieden elkaar onafgebroken; elke dag gaf aan hunne jaloersche blikken nieuwe aanleiding tot verbeten ergernis: heden een onbeduidend voorval bij de mis, morgen eene ontmoeting op straat. Niemand kan zeggen, welke kleinigheid ten slotte aanleiding gaf tot een gevecht; maar als het rumoer voorbij is, ligt het hoofd der Salvucci stervend op de straat. Sedert dien onzaligen dag kent het Palazzo Salvucci geen rust; wraak moet genomen worden voor dezen hoon, wraak voor het doode hoofd der familie. Eindelijk barst de veete uit. Zwart en dreigend staat daar de burg der Ardinghelli. Alles is stil; de poort is dicht, de zware luiken gesloten, niets schijnt zich daarbinnen te roeren. Maar in den toren, dien de burg uitsteekt naar omhoog, is alles leven en beweging; binnen de houten galerijen, hoog in de lucht, hoort men driftige geluiden. Buiten voor de poort en om de muren legert zich eene dreigende menigte: dat zijn de Salvucci en hun aanhang, die wraak komen halen voor hun verslagen stamhoofd. Zij rammeien op de hechte poortdeur en trachten ze open te loopen met zware balken. Maar plotseling stuiven zij uiteen: een groot steenblok, van den toren geworpen, is gevallen midden in den hoop en heeft een groep der aanvallers verpletterd. Een hagelbui van kleinere steenen volgt; brandende voorwerpen vallen neder; pijlen worden geschoten uit de gesloten versterkingen hoog in de lucht, waarbinnen de Ardinghelli zich verschanst hebben, onbe-

reikbaar voor hunne vijanden. Zoo woedt de kamp binnen het stadje, dat ademloos toeziet, onmachtig om het geweld te stuiten. Maar eindelijk moet de poortdeur wijken; de aanvallers stormen naar binnen. Weldra schijnt een rosse gloed door de luiken van het paleis; het dak brandt en stort in; de hoog opflikkerende vlam bereikt zelfs de hooge galerijen van den toren, die één voor één aangetast worden en knetterend neerstorten in den vuurpoel. Als de morgen daagt, staan van het Palazzo Ardinghelli alleen de vier muren overeind; hoog daarboven steekt de toren uit, zwartgeblakerd en somber, vierkant en naakt, beroofd van alles, wat hem gisteren nog zoo geducht maakte voor zijne aanvallers.

Dit is de geschiedenis van de twee torens aan de markt van San Gimignano. Nog het tegenwoordige geslacht heeft de muren van het paleis gekend, overeind staande aan de markt; en nog altijd toont men de zwartgeblakerde plekken aan den toren, die daarboven oprijst, naakt en doodsch. Niet moede worden de bewoners van het stadje de legende te herhalen, die nog bij overlevering onder hen voortleeft; zij wijzen op de „belle torri", waarop zij trotsch zijn, en die, alle bij elkander gelegen binnen de oude omwalling, 's avonds het pleintje duister maken en somber. Elf zijn er nog over; vele zijn niet zeer lang geleden afgebroken; de overlevering verhaalt, dat er vroeger 72 geweest zijn. Weest trotsch op uwe torens, brave burgerij! maar dankt uwe beschermheiligen, dat ge niet hebt moeten leven in het stadje, dat zich kon beroemen op 72 zulke citadellen binnen zijne eigene muren!

Maar de burgers van San Gimignano, die zich zelven bewonderen als de belangwekkende bewoners van het

„Pompeï der middeleeuwen", zijn trotsch op alles wat daar te vinden is. De Italiaansche gedienstigheid stond bij ons in slechten reuk, en wij waren gewoon de hulp der ieder oogenblik toeschietende burgers oneerbiediglijk in soldi te taxeeren. Maar te San Gimignano is het ons gebeurd — eenig feit, dat vereeuwigd verdient te worden! — dat een vriendelijke boekverkooper belangeloos aanbood, om ons den weg te wijzen naar een paar merkwaardigheden, alleen ter eere van zijne stad, met naïeve blijdschap over de belangstelling, die wij toonden in haar verleden.

Recht over de twee zwarte torens verheft zich op het marktplein het stadhuis. Een vierkant gebouw, van onderen in groote blokken steen, het jongere bovenstuk in baksteen opgetrokken, gedekt door de gewone rij kanteelen; de kolommetjes in de vensters vervangen door gewone ramen; een eenvoudige stoep en (natuurlijk!) een zeer hooge vierkante toren: Florence's Palazzo vecchio, maar verburgerlijkt en bedorven. Het is Zondag, een custode is dus niet te zien; maar de deur staat open. Wij treden binnen en drentelen door de ledige zalen, de trap op en weer verder, totdat wij in een afgelegen vertrek een oud mannetje vinden met een pijpje, gebogen over een vergeeld register, die blijkbaar den Zondag gebruikt, om het achterstallige werk van de week in te halen. Dadelijk is hij bereid ons den weg te wijzen, en hij geleidt ons door eenige ledige bureaux, waar hij een venster opent. Wij zien neer op het binnenplein van het Bargello: dezelfde pijlers en bogen, eene opene loggia dragend; dezelfde groote trap, die een aardigen put overschaduwt; dezelfde wapens zelfs, uitgehouwen in den wand. Maar de majesteit is verdwenen: het geheele gezicht is getransponeerd in een anderen, veel

huiselijker toonaard. De pijlers zijn vierkant en onversierd; de loggia wordt gedragen door ronde houten staken, die een open dakstoel ondersteunen; de muren bestaan uit vuilen gekalkten baksteen; de wapens zijn grof. Toch met dat al is het pleintje pittoresk, op zijne wijze niet minder dan het imposante Bargello.

Binnenplein van het stadhuis te San Gimignano.

Onze geleider geneert zich niet; hij slaakt eenige luide uitroepen, die weldra beantwoord worden: op de galerij van het pleintje vertoont zich een ander oud mannetje, dat ons den weg zal wijzen. Met goedhartigen eenvoud toont hij ons de groote raadzaal boven, waar een kolossaal fresco op den wand prijkt, eene Madonna met heiligen, herinnerend aan het fresco in Siena's raadzaal, maar minder voornaam, verwaarloosd bovendien en niet tot zijn recht komend in de ordinaire omgeving. Eene lange tafel met vuile moderne stoelen voor de raadsleden, terwijl toch tegen den zijwand prachtige intarsia-banken staan, vervuild helaas! en gesprongen, door baldadige insnijdingen bedorven, dof en onooglijk. Maar de plek is historisch: in deze zaal

heeft Dante den voet gezet! Te klein en te arm is de stad, om het feit te releveeren door eerbiedige vereering van de plaats, gewijd door zulk een gast. Maar toch, men is er trotsch op, den altissimo poeta geherbergd te hebben; en het feit, dat in deze zaal zijne stem heeft geklonken, moest herdacht worden. Dus hielp men zich op goedkoope wijze, door den gebruikelijken marmeren gedenksteen in den muur. Maar, o ironie van het lot! men vergiste zich: niet gedachtig aan het feit, dat het jaar destijds met 25 Maart begon, plaatste men den gedenksteen een jaar te vroeg! Spotters merkten het op: wat zou men doen? Geen nood! Een jaar later vormt zich opnieuw eene commissie, en „con Italiana solennità" doet zij onvervaard naast den gedenksteen een *tweeden* metselen in den geduldigen wand: niet *te* plechtig kon het glorierijke feit worden herdacht! Nog blijft het daarbij niet: eenige jaren geleden heeft koningin Victoria met twee harer dochters San Gimignano bezocht: een gedenkplaat in den muur van het stadhuis houdt in eeuwige herinnering de dankbaarheid der San Gimignaneezen voor de hooge eer van dit bezoek. En daarnaast prijkt een vierde gedenksteen: ditmaal geldt het de volksstemming over Italië's eenheid, merkwaardig zeker, maar voor San Gimignano niet belangrijker dan voor honderd andere steden. . . . Ça ne finit pas! Maar zoo gaat het: zonder eenige grootspraak en solennità leeft geen Italiaan!

Trotsch is men op al de eer, die het kleine plaatsje weervaart. Trotsch ook op de hoofdkerk, die zich verheft naast het stadhuis op een hooge steenen trap. Toch maakt zij daar geen schitterend figuur. Reeds hebben wij kennis gemaakt met de slechte gewoonte der Italianen, om de gevels hunner kerken te plakken los tegen het gebouw

aan. Ook de gevel der kerk van San Gimignano is aldus denkelijk wel niet „in de pen gebleven"; maar te weidsch opgezet, is hij toch niet verder gekomen dan het papier. De zotte baksteenen muur, bestemd om de sous-veste van dit monument te zijn, prijkt dus thans in volle lengte en breedte boven aan de monumentale steenen trap. Maar de burger van San Gimignano, van ouds gewend aan de dwaze vertooning, is daarom niet minder gelukkig met zijne kerk dan de burger van Siena met zijn marmeren Dom. En werkelijk, het gebouw, van binnen geheel beschilderd met groote en importante fresco's, verdient zeer bepaald een bezoek; elke Nederlandsche stad zou beroemd zijn door een dergelijk bezit. Toch heeft ditmaal de brave burgerij geen succes: zooals het fresco in de raadzaal den bezoeker tegenvalt, die uit Siena komt, zoo gevoelt hij, die zich heeft verzadigd aan de fresco's der Florentijnsche kerken, weinig neiging meer om de minder fraaie schilderingen der kerk van San Gimignano te bestudeeren.

Maar gaarne toch vergeven wij de burgerij, glimlachend over haar patriottisme de clocher, hare ingenomenheid met hare stad. Wat wij niet vergeven is de onverklaarbare omstandigheid, dat zij met misplaatste bescheidenheid zwijgt over het bekoorlijkste plekje van hare stad: de fonte. Niet gemakkelijk is ze te vinden; maar ze beloont de moeite van het zoeken. Achter in het stadje, aan het einde eener achterstraat, staat de stadspoort, die er heen leidt: de Porta alla fonte. Een ruïneuse boog met eene aan de stadszijde opene bovenverdieping: de kapel van San Gimignano, wiens beeld prijkt boven de buitenzijde der poort, waar zijne wondermacht in 1342 een aanval der ballingen heeft afgeweerd. Treedt men naar buiten uit

de enge straatjes, dan ziet men op den voorgrond van het breede landschap de fonte liggen onder aan den sterk hellenden weg: vier verweerde romaansche, zes later aangebouwde gothieke bogen, te zamen overspannend een

De fonte te San Gimignano.

grooten gewelfden waterbak. Verrukkelijk plekje! Boven aan den steilen weg, dien wij afgedaald zijn, staat de hooge poort, zich aansluitend bij den stadsmuur, die zich omwendt, verder naar boven. Ver beneden strekt zich de heerlijke zonnige vlakte uit: blauwgroen, bezaaid met doorzichtige olijfboschjes en omkranst door eene zacht getinte bergketen. En het groote donkere reservoir met zijne schilderachtige oude bogen welft zich boven het kristalheldere water,

stroomend uit de rotsen, die, half verborgen onder struikgewas, opstijgen naar den grauwen afgebrokkelden stadsmuur.

Ook op den rustdag zijn hier vrouwen, in bontgekleurd kostuum met witte hoofddoeken, bezig haar waschgoed te spoelen: donkerblauwe lappen en witte lakens, die een oogenblik fel lichten in de zon, voordat zij verdwijnen onder het donkere gewelf. Lustig plassen de vrouwen in het heldere water; witte geitjes spelen naast haar in het gras. Als zij gereed zijn, pakken zij het waschgoed in groote platte manden, die zij balanceeren op het hoofd; met lichten tred slaan zij een steil voetpad in, den berg op, terwijl de geiten ze naspringen. Vroolijk keuvelend verwijderden zich de groepjes, en nog lang vertoont zich haar kleurig silhouet vèr boven de grauwe gewelven op de rotsen, totdat zij verdwijnen in eene opening van den stadsmuur.

Wij zien ze na, peinzend. Zooals deze vrouwen van San Gimignano hier bezig zijn met haar huiselijk werk, zoo zijn ook hare voorgangsters bezig geweest, eeuwen lang. Zeven of achthonderd jaar geleden hebben de vroede burgers hier hunne fonte gesticht, en dagelijks hebben de nijvere handen hunner huisvrouwen zich daar beziggehouden met hetzelfde werk. De Ardinghelli en de Salvucci zijn tot stof vergaan; vergeten zijn hunne veeten en strijdleuzen, vervallen hunne burgen en paleizen. De vroede magistraat, tot wien Dante zelf, als Florence's gezant, het woord richtte, is vergeten. San Gimignano zelf is een landstadje in de bergen geworden. Maar daarbinnen gaat het leven van het volk nog altijd zijnen gang, eentonig en onveranderlijk, dagelijks herhalend zijn zelfden loop, — het volk, dat geene geschiedenis heeft.

De Dom van Siena.

SIENA.

Vroolijk en gezellig, dat is de indruk, dien Siena op den bezoeker maakt. Vriendelijk glimlachend ligt het stadje boven op een berg, hare drukke hoofdstraat, de Via Cavour, uitspannend in wijden boog over den bergkam, en van daar telkens kleine smalle steegjes uitzendend, die afdalen naar het belommerde groene ravijn aan zijn voet. Jongere buitenwijken met witte villa's hebben zich genesteld op de vooruitspringende verste uitloopers van den berg, en zien van daar met rustig welgevallen neer over de wijde groene vlakte, die zich beneden uitstrekt, gestoofd door den warmen zonneschijn.

Zoo is de eerste indruk. Maar krachtiger, duurzamer bekoring heeft de stad voor hen, die er eenigen tijd vertoeven. Bogen kan zij op een roemrijk verleden, in de geschiedenis als in de kunst. En dat verleden is niet dood; Siena's straten getuigen er luide van bij elken stap, dien de reiziger doet: Siena is klein-Florence.

Den hoogsten top van den berg versiert de wit marmeren Dom, die Siena's kroon is. Een wonderbaar heerlijk monument! Helder wit rijzen de marmeren wanden van het reusachtige gebouw, ingelegd met kleurige steenplaten;

het rijkste en fijnste beeldhouwwerk omlijst de vensters; de gevel is één onafgebroken vlak van ornamenten en figuren en beelden in marmer, wit glanzend in den helderen zonneschijn, schitterend en rijk. Welk eene ongeloofelijke

Siena.

weelde! Welke schatten heeft deze kleine stad ten koste gelegd aan dit ééne gebouw! Hoe heeft zij zóóveel geld durven besteden, om dit gebouw altijd rijker en schooner te maken! In het begin der 13e eeuw onderneemt de burgerij den bouw van eene reusachtige kathedraal, imposant van verhoudingen, zeldzaam rijk van versiering. Eene eeuw lang bouwt zij voort aan dit meesterwerk, waaraan haar hart hangt en waarvoor hare beurs zich steeds willig opent.

Bouwmeesters als de beroemde Giovanni Pisano worden aangenomen; zij sterven en worden vervangen door nieuwe; altijd door gaat het werk. In het begin der 14e eeuw is het machtige gebouw gereed en begint men de prachtige gevels voor het gebouw op te trekken. Eerst de achtergevel. Op den top van den berg was geene plaats geweest voor het zich steeds meer uitbreidende gebouw; men heeft het koor moeten uitbouwen op de helling, en binnen het muurwerk der fundeeringen heeft men toen ruimte gevonden voor eene groote doopkapel onder het kerkkoor, toegankelijk van uit de benedenstad. Doopkapel en koor te zamen zullen nu met een gevel worden versierd.

De doopkapel te Siena.

Boven de rondbogige deuren van de drie vakken der doopkapel verheffen zich de verdiepingen van den gevel. Eerst een breed fries met standbeelden, dan drie rijk-

versierde spitsboogvensters; alleen het dak van het koor met het groote ronde venster moet nu nog bedekt worden. Voortreffelijk is de gevel: rijk zonder overlading, goed verdeeld, fraai van verhoudingen, logisch harmonieerend met de indeeling van het gebouw, dat hij aankondigt en versiert. Siena was verrukt, terecht verrukt over het nieuwe bouwwerk, in geestdrift ontvlamd voor den nieuwen bouwstijl. Want de tijdgeest had zijn invloed doen gelden; een nieuwe, vreemde stijl had zijn stempel gezet op den gevel: hij was gothiek. Maar de middeleeuwsche Italianen met hun fijnen, ontwikkelden kunstzin bespeurden onmiddellijk, dat het nieuwe werk niet in harmonie was met het oude, waartegen het slordig was aangeplakt. En hartstochtelijk, geneigd tot overdrijving, zooals de Italianen zijn, huldigden zij den nieuwen stijl als den eenig waren; het oude had afgedaan, afgedaan voor goed. Geene moeite, geene kosten schenen te groot, om het nieuwe ideaal te verwezenlijken, — allerminst voor Siena, dat nauwelijks eene halve eeuw geleden het groote Florence zelf bij Montaperto had verslagen. Geen oogenblik aarzelt men: als de pas voltooide kathedraal niet meer beantwoordt aan de eischen van den schoonheidszin der burgerij, dan moet zij vallen, al heeft het eene eeuw gekost haar te stichten. Onmiddellijk wordt de hand geslagen aan een nieuwen bouw: de oude kathedraal zal slechts het transept worden van de nieuwe, nog veel grootschere kerk, waarvan men aanstonds ten zuiden van den ouden Dom het reusachtige schip begint te bouwen: een monument in den nieuwen bouwstijl, rijker versierd nog dan de oude Dom.

Welk een volk! Welk een hartstocht voor het schoone! Welk eene offervaardigheid voor het ideaal! Welk een

kracht en een moed in de burgerij eener kleine stad, die zóó groote werken aandurft en bereid is zich daarvoor de grootste opofferingen te getroosten! Verbazing wekt het, maar bovenal — eerbied. Nog eene halve eeuw lang gaat het reuzenwerk voort; de zuilen rijzen, heerlijk omlijste vensters worden aangebracht in de hooge muren, eerlang overhuiven gewelven de machtige ruimte. Dan komt er tegenspoed. Niet alle bouwmeesters waren bekwaam geweest voor hunne grootsche taak: de fundeeringen bleken niet solide of de verhoudingen niet juist berekend; hoe het zij, er vertoonden zich verzakkingen. Een consult is noodig om het kranke gebouw te redden. De ontboden deskundigen halen de schouders op, raden tot afbraak der gewelven; sommigen spreken er van, de onderneming van meet af aan opnieuw te beginnen; eene geheele eeuw schijnt nog noodig voor de voltooiïng der plannen. Toen eindelijk ontzinkt der burgerij, geteisterd door den Zwarten dood, die een vierde deel der bevolking had weggemaaid, de moed. Het plan van den nieuwen Dom wordt opgegeven; verlaten en troosteloos blijven de muren en pijlers van het heerlijke gebouw staan naast Siena's Dom. Maar niet radeloos is de burgerij. Alle kracht wordt besteed om den ouden Dom te voltooien; de wereldberoemde witmarmeren westgevel verrijst in zijn wonderbaren rijkdom, getooid met ornamenten en beelden zonder tal, overrijk, oogverblindend, verbijsterend.

Dit is de geschiedenis van den Dom van Siena. Belangrijk, niet waar? Niet alleen omdat alles, wat zulk een gebouw betreft, ons interesseert; maar ook als bijdrage tot de middeleeuwsche geschiedenis der onvolprezen Italiaansche steden. Toch is dit niet alles: ook nog in een ander

opzicht schijnt het geval mij belangwekkend. Behaagt u de veel bewonderde gevel van Siena's Dom? Niet blind zijt gij stellig voor de heerlijke details, voor het fraaie beeldhouwwerk; maar behaagt u het geheel, het plan der façade? Drie deuren, allen even breed. Daarboven een fries met beelden, doorbroken door een groot roosvenster, dat gevat is in eene hinderlijke vierkante lijst, breeder dan de deur daaronder. Eindelijk een driehoekig gevelvlak, geflankeerd door twee lagere driehoeken; alle hoog uitstekend boven het platte dak der kerk, dat ze bestemd zijn aan te duiden. En als bekroning vier zware pinakels, waarvan twee althans niet rijzig zijn, maar stomp.

Vergelijk dit plan eens met dat eener gothieke kathedraal uit het noorden; het verschil springt in het oog. De deuren passen niet voor eene kerk met breed schip en smalle zijbeuken, het bovendeel van den gevel niet bij het benedendeel. Geen eenheid is er, geene omhoogstrevende lijnen, geen rust in het gewarrel der ornamenten. De gevel is voor de kerk gebouwd, niet om haar op passende wijze af te sluiten, maar om eene mooie façade te maken. Even goed, *veel beter* zou deze gevel kunnen staan voor eene andere kerk, — even goed, *veel beter* zou deze bekroning geplaatst kunnen worden op een ander onderstuk.

Welnu dan, indien dit zoo is, bewonder ik de offervaardige geestdrift van de 14e eeuwsche burgerij van Siena voor de gothiek; maar ik begrijp die niet. Want mij komt het voor, dat deze artistieke burgerij in den bouwstijl, dien zij met gejuich inhaalde, alleen waardeerde den rijkdom der ornamenten, niet de logische, harmonische ontwikkeling van lijnen en vormen, die hem toch onderscheidt. Ik veroordeel niet, ik constateer; de fout der burgerij van

Siena is die van al hare tijdgenooten. Bijna nergens in Italië is de gothiek, van buiten ingevoerd, van harte aanvaard; hare rijkste scheppingen in dit land blijven eene verzameling van schoone details. Veel nauwer dan elders sluit de in Italië zelve geboren renaissance zich aan bij de oude inheemsche bouwwerken. Geen wonder dus, dat de renaissance hier spoedig en zonder verzet werd aanvaard; want die aanvaarding beteekende geene omwenteling, maar slechts ontwikkeling en verfijning.

Maar nog altijd staan wij voor den gevel van Siena's Dom: laat ons binnentreden! Verrassend is de indruk. De geheele wit marmeren hal is gestreept met horizontale zwart marmeren banden; naarmate de bouw vorderde, zijn zelfs de zwarte strepen, die men bewonderde, dichter bijeen, drukker aangebracht. Een onrustig gewarrel van zwarte en witte strepen, storend in eene kerk, hinderlijk bovenal bij de zuilen, die den indruk behooren te geven van hoogte en soliditeit. Gelukkig tempert het halfduister in de kerk den pijnlijken indruk: men gewent er aan. En dan komt men geheel onder den machtigen invloed der heerlijke verhoudingen. Voornaam en slank rijzen de zuilenrijen omhoog achter elkander; daarachter verheft zich het plechtige koor, stil liggend in gedempt licht. En boven het breede transept welft zich een koepel, gedragen door vier kolossale beelden van verguld brons boven in de hoeken van het vierkant, wier baldakijnen vernuftig den overgang vormen naar het achtkant, dat hoog en luchtig opstreeft naar het middelpunt van het gebouw.

De kerk is een museum; men verdwaalt tusschen de heerlijke scheppingen der kunst. Ik noem het beroemde plaveisel en de fresco's der libreria. Het ontwerp van het

plaveisel was eene dwaasheid; hoe is iemand op den inval gekomen, om marmeren schilderijen aan te brengen onder de voeten der kerkgangers? Het resultaat, dat bereikt is, was met noodzakelijkheid te verwachten: aanvankelijk beschadiging en verslijting der kunstwerken, dan vrees voor vernietiging en bedekking der fraaie medaillons met een houten vloer. Maar deze praktische overweging heeft het oude Siena koud gelaten; het was weer eene nieuwe uitbarsting van weelde in de kunstminnende stad, die niets ter wereld ontzag, waar het gold iets schoons tot stand te brengen. Want schoon en pakkend zijn de medaillons van den vloer: reusachtige penteekeningen in strakke, sprekende lijnen, eenvoudig en voornaam, gekleurd in vlakke tinten en zachte tonen, in harmonie met de kleur der kerk.

Detail van den vloer van den Dom.

Heel anders zijn de fresco's. De libreria is gevestigd in eene groote lichte zaal naast den Dom, omstreeks 1500 gesticht door een kardinaal uit het bekende Sieneesche geslacht der Piccolomini, ter herinnering aan zijn oom, den

beroemden paus Enea Silvio. In gesloten lessenaars langs de wanden worden daar de prachtig versierde oude koorboeken der kerk bewaard; daarboven zijn de wanden geheel beschilderd met groote fresco's, in levensgroote figuren tafereelen voorstellend uit Enea Silvio's leven. Tafereelen, schitterend in frissche, heldere kleuren; want alleen onder alle Italiaansche fresco's der renaissance, hebben deze schilderingen hare oude schitterende kleurenpracht behouden. Volkomen nieuw schijnen ze, eerst gisteren aangebracht. Zóó dus hebben al de oude fresco's er eenmaal uitgezien, die wij bewonderen in Italië's kerken! Leerzaam! Hoe is de indruk, dien deze volmaakt geconserveerde meesterstukken op u maken? Prachtig, fraai van teekening, heerlijk van kleur! maar.... Welnu, beken het maar, niet zóó mooi vindt gij ze als de oude verkleurde fresco's van Ghirlandajo, van Gozzoli en anderen, die ge bewonderdet te Florence en te Pisa. Iets kouds hebben ze, iets bonts en hards, iets opgesierd-fels; *al* te mooi schijnen ze u! Als gij dit met mij zoo vindt, waarde lezer! betreur dan met mij uwen wansmaak. Want in deze felle tinten, in deze bonte kleuren hebben de meesters, die deze werken ontwierpen en die gij zoo hoog stelt, ze gezien in hunne verbeelding, ze getooverd op den wand. Deze tinten dus zijn het, die passen bij het karakter dezer schilderingen. En zoo wij ze fraaier vinden in hare ontaarding en haar verval, dan moet dus de fout noodzakelijk liggen in ons, in onzen niet volkomen gezonden smaak.

Nog vrij wat meer zou ik u kunnen vertellen van Siena's Dom, — van de doopkerk met hare zes statige gewelven en haar prachtige doopvont van verguld brons, en van de schilderachtige hooge trap daarnaast, die geleidt

naar de rijke deur van den onvoltooiden nieuwen Dom. Maar het wordt tijd om verder te gaan; want wij zagen nog slechts één deel, het kleinste deel van het schoone Siena. Als ge alleen de Piazza del Duomo hadt gezien met de onvermijdelijke wegwijzers en bedelaars en met slechts een paar voorbijgangers, — als ge alleen de kathedraal hadt bewonderd met de twee of drie aandachtigen bij de mis, dan zoudt ge denkelijk den indruk medenemen, dat Siena een doodsch, een dood stadje is. En die indruk zou onjuist zijn, want Siena is niet dood. Zoo hier eene plechtige stilte heerscht, er is daarvoor reden. Want wij staan op geestelijk terrein: tegenover den Dom ligt het aartsbisschoppelijk paleis en het hospitaal. De Dom-immuniteit was van ouds geheel afgescheiden van de stad, en nergens is het karakter dezer oude omheinde plaats, waar eene bevolking huisde, die met het leven der burgerij daarbuiten niets gemeen had, zóó duidelijk bewaard als te Siena. Op de Domplaats is alles rustig, stil, doodsch; maar eene wandeling van enkele minuten verplaatst u naar het Campo, waar het leven van Siena's burgerij van ouds zijn middelpunt had. En zonder eenige toelichting gevoelt ge nog thans het verschillende karakter der beide pleinen.

Het Campo — tegenwoordig zeer oneigenaardig, volgens de heerschende mode, verdoopt tot Piazza Vittorio Emanuele — is niet alleen het vroolijkste plein, dat zich denken laat, maar ook het schilderachtigste. Stel u voor een Romeinsch circus met rijen steenen banken, kringvormig oploopend ter weerszijden van het hoog gelegen tooneel. Denk u de banken vervangen door hooge huizen, het tooneel door een gothiek stadhuis, en ge ziet voor u het schouwspel, dat

Siena's Campo u biedt, als ge u plaatst in het lage centrum van het naar alle zijden oploopende ovale plein.

Maar dit is slechts het kader der verrukkelijke schilderij. De kern is het heerlijke Palazzo publico. Een lang-

Het Campo te Siena.

gestrekte gevel van baksteen; drie verdiepingen met spitsboogvensters, door zuiltjes verdeeld; in het midden eene smallere vierde verdieping, alles bekroond door kanteelen. Links op den hoek van het gebouw eene kleine rijkversierde marmeren loggia, vooruitspringend op het plein : de votiefkapel voor den Zwarten dood van 1350. En boven alles uit de naald van den campanile, lichter, fijner dan zijn evenbeeld

te Florence, die glorieus opstijgt, hoog heffend boven het gebouw zijne opene vierkante loggia. Dit is het hoofdsieraad van het Campo; maar er is nog meer. Over het stadhuis biedt Fontegaja, pronkend met wit marmeren beeldhouwwerk, haar kristalhelder water; daarachter rijst, als tegenhanger van het stadhuis, het Palazzo Sansedoni. Rondom in den cirkel der huizen, langs het hooge voetpad, dat het plein omringt, beschutten zich aardige bloemen- en vruchtenwinkeltjes door groene en roode zeilen tegen de stralen der zon, die onafgebroken het plein overstroomt, relief gevend aan het glinsterende marmer van Fontegaja. En overal voor de huizen ziet men troepjes menschen staan, pratend en lachend; het pittoreske plein is ééne uitbarsting van vroolijke lijnen en vroolijke kleur. Gezellig en huiselijk als de binnenplaats van een paleis, liefelijker en bevalliger zelfs dan San Marco's plein te Venetië, schijnt het Campo uit te noodigen tot het inrichten van rijen café's, die ongegeneerd hunne tafeltjes en stoelen voor de opene deuren plaatsen op de straat, en die op zomeravonden honderden bezoekers lang bijeenhouden onder de opwekkende tonen van een orkest, dat het ruime gezellige plein vult met zijn vroolijk geschal: eene oase van lucht en licht en klank midden in de benauwde smalle straten van Siena. Maar dit is zoo niet: het Campo is gezellig, niet druk. Dat is het alleen bij de jaarlijksche wedrennen in Augustus. Dan, als de paarden rennen en heel Siena, feestelijk getooid, daar samenkomt om van het schouwspel te genieten, dan eerst moet het unieke ovale plein zich vertoonen in zijn vollen luister: half theater, half feestterrein, eigenaardig en vroolijk, maar boven alles zeldzaam pittoresk, ongeloofelijk schoon.

Toch houdt het Campo zijn schoonste juweel verborgen voor het oog van den voorbijganger. Machtig en sterk verheft zich het Palazzo publico; schoon zijn de verhoudingen van zijn gevel, schilderachtig rijzen de grauwe

Sala del Gran consiglio te Siena.

muren met de uitgebouwde kapel. Maar toch, geen voorbijganger kan vermoeden, dat het inwendige van het paleis, een wonder van heerlijke decoratie, het uitwendige verre overtreft. Daar rijt zich zaal aan zaal, met rijke ingelegde wandbetimmeringen, schilderijen, gesneden meubels. Het glanspunt is de Sala del gran consiglio. Een groot, zéer groot vertrek, overspannen met donkere eiken balken; aan

de eene zijde vensters; rondom overal schittering van kleurige fresco's. Aan het boveneinde der zaal eene breede estrade, waarop de negen leden van den magistraat zetelden onder Simone Martini's verrukkelijk fresco, dat den

Raadskapel te Siena.

geheelen achterwand der zaal vult. Daar troont, onder een reusachtig baldakijn, de Madonna. Om haar staan heilige mannen geschaard in aangenaam symmetrische groep; voor haar knielen engelen, de handen huldigend opgeheven tot de Hemelkoningin met haren Zoon. En alles glanst in de rijke zachte kleuren der Sieneesche meesters, teerder en stiller, rustiger en koeler dan de krachtige en hartstochte-

lijke produkten der Florentijnsche school. Naast de estrade, tegenover de vensters, rijzen in den langen wand, geheel beschilderd met tooneelen uit Siena's krijgsgeschiedenis, drie statige open bogen, licht gevend in de raadskapel, waar het verbaasde oog achter een gesmeed hek, — wonderbaar weefsel van dunne ijzeren draden, doorvlochten met goud en versierd met vergulde dieren en bloemen en versierselen, — een altaar aanschouwt, stil staande in schemering onder een laag en zwaar gewelf, alles kleurig door de fresco's, die elk plekje van wanden en gewelven bedekken en releveeren. De zaal van Siena's Grooten Raad, geheel af, versierd met kunstvolle weelde, met smaakvollen rijkdom, met bevalligen zwier, zonder schittering en zonder overdaad, is het schoonste monument, dat eene burgerij voor zich zelve heeft gesticht; geene middeleeuwsche zaal ter wereld is rijker en smaakvoller versierd dan deze kleurige wonderhal.

Druk en vroolijk zijn de straten van Siena. Geene café's vonden wij op het Campo, dat toch tot het bouwen daarvan scheen uit te noodigen; geene café's vindt men in de heele stad: het eenige exemplaar is een ongezellig-deftig, kil-burgerlijk lokaal in de Via Cavour. Geen wonder, want de inwoners van Siena leven buiten; hoe benauwd het ook is in de smalle, door hooge huizen begrensde straten, vol is het er altijd. Vrouwen uit het volk in hare kleurige kostumen slenteren er, levendig pratend; boeren uit den omtrek verdringen er zich; Franciscaner monniken vertoonen er hunne bruine pijen en hunne brutale roode tronies. Nu en dan maakt de menigte met moeite plaats voor hoogbeladen hooiwagens, getrokken door twee typische groote ossen, die, half schuilgaande in hunne welriekende vracht, aan beide zijden der nauwe straat soms nauwelijks plaats

overlaten om te passeeren langs de machtige breede horens, die zij meer tot sieraad dan tot verdediging schijnen te dragen op hunne goedige, geduldige koppen.

Schilderachtig ook zijn de straten. In de oudheid waren de steden doodsch en eentonig, en ook in de middeleeuwen moet eene wandeling door de nauwe stegen slechts een betrekkelijk genoegen hebben opgeleverd. Veel meer dan thans concentreerde de weelde zich toen binnen de huizen, en de rijkdom der burgers toonde zich in den regel meer in de grootere zorg, die enkelen hunner besteedden aan hunne veiligheid, dan in de weldoordachte pogingen, die zij waagden om de oogen der voorbijgangers te verblinden door de smaakvolle pracht hunner gevels. Maar te Siena, waar de kunstzin de heele burgerij in het bloed zat, wist men ook bij het bouwen der vestingen, die de patriciërs stichtten als duurzame verblijven hunner families, de dreigende gevels te maken tot een lust der oogen.

Sieneesche os.

Siena's geslachten, die er eene eer in gesteld hadden om hunne twee hoofdgebouwen — geestelijke en wereld-

lijke hoofden hunner stad — te versieren met kwistige overdaad, hebben ook hunne paleizen willen adelen tot monumenten van kunst. Ontluisterd zijn ze nu: ze bergen eene openbare verzameling, of er huist een bank in of een postkantoor. Maar toch, ze zijn er nog. Wanneer ge de lange Via Cavour en haar verlengde, de Via di città, doorwandelt, ziet ge de merkwaardige gothische paleizen telkens, nog bijna ongeschonden, voor u: palazzo Tolomei, palazzo Salimbeni, palazzo Spanocchi, palazzo Buonsignori, of hoe ze allen heeten mogen. Sterke en zware bouwwerken, uit groote ruwe blokken steen opgetrokken, eene enkele maal van baksteen met fijn geprofileerde vensters van terra cotta. En als ge u verliest in het warnet van stille, nauwe straatjes en stegen, die achter de hoofdstraten liggen, dan stuit ge telkens weer op andere dergelijke kasteelen van den stedelijken adel. Want Siena is de stad der paleizen. Men zou ze bijeengeplaatst willen zien, ze vergelijken op de bladen van een bouwkundig album; want al zijn ze meest allen kinderen van denzelfden tijd en van denzelfden geest, geen twee onder hen zijn aan elkander gelijk. En te zamen getuigen zij van Siena's ouden kunstzin en ouden roem, vroeger ondergegaan dan de zon van Florence, die paleizen bescheen van een geheel anderen, jongeren stijl. Toch, ook deze ontbreken te Siena niet geheel: il palazzo del Magnifico en Palazzo Piccolomini zijn daar om te bewijzen, dat met de vrijheid van Siena noch haar kunstvermogen was te loor gegaan, noch de middelen ontbraken om de ontwerpen harer scheppende geesten te verwezenlijken. Echte kinderen der vriendelijke renaissance, getuigen ook deze vorstelijke gebouwen van den onverflauwden hartstocht voor het schoone, die Siena's voorgangers bleef bezielen.

Il palazzo del Magnifico, de stichting van Siena's tyran Pandolfo Petrucci, thans eene kazerne voor behoeftige gezinnen die zich genesteld hebben op zijne havelooze binnenplaats, bewaart nog in zijn ontredderden gevel eene rij heerlijk gesmeedde bronzen banierdragers, verrukkelijke monumentjes van de kleinkunst dier dagen, die zelfs kleine details wilde sieren met kwistigen rijkdom en smaakvolle zorg. En de twee loggia's, waarop Siena roem draagt, rijk met beeldwerk versierd, luchtig en elegant, behoeven de vergelijking met Florence's twee beroemde loggia's niet te schuwen. De heerlijke Loggia dei Nobili, met hare pijlerbundels en fraaie kapiteelen, diende vroeger tot koopmansbeurs; de koele schaduwen der rankere Loggia del Papa, gedragen door ronde zuiltjes, lokten het doorluchtig geslacht der Piccolomini, als de grijze en vroede hoofden der familie de staatszaken bespraken, terwijl de jonkvrouw droomde van den geliefde, dien zij zou aanschouwen bij de wedrennen op het Campo, en de kinderen speelden in bevallige groep.

Bronzen banierdrager in het Palazzo del Magnifico.

Vroolijk, onderhoudend, aantrekkelijk is Siena. Maar

onder alle herinneringen van een grootsch en lustig verleden wordt éene plaats geheiligd door de gansch verschillende indrukken, die zij bij den bezoeker moet wakker roepen. Hoog boven het steenachtige ravijn, waarin Fontebranda, de oude, reeds door Dante bewonderde fontein met hare bronzen leeuwenkoppen verscholen ligt tusschen groene struiken, verheffen zich op den steilen rotswand, naakt en ruw, tusschen donkergroene boomen de roodsteenen muren van San Domenico's heiligdom. Daar leefde in het midden der 14^e^ eeuw Catarina, de dochter van den lakenverwer Benincasa, die woonde in eene burgerlijke straat, niet ver van Fontebranda. Het jonge meisje had reeds een leven van harde ervaringen achter zich, eer zij vluchtte achter de veilige kloostermuren van San Domenico. Het was de oude, bekende geschiedenis geweest. Een kind, bezield door de zucht tot boete en zelfkastijding, door den hartstocht van ootmoed en zelfvernedering, die zoovele aanstaande heiligen der katholieke kerk onderscheidde. En ouders, brave burgermenschen op wie niets te zeggen was, maar die niets hoegenaamd begrepen van hun merkwaardig kind met alle grilligheden en alle buitensporigheden van het genie, — die het dwarsboomden zooveel zij konden. Conflicten, tranen, verzet, volharding in de excentriciteiten, die het meisje haren plicht achtte en waarin zij hare zaligheid vond. En ten slotte de vlucht, die het begin was van een nieuw leven, — het leven, dat de jonge Catarina Benincasa binnen enkele jaren maakte tot de hoogvereerde middelares tusschen pausen en koningen, en dat haar na een vroegen dood heeft doen eerbiedigen en aanbidden eeuwenlang als de gelukzalige Catarina van Siena, den roem der Dominikaner-orde.

Nog altijd houdt Siena daarom het huis van vader Benincasa in eere, waar Catarina de moeielijke jaren harer jeugd heeft doorleefd; eene voorname broederschap heeft zich ten plicht gesteld het huis in stand te houden, waarin men nog altijd de oude keuken aanwijst, den winkel, de slaapkamer der heilige en tal van persoonlijke herinneringen aan haar verblijf. Aantrekkelijk schouwspel! Aandoenlijk voor hare vereerders, die hier de beproevingen harer jeugd mede kunnen doorleven in de oude omgeving. En belangrijk ook voor nuchterder reizigers, wie de heilige jonkvrouw zelve koel laat, maar die hopen het volksleven der 14e eeuw in actie te zien in een volkomen intact burgerhuis uit dien tijd, door toevallige omstandigheden bewaard midden in het moderne gewemel der 20e eeuw.

Welk eene ontgoocheling! Ergens boven in huis is eene aardige opene ruimte, door een zuilengalerijtje omgeven, half binnenplaats, half loggia; maar onmiddellijk ziet men, dat dit renaissancepleintje veel jonger is dan de tijd der heilige. Er ligt ook een vloer van zeldzame oude mozaiektegeltjes; hij is fraai, maar in de keuken van den verwer Benincasa maakt hij een zotten indruk. De keuken is — eene kapel, de slaapkamer — eene kapel, de winkel — eene bidplaats der broederschap! En overal rumoerige 17e eeuwsche schilderijen met zware lambriseeringen en Louis XIV-ornamenten. Veel kleur, veel familiewapens, veel goud! Geen eenvoud, en volkomen gemis aan stemming! De steenen hoofdpeluw der heilige, eene aardige oude lantaarn en een reukfleschje, eenige stukken van hare kleeding en enkele typische meubeltjes vallen geheel uit den toon. En als u ten slotte onder een stolpje eene verkleinde nabootsing getoond wordt van het hoofd der

heilige, dat bewaard wordt in San Domenico, — een geelbleek en broodmager, nietig en oudachtig meisje met één enkel overgebleven tandje, — dan neemt de bezoeker huiverend de vlucht. Hoe schoon had het huisje kunnen zijn in zijn echten eenvoud; en hoe leelijk is het in zijne opgesmukte onwaarheid!

Eerst buiten herademen wij weder, als in het smalle straatje de zon en het vroolijke leven van Siena ons weder omgeven, het oude roemruchte Siena der Piccolomini en der Petrucci, van de Lorenzetti's, van Simone Martini en van Jacopo della Quercia, dat nog altijd liefelijk is en bevallig, altijd aantrekkelijk door zijne heerlijke kunst en zijne verrukkelijke ligging.

Toen wij vertrekken zouden, ben ik 's morgens vroeg opgestaan; en alleen heb ik nog een bezoek gebracht aan de Lizza, het vriendelijke plantsoen buiten de stad, met het oude fort van Santa Barbara, welks hooge bemoste steenen wallen, met boomen bekroond, zich steil verheffen uit de struiken der droge gracht. Het was nog koel, maar effen blauw was de lucht; de dag beloofde warm te zullen zijn. In de kazerne bij de poort van het fort repeteerde eene militaire kapel Beethoven's achtste symphonie; enkele vroege wandelaars genoten met hunne krant op de banken van het plantsoen van den frisschen morgen. Leunend op de borstwering van een rondeel, dat beschaduwd wordt door oude boomen, zag ik uit over de heuvelachtige groene vlakte, over het land van zonnige en liefelijke weelde, dat zich voor mij uitstrekte: grasgroene korenvelden onder doorzichtige fijngrijze olijven, hier en daar groepen boomen, vroolijke villa's en aardige huisjes, een kerkhof met donkere cypressen, een geelgrijs

klooster boven op een heuvel, en vèr af een nevelachtig blauwe lijn van bergen. Achter mij lag Siena in het warme zonlicht tegen zijn berg: vroolijke helderwitte en gele huizen, zich heffend boven elkaar met donkere plekken van groene boomen daartusschen, en bekroond door den machtigen blank-marmeren Dom, die triomfantelijk zich verhief met zijn koepel en zijn toren, terwijl verderop de ranke campanile van het Palazzo publico zich boorde in het diepe blauw van den hemel.

Hoog op de bergen van den Griekschen archipel vindt men soms monumenten uit een grijs verleden: zware steenen banken, gewijd, zooals de opschriften zeggen, *Aan de zon en aan de aarde.* Daar, hoog boven de drukke wereld, zag het volksgeloof in overoude tijden de goden zich neerzetten, om uit te zien over de stille aarde aan hunne voeten, glanzend in zonnegoud. En zoo, kalm en gelukkig als een god, zat ook ik daar in den vroegen morgen, uitziende over het heerlijke land. Stil was het overal; niets bewoog zich; alles geurde om mij heen; de vogels zongen in de boomen op het grasveld. En uit het fort klonken, heel vèr en zacht, in de stille morgenlucht accoorden van de symphonie, — zuchtjes van klank en muziek, zooals de vluchtige geuren, die een bloembed uitzendt, als een windje daarover strijkt, zachtjes en stil.

PERUGIA.

Het was reeds donker, toen wij te Perugia aankwamen. In de groote, door zware zuilen gedragen hal van het station brandden aan den wand slechts twee kleine lampjes. Buiten wachtten ons de electrische tram en de omnibus van het hotel, waarin wij onze dames onderbrachten; zelven verkozen wij te voet te gaan, want het was koud geweest in den trein.

De tram en de omnibus vertrokken en wij volgden ze in de duisternis, flink aanstappend om warm te worden. Weldra waren wij alleen op een donkeren, eenzamen weg. Niet bijzonder aangenaam, en niet beter werd het, toen het pad allengs sterk begon te stijgen en een koude felle wind opstak. Toch lieten wij ons niet ontmoedigen; bij eene kromming van den weg ontdekten wij schittering van licht hoog in de verte: daarheen dus! Maar de tocht viel niet mede. Altijd verder wond zich de weg in langzame krommingen naar boven, slechts hier en daar spaarzaam verlicht door kleine lantaarntjes, die ons achterlieten, als wij ze weer voorbij waren, duisterder en hopeloozer dan vroeger. Hopeloozer, want de lichtstrepen toonden ons niets dan beelden van spookachtige verlatenheid: groote

onbebouwde eenzame vlakten, nu en dan afgebroken door enkele huizen, allen ruïneus en dakloos; eenmaal werd een alleenstaand kerkje zichtbaar; enkele boomen stonden langs den weg, geschud door de windvlagen, die huilend aanstormden uit de vlakte. Sarrend en geheimzinnig verscheen telkens achter ons, boven ons, vóór ons de helverlichte tram of de omnibus, die wij versmaad hadden en die nu, voor ons onbereikbaar, voortsnelden op den langen rijweg, alsof ze ons wilden bespotten in onze kille en stikdonkere eenzaamheid.

Meer dan een half uur klommen wij zwijgend naar boven. De tram was verdwenen en wij begonnen te vreezen dat wij de stad niet zouden vinden. Toen, op eens, bij het omslaan van een hoek, stonden wij onverwachts op een groot stil plein, waarop zich, schitterend in eene zee van electrisch licht, een reusachtig wit postkantoor verhief naast een groot luxueus hotel. Rondom de twee gebouwen bleef alles duisternis en eenzaamheid; onwaarschijnlijk scheen het als een tooversprookje. Maar wij hielden ons niet op met vragen: ook de omnibus verscheen op hetzelfde oogenblik op een anderen hoek van het plein en hield tegelijk met ons stil voor de poort van het hotel. Wij waren thuis.

In de ruime hal, omgeven door groote zuilen, vroolijk gemeubeld en electrisch verlicht, brandde gezellig een vulkachel. Het was er doodstil; een klok tikte hoorbaar in een hoek: waren wij aangekomen in het hotel op den Wengernalp? Eén eenzame heer zat te dommelen bij de kachel; wij maakten uit, dat het de eigenaar van het hotel was, die aan zijne inrichting ex officio eenigen schijn van bewoondheid trachtte bij te zetten; voor ééne enkele kamerdeur boven stonden laarzen: het moesten die zijn van 's mans

gezin. Zonderlinge avonturen! Op 17 Mei dicht bij Rome om een kachel te zitten, alleen in een reusachtig hotel op een groot plein, aangelegd midden in eene eenzame woestenij boven op een berg: dat zijn zeker ongewone ervaringen. Maar wat deerde het ons? In de stille hal was het huiselijk en warm; voortreffelijke thee, ons spoedig voorgezet, deed ons opleven, en onbekommerd om de barre woestenij en den huilenden wind buiten, betrokken wij dankbaar en tevreden onze uitnemend ingerichte slaapkamers.

Den volgenden morgen wachtte ons eene verrassing. Het hotel bleek geheel vol: uitsluitend Engelsche dames en geestelijken, die den vorigen avond den storm en de koude waren ontvlucht door vroeg naar bed te gaan en die nu het hotel druk maakten. En toen wij de deur uittraden, bleek ook buiten het tooneel geheel veranderd. Het plein voor het hotel gaf een ruim uitzicht in de vlakte, waar in de verte beneden ons het station zich vertoonde. Het tusschenliggende terrein, sterk glooiend, was voor bouwterrein bestemd: dat was de verklaring van de onbebouwde vlakten en de daklooze huizen, die wij in den donkeren avond waren voorbijgegaan. Maar de grootste verrassing wachtte ons aan de andere zijde van het plein. De schelheid van het electrische licht had ons niet vergund te zien, dat onmiddellijk buiten den lichtkring, waar wij een eenzame woestijn hadden geplaatst, de stad Perugia zelve aanwezig was. Naast ons hotel stonden nog een tiental andere groote, nieuwe en witte gebouwen; dan sloot het stadje zich dadelijk aan. Zelfs een heel vroolijk en gezellig stadje! Eene breede rechte straat vol aardige kleine winkeltjes, bevolkt met druk pratende wandelaars in Zondagskostuum (want het was Pinksteren), leidde recht naar het

centrum der stad; daar was het kleine pleintje, waarop zich tegenover elkaar de beide groote gebouwen van Perugia, de Dom en het stadhuis, verhieven; en dan begon aan alle zijden de karakteristieke oude stad zelve.

Het is moeielijk een denkbeeld van Perugia te geven; want zéer eigenaardig is het, volkomen verschillend van de voorstelling, die wij Hollanders ons vormen van eene stad van middelbare grootte. Een plan van aanleg ontbreekt volkomen: kronkelend loopen de straten over den top van den berg, waarop de stad ligt; ze komen samen en scheiden zich weder zooals het toeval wil, zonder eenige blijkbare reden: onmogelijk is het den weg te vinden. De wegen, die zich van de hoofdstraat naar rechts en naar links wenden, hellen zeer sterk af naar beneden. Want de kam van den berg is niet breed: ieder oogenblik verdwijnt een steeg in de diepte, en nu en dan voert ook een steile trap, onder een poort of een huis door, naar nog hoogere gedeelten der stad. Volgt ge die trappen, dan staat ge na een steilen klim onverwachts op een klein pleintje tusschen huizen, eene soort van gemeenschappelijke binnenplaats, die door de gezamenlijke bewoners geannexeerd is; half is zij ingenomen door stoepen en allerlei vreemdsoortige uitbouwsels, en verder maken de lieden het zich gemakkelijk en verrichten er sans gêne allerlei huiselijke bezigheden, waarvoor het binnenshuis te eng is of te warm. De bezige vrouwen bekijken den onverwachten bezoeker met onverholen belangstelling en uiten hare bevindingen in vroolijke opmerkingen, met radde tong gericht tot eenige buurjuffers aan de overzijde van het pleintje. Den bezoeker blijft geene keus: hij moet terug, den weg langs dien hij gekomen is!

Niet minder eigenaardig dan de straten zijn de huizen. Eigenlijk zijn het geene huizen, maar halve ruïnes: alle stoffig grijs met groote vlekken van roode, blauwe en groene verf. De hemel weet, hoe die kleuren daar gekomen zijn; maar stellig getuigen ze niet van propere zorg. Van bouwpolitie geen spoor, overal de vreemdsoortigste uitbouwsels, de zonderlingste afwijkingen van de rooilijn. En telkens onder de huizen koele donkere gewelven, aan de straatzijde geheel open, waar ge een barbier zijn bedrijf ziet uitoefenen aan den openbaren weg, of waar een charcutier zijne kwalijk riekende waren ten prooi geeft aan ontelbare vliegen. Nu en dan verheft zich uit de vormlooze brokken huizen een stuk van een toren, even grijs en even bouwvallig als de rest. En onverwachts wordt soms de grijze lijn afgebroken door een heldergroenen boom, die op een open terreintje tusschen de huizen heeft weten wortel te schieten. Toch, grijs blijft de hoofdtoon, en alleen de donkerblauwe hemel, die zich welft over de stad, geeft kleur aan het tafereel.

Zoo zijn de straten van Perugia. Maar den wandelaar wachten telkens de onverwachtste tafereelen. In een buurtje achter het stadhuis, een donker warnet van steegjes zonder licht en lucht, verheffen zich plotseling aan alle zijden hooge zwarte muren, opgetrokken van groote brokken steen, sombere overblijfselen van reusachtige oude gebouwen, nog versierd met aardige poortjes en met romaansch beeldwerk, maar thans, zoo goed het gaat, pasklaar gemaakt en ingericht tot burgerwoningen, sombere morsige holen, levend van den afval hunner aanzienlijke voorgangers. Gij wandelt voort, en halverwege op een breede trap rijst plotseling het kleine koor van het oude kerkje van San

Ercolano, donker en streng zich verheffend op den uitersten rand van den berg, hoog boven de zonnige vlakte, waarheen de trap zich spoedt. Iets verder verdwaalt gij in eene donkere gewelfde ruimte, waar uwe voetstappen hol klinken en die gij slechts met moeite herkent als eene oude opene loggia, door opdringerige en onvriendelijke buren vernederd tot een kelder, wiens duistere kilheid het zonnige pleintje, waarop de gang uitkomt, doet schitteren in te sterker relief. Elders wordt gij geboeid door het vriendelijke tempeltje van San Bernardino, wit-marmeren renaissance-geveltje van 1461, geheel beschilderd in blauw en goud en kleurige fresco's, dat u reeds van verre, als ge een hooge trap afdaalt, vroolijk toelacht op zijn groen pleintje, omkranst door de zonnige Umbrische bergen, die ver daarachter oprijzen. En elke trap waarlangs de Perugini in hunne kleurrijke costumes met geoefenden tred, half dansend en zonder haast, naar beneden wandelen, opent — onder d[illegible]nderen boog door, die een steeg overspant om wrakke huizen te stutten, — van uit de hoofdstraat een vriendelijk kijkje naar omlaag over de bruinroode vlakke daken der benedenstad naar de grijsgroene vlakte, waar, onder zonnig blauw, donkere boomgroepen en zilveren olijven elkaar afwisselen en waar felwitte slingerende wegen zich richten naar de bergen, wier flauwe lijn den horizon begrenst.

Maar er is nog iets anders, dat den bezoeker van Perugia treft en boeit: hier voor het eerst bemerkt hij, dat hij Rome nadert, dat hij den klassieken grond betreedt. De spoortrein had ons reeds gevoerd langs het Lago Trasimeno, waar de machtige geest van Hannibal nog rondspookt. Uit den trein hadden wij Chiusi (het oude Clusium) zien

liggen op zijn berg en glimlachend opgemerkt, hoe de nationale trots zich huwde aan de moderne reclame in de reusachtige letters boven de poort van een Albergo Porsena. Maar Perugia zelf toont duidelijker sporen van de Romeinen: de stad bezit niet minder dan drie oude Romeinsche poorten,

Arco d'Augusto.

die nog altijd, met groote in den zwarten steen gegrifte letters, aan de binnentredenden den trotschen naam noemen van Augusta Perusia. Zwaar, massief, imposant, zooals alles wat de Romeinen gebouwd hebben, is de fraaie poort, die thans Arco d'Augusto heet. Twee vierkante torens, zich versmallend naar boven toe, flankeeren haar; de eene wordt bekroond door eene middeneeuwsche loggia, de

andere door een boom: zoo trachtte de tijd met vriendelijke hand de grimmigheid te temperen van het hoekige zwarte monument. Tusschen deze torens een strenge ronde poortboog met een sober georneerden band; daarop een fries met twee pilasters, waarop vroeger stellig eene deklijst heeft gerust: dat is alles. Bijna geene versiering, niets te veel en niets te weinig: zwart, waardig, streng, staat de poort onder den effen blauwen hemel; maar pittoresk wordt zij, nu zich door den donkeren boog een zonnig kijkje opent in de naar boven oploopende, zeer lichte straat. Doch niet alleen staat de poort. Als ge, binnengetreden, een steegje opklimt, dat zich ter linkerzijde van de straat afwendt, bereikt ge spoedig een pleintje en gij bemerkt, dat ge u bevindt boven op den Romeinschen muur zelf, die nog geheel overeind staat, zwaar en geweldig, zich aansluitend bij de poort. Het moderne Perugia ligt daar aan uwen voet: neêr ziet ge op een gewar van bruinroode platte daken en op groote plekken groen, samen ingeperkt binnen de middeleeuwsche muren, die zich met hoekige bochten slingeren door de wijde vlakte, waarachter de blauwe Apennijnen zich verheffen. Zoo leeft het Romeinsche Perusia voort binnen de 19de-eeuwsche stad, die nog evenals hare voorgangster hare straten plaveit met de groote zwarte steenplaten en hare huizen dekt met de platte tegels, twee aan twee verbonden door halfronde „imbrices", zooals onze musea er enkele als zeldzame Romeinsche curiositeiten bewaren achter glas.

Werkelijk, de Romeinen en hunne gebruiken zijn nog niet dood in deze buurt! Als men wandelt in de vlakte buiten de poorten van Perugia, is het Etrurische grafmonument der Volumnii, dat volkomen ongeschonden met

al zijne gebeeldhouwde aschkisten aan den weg naar Assisi half uit den grond rijst, wel het ongewoonste, maar wellicht niet het merkwaardigste. Meer nog troffen mij hier en daar de landhuizen, half buitenplaatsjes, half boerenhuizen, directe nakomelingen van de Romeinsche villa's, die in de laatste jaren ook ten onzent in grooten getale opgegraven worden. De economen mogen klagen over den verderfelijken invloed der moderne latifundia op de agrarische toestanden van Italië, hier schijnt het kleine grondbezit zich althans sporadisch gehandhaafd te hebben; zelfs zijn karakter van respectabiliteit heeft het bewaard: de scheiding tusschen heeren en boeren kan hier, althans op het

Grafmonument der Volumnii.

platteland, niet zóo scherp zijn als elders. Als elders? Wij zelven bezitten nog een hoekje grond, waar hetzelfde gelukkige verschijnsel zich vertoont. Of wat zijn de rijke Groninger boeren, gezeten op de oude adellijke heerden, vermogend en ontwikkeld, anders dan typen van de oude „welgeborenen" uit den tijd, toen het bebouwen van den grond nog eene taak scheen, den aanzienlijke niet onwaardig, — toen de adel zich nog te goed achtte om te wedijveren met hen, die zich in den hofdienst uit onvrijheid hadden opgewerkt tot zijne gelijken?

Maar waar dwaalt mijne pen heen, mijlen ver van Perugia, welks schoonste plek ik u nog niet heb getoond? Het is het marktplein, dat wij in het voorbijgaan reeds even betraden en dat zóó schoon is, alsof het met voordacht was aangelegd om een goeden indruk te maken. Klein is het, en het voorname oude, met een fontein en beelden versierde waterbekken, dat in het midden prijkt, vult grootendeels de ruimte. Daarachter, op eene hoogte boven breede trappen, rijst deftig de Dom, oud en eerwaardig: ruwe sombere muren, van onderen versierd met ingelegd marmer en met statige bogen, een steenklomp zonder regelmaat, verwaarloosd en vervallen, maar grootsch en imposant. Aan de overzijde van het pleintje wordt hij geflankeerd door het Palazzo communale, het schilderachtigste van al de Italiaansche stadhuizen die ik zag. Het is het gewone patroon: een zware vierkante steenmassa met twee rijen breede, door zuiltjes verdeelde gothieke vensters, bekroond door een bogenfries met kanteelen. In den zijgevel beneden aan de drukke straat nog eene rij opene spitsbogen met vroolijke winkels, waar ook de Cambio huist, de oude wisselbank, wier donkere lokalen met kleine venstertjes nog prijken

met prachtig ingelegde banken en met fresco's van Perugino. Maar de voorzijde, iets hooger gelegen op het plein, geeft aan het palazzo zijn eigenlijk cachet. Daar prijkt de majestueuse trap, die de volle breedte van den gevel inneemt; daar staan de beide rijkversierde poorten, waar-

Palazzo communale.

boven grillige oude leeuwen van groen brons uit den gevel te voorschijn springen. Een wonder van voornaamheid is die trap met hare zware leuning, voerend naar een bordes, van waar een tweede trap, door zuilen ondersteund, geleidt naar het achterste gedeelte van het palazzo, dat nòg hooger ligt. Zoo heeft de toevalligheid van het oploo-

pende terrein, door den sterk sprekenden trappenbouw meesterlijk geaccentueerd, aan het gebouw, welks aanleg de zware strengheid der Italiaansche stadhuizen vertoont, eene bevallige onregelmatigheid geschonken, de zware lijnen verlevendigend zonder in losbandigheid te ontaarden.

Als wij den Dom binnentreden, wacht ons een geheel ander tooneel. Het is zéér donker; slechts hier en daar teekent de zon eene felle lichtstreep op de sombere muren; éen altaar voor in de kerk, waarvoor tal van menschen knielen, is geheel verlicht. Niet fraai is het oude gothische gebouw, verknoeid en opgesmukt als het is in rococostijl, met vergulde kapiteelen en bontbeschilderde gewelven, en thans voor het feest nog behangen met kleurige roode gordijnen... Een breed en zwaar altaar vol groote zilveren kandelaars en drukke versieringen staat voor op het koor. Er is muziek, de gewone onstichtelijke Italiaansche kerkmuziek; het orgel schijnt dansmelodieën uit te voeren en hooge Italiaansche tenoren zingen aria's, die aan de opera herinneren. Even moet men gewennen aan dit gebrek aan eenvoud; maar allengs pakt het ongewone schouwspel. De kerk is geheel gevuld; het Pinksterfeest wordt gevierd, en de aantrekkelijke volksdracht van Perugia komt schilderachtig uit, nu allen bloeien in Zondagsdos. Vrouwen in rood en geel, in hemelsblauw en rose, in blauw-groen, enkele slechts in het zwart; éene vrouw met bleekgroenen rok, rood keurslijf en goudglanzenden hoofddoek is mij onvergetelijk gebleven, zooals zij rechtop stond in het licht, zelve een zonnestraal die de kleurrijke omgeving verlichtte.

Maar de vrouwen, onbewust van den indruk dien ze maken, praten en lachen, gapen en kijken lusteloos rond,

zonder eenige aandacht voor de plechtigheid, die zij bijwonen. Want ook op het koor is het vol; een talrijk personeel doet dienst bij de mis; dikke wolken wierook stijgen op, en ter linkerzijde zit Perugia's bisschop zelf op zijn troon. Eene hooge gestalte met fijnen gedistingeerden Italiaanschen kop, die met mijter en staf statig troont op den hoogen zetel, streng van lijnen, onberispelijk van houding, zich bewegend met plechtige waardigheid. Hij is het, die karakter en wijding geeft aan den dienst. Met ernstig gebaar zegent hij de voorwerpen, die hem worden aangeboden; als de mis voortgaat, rijst hij op en schrijdt langzaam met zijn gevolg naar voren, waar hij mijter en staf aflegt en allen knielen in stil gebed. Dan rijst hij weder en de dienstdoende priester werpt hem een sluier over het rijke koorkleed. De slanke in het wit gehulde gestalte neemt de monstrans, en houdt hoog het gulden kleinood, dat Gods lichaam bevat. Zoo staat hij voor op het koor in een straal der zon, en de menigte buigt het hoofd en aanbidt knielend het mysterie der Transsubstantiatie.....

„A lei francobolli esteri?" vraagt een vriendelijk stemmetje naast mij. Ik wend mij om en zie een kleinen jongen met vroolijken lach in de zwarte kijkers. Maar tweemaal moest ik hem zijne vraag doen herhalen, voordat ik begreep, dat hij het oogenblik geschikt achtte om een onderzoek in te stellen, of ik ook buitenlandsche postzegels voor hem had. Zoo zijn zij, de Italianen! Allicht had geen van de talrijke bezoekers zulk een indruk van de plechtigheid ontvangen als ik, de ongeloovige. Maar het was te laat: the spell was broken; ik wendde mij om en trad de kerk uit op het hooge bordes. Perugia lag aan mijne voeten: het stadhuis met de statige trap en de fontein,

naast de drukke winkelstraat met haar levendig verschiet. Vroolijke menschen op het plein, een optocht van rijtuigen met bloemen versierd, in de verte muziek. En daarboven de Italiaansche zon, die alles verguldde en de felle kleuren deed schitteren en juichen.

ASSISI.

De weg van Perugia naar Assisi loopt recht door de vruchtbare vlakte, en al spoedig ziet men het stadje liggen, lang uitgestrekt, een witte streep op de halve hoogte van den groenen Monte Subasio. Pelgrims naar de heilige stad, herkenden wij ze dadelijk; wij stonden op in het rijtuig en wezen elkaar de huizen en het klooster, verrukt: Assisi, Assisi!

Aan den voet van den berg verliet ik het rijtuig, dat den breeden rijweg volgen zou, die in windingen naar de stad stijgt. Een voetpad zou mij spoediger boven brengen; ik verheugde mij alleen te zijn, om den eersten indruk te ontvangen van het stille en vergeten stadje. Spoedig bereikte ik den ouden stadsmuur, bekroond met kanteelen, die schuil gaan in dichten klimop. Het pad leidt langs den muur naar eene oude donkere poort; ik treed binnen, — een onverwacht schouwspel vertoont zich.

Ik sta op een klein pleintje, rondom bebouwd met onoogelijke huizen, grauw, vervallen en laag, waarboven de achterhuizen van de hooger liggende straat zichtbaar worden, even vormloos en vuil. Een klein onoogelijk kerkje trekt tusschen deze bouwvallen de aandacht, en daarachter is

over een lagen muur de stille, door de avondzon beschenen vlakte zichtbaar, die zich uitstrekt tot aan de blauwe Umbrische bergen in het verschiet. Maar nauwelijks is er gelegenheid om zich rekenschap te geven van deze bijzonderheden. Want een oorverdoovend rumoer vult het kleine pleintje. Het is er vol, zéer vol met boeren en boerinnen, die elkander verdringen. Rusteloos gewemel van felle kleuren: veel rood, lichtblauw, glanzend goudgeel, wit en blauwgroen schitteren op de kleeren en de hoofddoeken der vrouwen, die geen oogenblik stilstaan. Want ze zijn opgewonden; het is kermis, en op geïmproviseerde stalletjes worden allerlei artikelen te koop geboden: ruw aardewerk meestal, potten en pannen en vooral primitieve aarden klokken, fluiten en trompetten, die gretig gekocht worden voor de tallooze kinderen. De kerkklokken luiden, maar men hoort ze nauwelijks in het gewoel; want allen schreeuwen en lachen en juichen, de kinderen luiden met hunne klokjes en blazen op hunne fluitjes, bellen rinkelen en bedelaars spelen op oude harmonica's. En tusschen al dit onbeschrijfelijk rumoer bewegen zich kleine meisjes in het rose met sluiers en kunstbloemen: want het is Tweede Pinksterdag; de kinderen zijn geconfirmeerd en gevoelen zich de helden en heldinnen van dit rumoerig feest, onbeschrijfelijk vuil maar vroolijk en opgewekt.

Op een laag muurtje, eenigszins buiten het gewoel, zet ik mij neer, om het aardige tooneeltje rustig te genieten; een krullebol met donkere oogen plant zich voor mij, blijkbaar bevreemd, en als ik hem vriendelijk toeknik, schept hij moed en vraagt om een soldo: het zou jammer zijn om zóo schoone gelegenheid niet te gebruiken! Maar er komt beweging in de menschenmassa: alles dringt zich

naar den uitgang van het pleintje. Wat zou er te doen zijn? Ik sta op en volg de menigte, de straat door, tot op een ander, grooter plein. Daar verrijst zij voor mij, de beroemde kloosterkerk van Assisi, het grootsche monument, door de Franciscaner-orde voor haren stichter opgericht.

De kerk van San Francesco.

Hoog verheft zij zich op het plein, omringd door zuilengangen, vroeger de marktplaats van „oggetti di devozione"; een breede dubbele trap voert van het plein naar boven, naar een grasveld, waar de ingang der bovenkerk is. Gedragen door de menigte loop ik mede, de trap op, het grasveld over, de kerk in. Maar het is onmogelijk binnen te treden; zij is geheel gevuld met eene druk pratende en

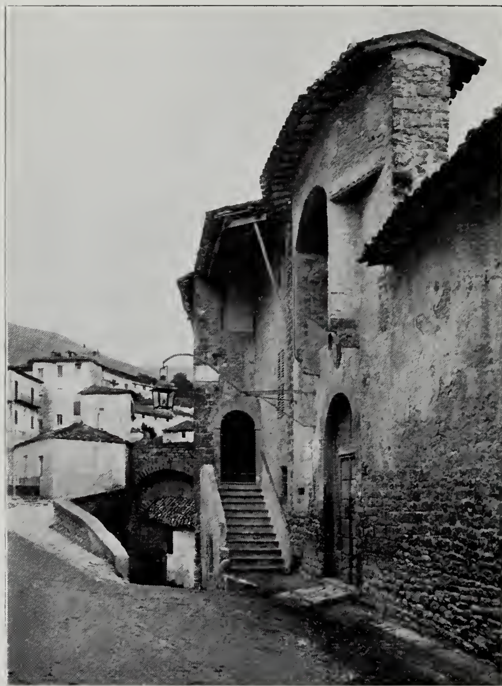
lachende menschenmassa; honden blaffen, en heel ver en flauw klinken onder het rumoer orgeltonen en zang. Op het grasveld wacht ik dus de dingen, die komen zullen. Plotseling wordt het stil; de menschenmassa stort naar buiten; allengs wordt het veld geheel gevuld. En dan treedt uit de wijdgeopende kerkdeuren, terwijl zacht dreunend orgeltonen klinken, eene processie naar buiten; zij zal de heilige relieken, die gedurende het feest in de bovenkerk tentoongesteld waren, terugbrengen naar hare bewaarplaats in de benedenkerk. Onder plechtig gezang trekt de stoet over het veld, midden door de zwijgende menigte. En als de halmen van een korenveld met roode en blauwe bloemen, waarover de wind strijkt, zóo zinken de kleurige hoofddoeken der vrouwen, die knielend de heilige overblijfselen zien voorttrekken, en rijzen weêr, als de processie is voorbijgegaan. Achter de priesters en koorknapen en zangers schikt zich alles tot een breeden stoet, die den eerwaardigen relieken het geleide geeft; de breede trappen af golft de menigte in haar kleurigen tooi, en plechtig stijgt haar psalmgezang, altijd verder en zachter, totdat alles verdwenen is binnen de deuren der donkere benedenkerk. Alleen overgebleven sta ik op het stille grasveld voor de ledige bovenkerk, en de grijze verlaten straten van Assisi stijgen achter mij op naar den verweerden stadsmuur, waarboven zich statig de groene Monte Subasio verheft. Zóó was mijne inwijding in het heilige Assisi.

Geheel anders deed de plaats zich den volgenden morgen voor. De boeren en boerinnen waren naar huis getrokken; het stille landstadje was teruggekeerd tot zijn gewone rust, teruggekeerd tot het dagelijksch leven van 1902, dat zijn gewonen gang gaat en zijne eischen doet gelden, ook bij

de vereerders van 13^e eeuwsche heiligen. Toch maakt het stadje indruk, diepen indruk. De hoofdstraat, die thans den weidschen naam draagt van Via del principe di Napoli, is uitgestorven en doodsch: groote leelijke witgepleisterde huizen, meestal onbewoond of tot kostscholen ingericht, waar men zich verwondert op een gedenksteen te lezen, dat hier Garibaldi de gast was van een graaf. Recht en vervelend loopt de straat door; nu en dan gaat een enkele wandelaar voorbij, wiens voetstappen nog lang hoorbaar zijn; uit opene ramen klinkt het rinkelend geluid van ouderwetsche piano's, waarop de pensionaires hare études spelen; tusschen de ouderwetsche huizen trekt plotseling eene verweerde bogenrij de aandacht: de oude korenhal. Dan de markt, het centrum der stad, met eene flauwe poging tot levendigheid; twee of drie mannen wagen een gesprek en lachen even luid, dan is het weer stil. Een onbeduidend stadhuis zonder leven, een hooge toren met kanteelen, en daarnaast een kleine Romeinsche tempelgevel, niet stoffig en verweerd, eerwaardig in zijn verval, maar uitstekend bewaard en vuil, bedekt met een bruinen vettigen aanslag, onooglijk en vies, zoodat het Hollandsche hart oneerbiediglijk verlangt hem eens te mogen afwasschen en opfrisschen. Iets verder op een klein verlaten pleintje de Dom: een fraaie vroeg-gothische gevel, stil liggend op het eenzame met gras begroeide vierkant, droevig en vuil. Geen huis is er te Assisi, waar men zou willen wonen, — geen winkel, waar men iets zou willen koopen!

Dit is de hoofdstraat. Maar het is niet de merkwaardigste. Sla rechts af uit die straat of van de markt of van het Domplein, onverschillig van waar, en ge zult iets geheel anders zien. Den berg af, langs trappen en hellingen, over

gaten en kuilen, schiet de weg naar beneden, tusschen grauwe muren, onder bogen door, langs opene binnenplaatsjes, waar oude putten vergeten staan, donker, ongeregeld, onbeholpen. En als ge veilig beneden zijt, staat ge in eene andere straat, aardiger, typischer dan de eerste, wier hobbelig plaveisel u geleidt langs rijen verweerde brokken steen, die geene huizen meer kunnen heeten, allen vuilgrijs, allen zonder zichtbare daken, grillig en vormloos, met opene gaten, die als deuren dienen, en kleine stoffige vensters, met hooge smalle stoepen en daaronder donkere ruimten. Zonderlinge, massieve brokken, eeuwenoud en primitief, hier en daar in een toegemetselden spitsboog herinnering bewarend aan een grootscher verleden, van boven bekroond met later aangebouwde loggia's, die jongere geslachten weer hebben verlaten en toegemetseld. Dan,

Oude huizen te Assisi.

plotseling, schiet tusschen deze steenklompen een hooge toren op, even grauw en even verweerd, eenmaal wellicht de trots van een edelman, doelloos nu in zijn verval en zijne verwaarloozing. En verder op, even plotseling, eene opene ruimte, een stuk onbebouwde grond, geen tuin maar een verwaarloosde wildernis, waar men vèr uitziet over de blauwe vlakte beneden, of een pleintje met eene mooie vervallen kerk. Dan begint de huizenrij weder, eentonig en grauw. Nu en dan ontmoet men een werkman met een takkenbos op het hoofd, eene vrouw met een bontgekleurden hoofddoek, die blinkt in de zon; uit eene opene kelderdeur klinkt het gebalk van een ezel. En de lucht is blauw, diepblauw; slechts twee kleuren zijn er: grijs en blauw.

In deze straat, niet ver van de groote kerk van San Francesco, staat het eerste hotel van Assisi, bekend bij alle bezoekers, *terecht* bekend. De eigenaar, geen heer en geen burgerman, innemend door zekere eenvoudige bonhomie, bekend met elk plekje van Assisi en met elke levensbijzonderheid van San Francesco, steelt de harten zijner bezoekers en schrijft hooge rekeningen, — het eenige in zijne inrichting, dat op de hoogte is van de hotels der groote route. In de eetzaal, groot laag vertrek met steenen vloer, waarin een onbegrijpelijk aantal gasten opeengepakt zit, troont de groote Sabatier, de kleine Franschman met het groote hoofd, de lange haarlokken en de nobele trekken, die zijn leven gewijd heeft aan de studie van San Francesco en zijne orde. Hier heeft hij zijn hoofdverblijf opgeslagen; hij neemt de honneurs waar van San Francesco en presideert aan de tafel, waaraan u met den gulsten eenvoud voedzame spijs wordt voorgediend, zonder de geringste poging om ze smakelijk te maken. In een klein

kantoortje naast de zaal ligt het vreemdelingenboek, de roem van het hotel; Sabatier zelf wijdde het in met een toepasselijk woord, dat den roem van den hotelhouder verkondigt. De namen der bezoekers hebben meestal zeker cachet en geven den aankomeling den indruk, dat het gedistingeerd is te Assisi te komen en in dit hotel te logeeren; men is hier in goed gezelschap, eenigszins eene geestelijke aristocratie. Hollandsche namen als Pierson en Hugenholtz, en aan het slot Perosi, de roem van Italië, juist gisteren vertrokken, die met de neiging tot het theatrale, zoovelen musici aangeboren, schrijft: „Perosi non parte da Assisi che con intenso desiderio di ritornarci presto presto", en daaronder de woorden *Viva San Francesco!* door hem zelven gezet op eene (trouwens ordinaire!) melodie. De slaapkamers van het hotel zijn ingericht ten gerieve van de vereerders van San Francesco: het zijn cellen. Kleine hokjes met vuile houten vloeren en witte muren, harde bedden met kussens vervaardigd van eene zachte houtsoort, kleine ijzeren waschtafeltjes, een matten stoel en een bruine lap boven het venster, voilà tout! Maar het salon is de pièce de résistance van het huis. Midden op den steenen vloer staat een ronde mahoniehouten tafel, een zwaar meubel van 1830, waarop eenige oude literatuur over San Francesco zwerft met eenige uitgaven van Dante. Daaromheen zes groote tronen, zwaar verguld en bekleed met verkleurde tapijten, lompe rococo-zetels van vervuilden zwier, die eenmaal eene onafzienbare zaal kunnen ontsierd hebben; eenige primitieve matten stoeltjes completeeren het meubilair. Op de tronen plaatsen zich des avonds, als het te koud is om buiten op het terras te zitten, zes ongehuwde oude Engelsche dames (eene species, onder de be-

zoekers sterk vertegenwoordigd) in stemmig zwijgen, lezend in de gele bladen van San Francesco's biographieën; de andere reizigers groepeeren zich om haar heen op de matten stoeltjes. Het is doodstil. De kachel is aangelegd en rookt. Als het raam geopend wordt, stroomt een koude tocht naar binnen; de zes misses trekken huiverend hare shawltjes om de magere schouders en kuchen. Dan is het weêr stil. Men geeuwt en gaat naar bed. Buiten is alles donker; men hoort geen geluid, behalve den ezel, die droevig balkt.

Ziedaar het kader van een dag te Assisi. Niet opwekkelijk? Zeker niet! Maar wie zou zich niet gaarne dit kleine ongerief getroosten voor de heerlijkheid van het bewonderen der beroemde kerk? Haar gold ons eerste bezoek.

De kloosterkerk, wier bouw in 1228, het eigen jaar van San Francesco's heiligverklaring, aangevangen werd, bevat, zooals andere kloosterkapellen, een gedeelte, bestemd voor den dienst der kloosterlingen en het zingen hunner getijden, en een ander, ingericht voor het publiek, wanneer de broeders in het openbaar de mis bedienen of prediken. Van den eigenaardigen toestand van het hellende terrein heeft men gebruik gemaakt, om hier (zooals ook in enkele andere kloosters) voor deze doeleinden eene benedenkerk en eene bovenkerk te stichten: beneden hadden de kloosterdiensten geregeld plaats, boven de openbare godsdienstige plechtigheden. De benedenkerk werd dus geregeld gebruikt, de bovenkerk alleen op Zon- en feestdagen. Zoo is het nog heden: de benedenkerk staat voortdurend open, terwijl de bovenkerk gewoonlijk ledig is. Maar daar het Italiaansche gouvernement zonder eenige piëteit ook San Francesco's eigen klooster opgeheven en de goederen geseculariseerd

14

heeft, is van een eigenlijken kloosterdienst ook in de benedenkerk geen sprake meer, al wordt daar nog geregeld dienst gedaan.

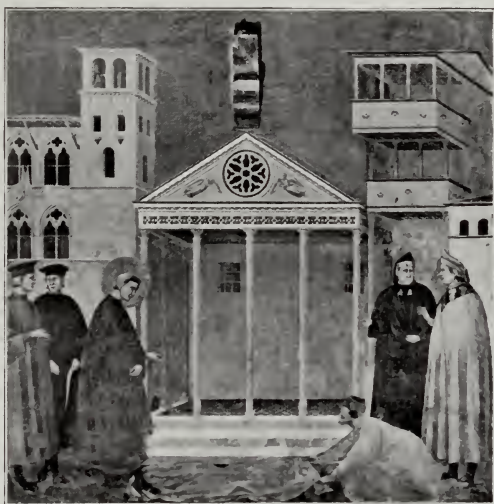

De Romeinsche tempel op de markt te Assisi.

Beide kerken zijn heerlijk schoon, opgebouwd in de strenge vormen der jeugdige gothiek. Veel zuiverder van stijl dan de meeste Italiaansche kerken, herinneren zij ook nu nog aan het feit, dat haar ontwerper een Duitscher was: Meester Jacob van Meran (in Tyrol).

De bovenkerk heeft een gevel, nog romaansch van verdeeling; binnen vertoont zij edele lijnen, licht en luchtig, breed en niet zeer hoog; weinig beeldhouwwerk. Maar niet arm is zij aan ornament: de wanden zijn geheel beschilderd, Giotto's meesterhand heeft hier de geheele legende van San Francesco in beeld gebracht in kleurige tafereelen. De fresco's zijn wat hard van kleur na de restauratie; maar toch, hier kan men zich een juisten indruk vormen van de beteekenis van den grootsten der Italiaansche primitieven. Of het mooi is, aantrekkelijk voor een publiek, dat niet bestaat uit kunstkenners? Ja en neen! Schoone vormen, elegantie, lijnen die een voorsmaak geven van den luister der Italiaansche meesters uit de 15e en 16e eeuwen, men zoeke ze hier niet: alles is van den grootsten eenvoud, zonder eenig uiterlijk vertoon.

Maar waarheid, leven, heftige gemoedsbeweging vindt men in elk tafereel, in elke lijn. De figuren leven; ze drukken de gevoelens, die hen bezielen, uit niet alleen door houding en hartstochtelijke gebaren, maar ook in hunne door smart verwrongen gelaatstrekken: bijna al te fel is de aandoening, de passie, die zij op alle wijzen in beeld brengen. Alle conventie is op zijde gezet: vergelijk deze uit het leven der dertiende eeuw gegrepen gestalten met de eentonige poppen der vroegere schilders, met de stijve figuren, die zelfs meer dan eene eeuw later onze Nederlandsche kerken versierden, en gij gevoelt dat hier op eenmaal eene revolutie is doorgezet, dat eene geheel nieuwe kunst zich plotseling heeft baangebroken, waardiger wellicht, ook van grooter innigheid dan de terecht hooggeprezen schilderkunst der quattrocentisten. Wáár is deze kunst, ook in bijzonderheden. Men heeft opgemerkt, het is zoo, dat op het tafereel, waarop Santa Chiara komt afscheid nemen van het lijk van haar geliefden meester, de eenvoudige kloosterkapel van San Damiano is

De Romeinsche tempel te Assisi, geschilderd door Giotto.

omgetooverd tot eene marmeren basiliek, volstrekt niet gelijkend op de werkelijkheid. Maar beschouw daarentegen het tafereel op de markt van Assisi, waar een krankzinnige zijn mantel uitspreidt op den grond, opdat hij, die eenmaal San Francesco zijn zal, niet in aanraking kome met het

De benedenkerk van San Francesco.

slijk der aarde, — en ge zult met verwondering opmerken, dat de achtergrond van het tafereel, waarop de Romeinsche Minerva-tempel en de gekanteelde toren daarnaast duidelijk kenbaar zijn, eene getrouwe voorstelling geeft van de markt van Assisi, zooals zij zich nog heden vertoont.

Aantrekkelijker nog dan de bovenkerk schijnt mij de benedenkerk, de lage donkere ruimte met hare zware beschilderde gewelven, mysterieus en plechtig, aangrijpend schoon.

Het licht valt spaarzaam door de kleine beschilderde vensters; alleen aan het eind van de sombere gewelven beschijnt helder licht uit het transept het hoogaltaar, verrijzend boven de plek, waar de heilige rust. En ook hier schitteren de muren overal van veelkleurig schilderwerk. Eene Heilige Maagd van Cimabue: de onveranderlijke, hem eigene figuur, maar liefelijker, jeugdiger, aanvalliger dan elders. En daartegenover het heerlijke tafereel, waarbij men weder (denkelijk ten onrechte) Giotto's naam noemt: de Heilige Maagd, liefdevol neerziende op haar goddelijk kind, het wijzend op San Francesco achter haar; het kind met doordringenden blik tot haar opziende, om de woorden van hare lippen op te vangen; de heilige man met het ascetische gelaat, de gestigmatiseerde hand op het hart rustend, bescheiden staande in nederig zelfvergeten voor het goddelijke paar.

Men geleidde ons naar beneden, een trap af, naar de grafkapel. Huiverend staan wij voor het tralievenster, waardoor het vergund is een blik te werpen in de gesloten kapel. Hier slaapt hij, de heilige man, de eenvoudige en nederige, die begeerd heeft buiten de stad begraven te worden onder de galg. Hier rust hij in een weidsch marmeren mausoleum, achter een altaar, met zware zilveren kandelaars en kunstbloemen getooid, onder een gewelf, gedragen door marmeren zuilen. En boven dreunt het orgel en klinkt het gezang der monniken, die in den opzichtigen stijl der Italianen hymnen zingen tot zijn lof. Welk eene tegenstelling! hoe slecht heeft men hem begrepen! Vergeten wenschte hij te rusten, op eene verachte en geschuwde plek. En de vereering van tijdgenoot en nageslacht heeft boven zijn lijk een monument opgericht, grootscher dan aan eenig ander sterveling is te beurt gevallen! Het zij

zoo. Maar gevoelde men dan niet, dat het graf van den man, die de heilige armoede had gehuwd, ontheiligd wordt door den smakeloozen tooi dezer kapel? Kiesche vereering zou eene stille romaansche grafkapel verlangd hebben, streng van stijl, donker, met oude stemmige fresco's als

Kerkhof van het Franciscaner-klooster.

eenigen tooi: hier althans had nobele eenvoud imponeerend moeten heerschen.

Hoeveel sympathieker is de stille begraafplaats van Francesco's volgelingen naast de kerk! Een eenvoudige gothieke zuilengang zonder eenige versiering omgeeft een vierkant pleintje, waarop donkere cypressen, door den warmen zonneschijn gekoesterd, welig groeien in verrukkelijke ordeloosheid, en waar het stil is, zéér stil. Hier rusten ongetelde

geslachten van vrome broeders, die hun leven hebben doorgebracht in kalme vergetelheid, en die nu sluimeren hier, even kalm en vergeten, onder het lieve groen en onder de vriendelijke zon; zij sluimeren en niemand stoort ze. Een Franciscaner broeder in zijne bruine pij stond alleen, geleund tegen een der pijlers; toen hij zag, dat wij wat groen afplukten tot eene herinnering, trad hij op ons toe, plukte eenige bloemen uit het gras en reikte ze ons met een vriendelijken glimlach; „fioretti di San Francesco", zei hij, zinspelend op den titel van het oude boek, dat San Francesco's woorden en daden heeft bewaard voor het nageslacht.

Het klooster, dat aan de kerk grenst, is droevig om te zien. Het is ontvolkt en ingericht tot een instituut voor de opleiding van zonen van arme onderwijzers. De groote kloostergang met twee verdiepingen, waarop de meeste kamers uitkomen, is verlaten: uit sommige vertrekken klinkt de eentonige stem van een lesgevenden onderwijzer. De helft van het groote refectorium dient als eetzaal der leerlingen; het is er kil en ongezellig, de lange tafels met het sobere tafelgerei geven een indruk van armoede en verveling; men beklaagt zelfs de onderwijzers, al staan voor hen alleen kleine karafjes met dunnen rooden wijn gereed! Maar heerlijk is de groote opene galerij, die langs de buitenzijde van het klooster loopt. Bogen langs de helling van den berg, die men reeds van verre ziet en die het beperkte terrein van het klooster een weinig uitbreiden, dragen hoog in de lucht de breede lange gang, waar men rustig wandelt onder de gewelven en van waar men door de spitsbogen (vroeger te halver hoogte gevuld met eene balustrade van sierlijk traceerwerk) uitziet

over de breede rustige vlakte, waar olijfboschjes zich koesteren in de zon, waar de Tupino slingert door het bouwland, en waar aan den horizon Perugia zich vertoont boven op de blauwe bergen van Umbrië. En als een votiefsteen, ter wijding van de heilige plek, prijkt hier een groote wit-marmeren plaat, waarin met gulden letters de versregels gegrift staan, door Dante gewijd aan den lof van Assisi, de bevoorrechte plek, „onde nacque al mondo un sole”.

Beneden in deze vlakte, een half uur van Assisi, ligt de Portiuncula. Ieder, die San Francesco vereert, trekt daarheen, in vurig verlangen om de plek te zien, waar de heilige man heeft verblijf gehouden en gestorven is in en bij de kapel, door zijne eigene handen opgebouwd. En terecht, het bezoek loont de moeite, al komt men ontstemd terug. De kapel bestaat nog. Een klein nietig gebouwtje, laag onder het spits oploopende dak, donker en armoedig, met een klein uitgebouwd rond koortje, geheel opgetrokken uit ruwe steenblokken, die de handen van den heiligen man zelven aangedragen en met kalk bevestigd hebben. Hier, zoo ergens, kan men zich hem denken, zooals hij werkelijk geweest is, in al zijn aangrijpenden eenvoud. Maar boven dit ruwe gebouwtje verheffen zich de hooge koepel en de gewelven van de kerk van Santa Maria degli Angioli, — een weidsch en pronkerig gevaarte in rococostijl, door de vereering van een smakeloos nageslacht opgericht, om de heilige plek te beschutten en te wijden. De kleine kapel is van buiten geheel met kalk bestreken en beschilderd, het dak is beladen met beelden en ornamenten. Een paar Franciscaners maken zich van u meester en vertoonen u allerlei merkwaardigheden: de kleurig geschilderde sterfkamer van den heilige (waar op het altaar

zijn bekend treffend beeld door een der Della Robbia's prijkt), — zijn cel, ingericht tot kapel en geheel onkenbaar door allerlei modern gedoe, — den bekenden hof met de rozen zonder doornen (een engbinnenplaatsje achter een hek tusschen hooge muren), — balken van zijn preekstoel, koorden van zijn gordel enz. enz. En van al dezen rommel worden u souvenirs medegegeven tegen betaling van een aalmoes! De kapel der Portiuncula in de kerk van Santa Maria degli Angioli is een beeld van wat de katholieke kerk gemaakt heeft van Franciscus' beminnelijke stichting: de kapel, aangrijpend door haar waarachtigen eenvoud, gaat schuil in eene groote kerk, opgesierd met al de moderne ornamenten van een ordinair katholiek bedehuis. De treffende geschiedenis van den man is onkenbaar geworden onder de legendarische toevoegselen en onder de heele bekende kraam van wonderen en relieken; de

De Portiuncula.

wonderdoende heilige wordt ijverig vereerd, de mensch is vergeten. Assisi is vol van San Francesco, het leeft door en van hem; maar het schijnt hem geheel niet te kennen.

De tegenhanger der Portiuncula is San Damiano, waar San Francesco's gezellin en vriendin Santa Chiara leefde en stierf. Maar de regen had de wegen volkomen onbegaanbaar gemaakt. Wij gleden den berg af in de stroomen modder en moesten ons plan opgeven; ik betreurde het maar half. Maar het graf van Santa Chiara in de aan haar gewijde kerk lag op onzen terugweg. De kerk heeft een fraaien gevel in overgangsstijl met merkwaardige breed uitstaande conterforten, fraai ook in hare verwaarloozing en vervuiling. Van binnen is het eene doodsche kille hal, gepleisterd en leeg. De koster schelde aan eene deur en deed ons een trap afdalen voor het koor. Daar stonden wij voor een tralievenster; weldra schoof eene onzichtbare hand het gordijn weg, en daar was, vlak voor ons, de rijkversierde glazen kist, waarin de heilige ligt, — eene pikzwarte mummie, gekleed in het gewaad der orde met een sluier en eene kroon. O heiligschennis! De vrome vrouw, die vergeten leefde en die haar schoon gelaat voor allen verborg achter de stille kloostermuren, wordt hier tentoongesteld voor de nieuwsgierige blikken van den eersten den besten reiziger, die er eene fooi voor over heeft, — tentoongesteld in afzichtelijken toestand, te weerzinwekkender door den tooi, waarmede opzichtige vereerders hare overblijfselen hebben versierd! Heiligschennis, maar ook smakeloosheid en gemis aan piëteit en gevoel van decorum!

Het weder was onstuimig op den avond voor ons vertrek. Even ontsnapte ik nog uit de drukkende stilte van het

volle salon, om vóor het naar bed gaan eene avondwandeling te doen. Helder scheen de maan nu en dan tusschen de wolken door, die voorbijtrokken in ijlende vaart. In de uitgestorven straat stonden de vormlooze huizen stil naast elkander, zich grillig afteekenend in het maanlicht tegen de onstuimige lucht. Achter het donkere poortgewelf, waar ik de stad het eerst was binnengetreden, lag helverlicht en stil de weg, die zich wit en scherp kronkelde naar beneden. Een klein pleintje bij de poort, omgeven door een laag muurtje, opende het uitzicht op de met olijven beplante berghelling, afdalend naar de vlakte beneden, die vèrweg lag te slapen in het maanlicht. Ik zette mij neer op het muurtje, en ik dacht aan den jongen Francesco di Pietro Bernardone, die deze zelfde straten doorwandeld had, zeven eeuwen geleden. Hij was jong, zenuwachtig en prikkelbaar, en zijn voor indrukken vatbaar gemoed was geneigd tot overdrijving en uitspatting. De vroolijkste en opgewondenste was hij, de rijke koopmanszoon, bij alle feesten van Assisi's jongelingschap, en als het gelag ten einde was, stelde hij zich gaarne aan het hoofd der uitgelaten schaar, die de stille straten en pleintjes van het stadje doorliep met gezang en gejuich, met luidruchtig rumoer, dat de eerzame burgers vervulde met schrik voor de dolle streken der bekende feestvierders. Maar op eenmaal, wellicht was het op deze zelfde plaats, misten hem zijne gezellen, en toen zij hem zochten, vonden zij hem, alleen staande op eene eenzame plek, uitziende over de stille vlakte, de oogen vol tranen en verzonken in somber gepeins. In de stilte van den nacht grijnsde de ledigheid van zijn bestaan hem aan; geen vrede kon hij hebben met een leven zonder taak en zonder doel; plotseling

werd het hem duidelijk, dat het anders moest worden: de mensch was ontwaakt in het dier. Van dien nacht dagteekende de verandering in zijn leven: de jonge man werd een heilige, van wien geheel Assisi nog vol is.

Verder ging ik. Grillige hooge torens, bekroond door opene loggia's, verhieven zich in de smalle straat; donkere brokken van verweerde grauwe huizen zonder vorm schaarden zich daarnaast in sombere rijen. Wijd gaapten de deuropeningen onder de houten afdakjes boven de hooge smalle stoepen; daarbinnen was alles duister en zwart. Een oude vervallen monumentale trap leidde naar een terras met een wildernis van verwaarloosde boomen, ergens boven in het duister; een oude fontein spuwde met eentonig geplas een waterstraal in een bemosten bak. En ik vervolgde mijnen weg. Niets hoorde ik, behalve mijne eigene voetstappen; de stad scheen onbewoond, uitgestorven; de daklooze huizen waren als de woningen van Pompeï, de doode stad, opgestaan uit eeuwenlangen nacht. Uit eene bovenkamer scheen een enkel licht; heel ver klonk een somber lied, door eene diepe mannenstem aangeheven onder het huiswaarts gaan. En spookachtig scheen de maan over de ruïnes van het stadje, dat het beroemde Assisi is.

De Dom van Como.

COMO.

Ik had van Como, dat ik vijf en twintig jaar geleden bezocht had, eene herinnering behouden van doodsche verlatenheid onder een koperen hemel: groote stille pleinen met oude kerken, ongenaakbaar in den fellen zonneschijn. Maar ik vond het tooneel geheel veranderd. Het stadje is blijkbaar vooruitgegaan, en in het vriendelijke kleine plantsoen aan de haven was alles vroolijke drukte en gezellige beweging, terwijl een koeltje van het meer af de hitte temperde.

De Dom van Como is voornaam. Het uiterlijk belooft niet veel: het is de gevel eener Noord-Italiaansche gothische kerk, vertaald in renaissance-stijl; maar geene vrije vertaling, slechts eene letterlijke, die in hare onbeholpene vormen weinig behaagt. Het breede gevelvlak is zonderling versierd: beneden druk door drie deuren en groote nissen, boven ledig en kaal. Maar van binnen pakt de kerk dadelijk: een groote donkere hal van statige imposante verhoudingen, rijk versierd, maar edel en harmonieus. Zonderling! Ge ziet onmiddellijk, dat hier geene eenheid is van stijl, en een steen achter het koor verhaalt u dan ook, dat het schip dagteekent van 1396, transept en koor eerst van

1513. En toch, ook als ge u goed rekenschap hebt gegeven van dit groote stijlverschil, blijft de harmonische indruk bestaan. Het verschil valt in het oog, maar hindert niet: de kathedralen van Lucca en Como zijn de schoonste, die ik in Italië zag. Hier wordt het proefondervindelijk bewezen: de rustige evenredigheid der lijnen geeft aan een gebouw zijn karakter. De verhoudingen zijn alles, de stijl is bijzaak; het ornament heeft geen invloed op den indruk, dien een gebouw maakt.

De kerk was versierd, want het was Sacramentsdag en men verwachtte de groote processie van het H. Sacrament. Een feest voor ons, die den innigen, mysterieusen indruk van Derkinderen's meesterwerk in ons omdragen: hier zouden wij dit wonder van verheven luister en stille devotie werkelijkheid zien worden! Slechts even wachtten wij op het kleine pleintje, waar alle huizen versierd waren met kleurige tapijten en wapperende festoenen: daar naderde reeds de processie. Welk eene teleurstelling! Een stoet van grove gezichten, burgerlijker schijnend in de ongewone witte gewaden; vuile kinderen, dienstdoend als koorknapen; zwartgekleede leelijke oude juffers, die het breiwerk een oogenblik hadden verruild voor eene waskaars; slordig aangekleede priesters zonder extase, zelfs zonder ernst; de bisschop blijkbaar verlegen met zijn groote gulden monstrans, niet op zijn gemak in de drukte. Veel kunstbloemen, en boven alles in den wind wapperend eene verzameling van de leelijkste en ordinairste banieren, die men zich denken kan: witte plakkaten met veel goud, kleurig en hard. Aan het eind de muziek . . . van de stedelijke schutterij, naar het scheen, schetterend en druk.

Onder het rumoer is de menigte stil; maar niemand

knielt, hoogstens ontbloot men zich het hoofd. Men is deze vertooningen gewoon; men ergert zich niet, maar dat is ook alles. Als de stoet door de wijd-geopende deuren der kathedraal is binnengegaan, dringen allen achter hem aan naar binnen. Het is zeer vol in de donkere kerk. De dienst begint; het orgel zet in, bazuinen begeleiden een zwaar mannenkoor. De machtige galmen vullen de hooge gewelven: ten slotte zullen wij toch nog een grooten indruk ontvangen. . . . Maar wat klinkt daar buiten, vèraf? Het is ook muziek, maar van een geheel ander timbre: vroolijke, schetterende, koperen tonen. De menigte, die aandachtig zou worden, beweegt zich onrustig; wat zou het zijn? Eenigen gaan naar buiten, van waar door de wijd-geopende deuren een vloed van fel zonlicht met de harde muziek binnenstroomt. Iets heel ordinairs is het: het weduwenfonds voor burgerlijke ambtenaren viert feest, en de leden, genoegelijke burgerheeren met roode gezichten, stralend van pret, marcheeren, met hunne gezellige dikke wederhelften aan den arm, onder groote roode en witte zonneschermen op de tonen van een opwekkenden marsch over het warme pleintje naar hun vereenigingslokaal. Nader en nader komt de stoet; luider wordt de muziek, en als hij voor de kerk is, vult het gedreun en geschetter van pauken en trompetten, dat door de opene deuren binnendringt, de geheele ruimte; het klinkt door de gewelven, oorverdoovend en hard, luide overstemmend het orgel en het koor, dat te vergeefs tracht zich nog te doen hooren.

Wij ontvluchten het schandaal: thans is de stemming wel zeker voor goed weg! Een uur later voert de stoomboot ons over het meer, het beroemde meer van Como. Zeldzame weelde! Wijd en glad strekt zich de heldere

blauwgroene watervlakte uit, waarin onze boot een spoor snijdt van wit-glinsterend schuim. Rondom fluweelige bergen, licht mosgroen getint, met hier en daar eene witte streep van verlaatte sneeuw; aan hun voet vroolijke dorpjes met kleine kerkjes aan den oever van het breede meer; weelderige witte paleisjes, gestrooid in het groen, die spiegel-reflexen werpen in het wijde water; hooger op in de bergen stadjes, verscholen en slechts toegankelijk langs smalle wegjes. Eilandjes bij den oever en uitspringende, weelderig begroeide rotspunten steken helder verlicht af tegen den wazigen achtergrond; kleine fel-witte villa's met bruin-roode daken tusschen het groen vergen aandacht door roode vlaggen en blauwe aanplakborden. Schuitjes met witte zeilen, roeibootjes met groote witte parasols glijden geruischloos over de spiegelende vlakte. Overal bloemen en kleuren, overal licht en zon en warmte; nergens harde tinten, want een fijne warme nevel verzacht alle contrasten. Boven, ruim en hoog, de blauwe hemel. Wijd en kalm, rustig en stil is alles: een tooneel voor eene idylle.

Maar Bellagio is geene idylle. Er is veel drukte en veel muziek; men ziet er rijke toiletten en kleurige weelde. Woelig is het er en wereldsch: langs de hooge steenen trap, die uit het stadje naar boven leidt en waar bontgekleurde zijden dekens te koop hangen in de zon, wandelen heeren in lichte zomerjasjes en troepjes elegante dames voortdurend op en neer. Zeker, geene idylle! Maar toch een oord met tooverachtige plekjes. Een roeibootje voert ons over het zonnig glanzende meer naar de villa Carlotta aan de overzijde, een aardsch paradijs. In eene koele hal, lichtblauw getint met hoog licht, prijkt op een breed marmerfries langs de wanden Thorwaldsen's Alexandersfest,

en van den vloer rijzen wit marmeren beelden in kalme heerlijkheid. Buiten, in de zwoele schaduwen van het park, wandelt men onder palmen en magnolia's; camelia's bloeien aan hooge bosschen; van de glooiende grasperken stroomen rhododendrons en azalea's naar beneden; bedwelmend zoet is de atmospheer door duizenden rozen en citroenen. Alles bloeit, alles geurt, en tusschen de donkere boschjes glinstert het tooverachtig verlichte blauwe meer. Een aardsch paradijs inderdaad! Dahin, dahin.......! Daar liggen in het gras tusschen de roode bloemen, staren op het meer, droomen in kalme ongestoorde rust! Verrukkelijke gedachte!

Maar niet lang bekoort het zoete gezang dezer sirene. Als wij 's avonds zitten aan het stille donkere meer en zien naar de verlichte bootjes, die stil voorbijglijden; als klokgelui klinkt van den overkant, waar lichtjes vriendelijk blinken, dan schijnt het reeds weldadig, dat al deze warmte en al deze kleur en al dit geschitter is schuilgegaan. Rust in de villa Carlotta zou geene voorbereiding zijn voor gezonde werkzaamheid. Zulke rust ontzenuwt: de luxueuse warmte, doodend voor de energie, zou niet doen uitrusten maar insluimeren voor goed.

SEELISBERG.

Een fijnproever met een ontwikkelden smaak, maar met een zwartgallig gemoed en veel zin voor paradoxen, heeft verklaard, dat de Gratiën aan het ongelukkige Zwitserland elke schoonheid onthouden hebben. En als ik terugdenk aan de groene meren en de violette verschieten, de helwitte bergtoppen tegen de hardblauwe luchten, dan ben ik geneigd hem toe te geven, dat alleen menschen met een zeer ongeoefenden smaak behagen kunnen scheppen in zoo schelle contrasten. Toch, toen wij, uit Italië komend, reeds op de Gotthardbahn de liefelijk groene fluweelige weiden terugzagen met de aardige huisjes, gestrooid aan den voet der hooge grijze rotswanden, toen genoten wij volop bij het blijde herkennen dier bekende en beminde tafereelen. Het Italiaansche landschap, vriendelijk en poëtisch, is op den duur wat zoet, en de forsche wilde tooneelen van het bergland, aangrijpend en stout, verkwikten ons als een frisch bad in helder water. Zeker, Tartarin had geen ongelijk, toen hij de tooneelmatige receptie der touristen in de drukke Zwitsersche plaatsjes, waar iedereen komt, ridiculiseerde; maar toch, het modetoilet heeft Zwitserland niet zóó onkenbaar gemaakt als de Italiaansche meren,

waar alles, waar de natuur zelf in galakostuum gedost schijnt. Overal in Zwitserland vindt men nog landelijke echte hoekjes, die den stedeling verrukken; en de hooge berglucht blijft frisch en versterkend na het lauwe Italiaansche luchtbad.

Seelisberger See.

Het was nog te vroeg in het jaar voor bergtochten, en de Vierwaldstädtersee, die wij passeeren moesten, is onder alle Zwitsersche meren wel het hinderlijkst bont en opgepoetst. Maar toch vonden wij er een heerlijk plekje, om nog een paar dagen in stilte uit te rusten van onze reis. Seelisberg wordt 's zomers onveilig gemaakt door het reusachtige hotel Sonnenberg met zijne tallooze logés; maar nòg was het hotel niet geopend en het kleine dorpje met zijn vriendelijk kerkje lag stil en argeloos op de hooge

weide; zelfs het liefelijke bergmeertje aan den voet van den hoogen rotswand trok nog geen enkelen bezoeker. Het was er stil en genoegelijk; men leefde er afgesloten van de wereld, landelijk en eenvoudig, zooals in den tijd voor de invasie der moderne barbaren van Sonnenberg. Verrukkelijke dagen hebben wij daar gesleten in volkomen afzondering en volkomen ledigheid; die dagen zijn niet de minste herinnering aan onze reis. Afgemat door de dagelijksche tochten in drukke steden, vermoeid van geest door de warreling der kleurige beelden, die Italië mij had getoond, heb ik uren aan uren alleen met een boek gezeten in de schaduw van een boom aan den rand van het plateau. Met de herinneringen aan onze reis, den geest overvuld met indrukken van de sterk-levende periode, toen in Italië eene nieuwe beschaving zich baanbrak op elk gebied, genoot ik, mijmerend in dolce far niente, met het oog op de bergen voor mij en op het meer diep onder mij, van de rustige vrijheid en de hooge stilte, van de weldoende rust der natuur, die altijd kalmte schenkt, altijd bevredigt.

Hier waren geene menschen, die zich haastten en het druk hadden; niets bewoog zich. De zuivere dunne berglucht omgaf mij, zoel en frisch; nu en dan deed een koeltje de takken even bewegen. De vogels zongen; in het warme gras sjirpten de krekels; in de verte tinkelden soms de klokjes der weidende koeien; dan was alles weêr stil. De grauwe spitsen der Mythen baadden zich in de zon. In de verte, achter helverlichte donkere sparren, stonden zwaar en vast de zwijgende grijze reuzen van den Gotthard met hunne mantels van sneeuw in majestueuse stilte, in stille majesteit zich verheffend in den doorzichtig fijnen, glanzenden nevel, die onder den zachtblauwen hemel trilde

van warmte en licht. Recht over mij rees de breede Frohnalp op uit het meer: vriendelijke fluweelig-groene Matten met donkere boomen en kleine witte huisjes, dan rotsen met zwarte sparren, eindelijk de grijze, vaalbemoste top, kaal en zonnig, waartegen onverstandige menschjes, badend in zweet, met inspanning opklauterden, om zich de eer te kunnen geven „boven" te zijn geweest. En diep beneden mij lag Brunnen met zijne paleizen van weelde en drukte, Axenfels en Axenstein.

Grommende geluiden stegen soms op van voorbijratelende spoortreinen, die plotseling verdwenen in een gat van den berg, dan verderop weer te voorschijn kwamen, een pluim van grauwen walm achterlatend, die oprees uit den tunnel als eene klacht over de ontwijding der heerlijk stille natuur. Beneden in het zonnige groene meer lagen een paar visschersbootjes, heel stil en zonder beweging; soms gleed een kleine witte stoomboot, als een vlugge waterspin, snel en geruischloos over het water, met een pluim van zwarten rook, vol en beladen met menschen, die zich verdrongen in den heeten zonnegloed. Maar hoog boven het gewoel der drukke wereld, met haar sterke kleuren en haar hevige geluiden, zat ik op dezen lentemorgen in de zuivere hooge lucht, waar frissche koeltjes woeien, waar alles stil was en kalm. Uit de dorpjes aan den overkant klonk plechtig klokgelui over het water. En mijn vermoeide geest juichte in de rust der goddelijke natuur.

